

GOLDHAGEN-KESKUSTELU JA SAKSALAINEN MUISTI

- Kansallista identiteettiä etsimässä

**Sami Myllyniemi
Pro gradu –tutkielma
Sosiologia
huhtikuu 1999**

1 JOHDANTO	1
1.1 Taustaa	1
1.2 Käsitteitä ja suuntaviivoja saksalaisesta menneisyydestä	2
1.3 Tutkimuksen kulku	4
1.4 Aineisto	6
2 GOLDHAGENIN TEESIT	7
2.1 Tekijät	7
2.2 Antisemitismi	9
3 KULTTUURISTA IDENTITEETTIÄ ETSIMÄSSÄ	11
3.1 Pierre Nora	11
3.2 Muisti ja historia	12
3.3 Muistin paikat	15
3.4 Goldhagen ja saksalainen muisti	17
4 AIEMPIÄ TUTKIMUKSIA JA TEORIAA	19
4.1 Natsismin tulkinnan ulottuvuuksia	19
4.1.1 Historianfilosofinen ulottuvuus	20
4.1.2 Poliittis-ideologinen ulottuvuus	22
4.1.3 Moraalinen ulottuvuus	23
4.2 Teemoja holokaustin tutkimuksessa	24
4.3 Historiakeskusteluja	27
4.3.1 Fischer-keskustelu	27
4.3.2 Historioitsijakiista	28
4.3.3 Historioitsijakiistasta Goldhagen-keskusteluun	29
5 MENNEISYYDEN KANSSA TOIMEEN TULEMINEN	31
5.1 Saksa ja kansallissosialistinen menneisyys	31
5.2 Muistamisen velvollisuus	32
5.3 Sukupolvikysymys ja Zeitgeist	35
5.4 Menneisyyskeskustelut ja Zeitgeist	37
5.5 Holokaustin esittämisestä	39
5.6 Steriilin menneisyyden tahraajia	41
5.6.1 Goldhagenin puheenvuoro	41
5.6.2 Historiankirjoituksen musta perjantai	42
5.6.3 Esimerkkitapaus: Brustein ja Goldhagen	43

6 GOLDHAGEN-KESKUSTELUN JÄNNITTEITÄ	44
6.1 Huomioita teoksen vastaanotosta	44
6.1.1 Uusi historioitsijakiista vai uusi Nürnberg?	45
6.1.2 Paljon melua tyhjistä	45
6.2 Vastaanotto USA:ssa ja Englannissa	46
6.2.1 Anglosaksisia reaktioita	47
6.2.2 Reaktioiden eroavuuksista	48
6.3 Asiantuntija- ja maallikkovastaanotto	50
7 HISTORIA JA MUISTI GOLDHAGEN-KESKUSTELUSSA	52
7.1 Historiakeskustelun teemoja	52
7.1.1 Hyviä kysymyksiä	53
7.1.2 Huono kirja	54
7.1.3 Kritiikkiä ja näennäiskeskustelua	55
7.1.4 Ad hominem	57
7.1.5 Sittenkin kollektiivisyys?	58
7.1.6 Historiaa ja hysteriaa	59
7.2 Muistin eksplikoituminen	61
7.2.1 Muisti ja häpeä	61
7.2.2 Kolmas sukupolvi ja toinen syyllisyys	63
7.2.3 Derealisaation rakoilua	64
7.3 Keskustelun kehitys	65
7.4 Muita keskusteluita tarkasteluajanjaksolla	66
7.4.1 Teemoja	66
7.4.2 Suuria kysymyksiä	68
8 GOLDHAGEN JA SAKSAN KULTTUURINEN ITSEMÄÄRITTELY	68
8.1 Puheenvuoro suuressa saksalaisessa keskustelussa	68
8.2 Goldhagen rajojen rikkojana	70
8.3 Goldhagen-keskustelu muistin paikkana	71
LÄHTEET	75

1 JOHDANTO

1.1 Taustaa

Maaliskuun lopulla 1996 yhdysvaltalainen historioitsija Daniel Jonah Goldhagen julkaisi kirjan *Hitler's Willing Executioners - Ordinary Germans and the Holocaust*. Se pohjautuu Goldhagenin väitöskirjaan, joka sai arvostetun vertailevan politiikantutkimuksen Gabriel Almond -palkinnon. Teoksessaan Goldhagen esittää käsityksensä siitä, kuinka kuuden miljoonan juutalaisen joukkomurha oli mahdollinen. Kirja herätti suurta kohua ja ristiriitaisia tunteita heti ilmestyttyään. Sitä luonnehdittiin yhtä lailla sekä vallankumoukselliseksi uutuudeksi ja tiennäyttäjäksi että vanhan toistoksi ja paluuksi alkeellisimpiin väärinkäsityksiin. Räjähdysalttiiksi Goldhagenin teesit joka tapauksessa osoittautuivat. Julkinen keskustelu kirjan ympärillä alkoi Yhdysvalloista, mutta korkeimmalle laineet löivät Saksassa. Siellä Hitler's Willing Executioners näytti todella osuneen hermoon, saksalaisen itseymmärryksen arkaan paikkaan.

Itse olin kesän 1996 vaihto-opiskelijana Freie Universität Berlinissä. Opiskelin siellä Saksan lähihistoriaa ja kiinnostuin myös saksalaisten suhtautumisesta omaan menneisyyteensä. Parhailaan mediassa käyty Goldhagen-keskustelu innosti minut hankkimaan materiaalia tutkielmani raaka-aineeksi. Keräsin seitsemästä lehdestä kahden kuukauden ajalta kaikki kansallissosialismia käsittelevät kirjoitukset. Vain osa tästä aineistosta koskettaa siis suoraan Goldhagenia ja hänen teesejään.

Etsin vastausta siihen, kuinka kansallissosialistisesta menneisyydestä seuraava kansallisen omakuvan ongelmallisuus näkyy nyky-Saksassa. Keskittyminen Goldhagenin kirjan vastaanottoon rajaa tätä rannatonta aihetta. Kirjan ympärillä riehuneen debatin intensiteetti johtaa tutkielman varsinaiseen punaiseen lankaan - sen tarkasteluun, miksi juuri Goldhagen sai ihmiset keskustelemaan. Aiheesta on kirjoitettu kirjoja hyllykilometreittäin, eikä Hitler's Willing Executioners ei ole niin hyvä tai huono teos, että se yksin selittäisi siitä syntyneen kohun. Mikä sai saksalaiset käsittelemään tuskallista menneisyyttään juuri tuon teoksen kautta?

1.2 Käsitteitä ja suuntaviivoja saksalaisesta menneisyydestä

Goldhagenin kirjan saaman huomion alkuehdoista ilmeisin on sen aihe: kuuden miljoonan juutalaisen murha. Siitä on tullut ainakin länsimaiseen kulttuuriin jonkinlainen järjettömän pahuuden symboli, joka kiinnostaa ihmisiä kansallisuudesta riippumatta. Käytän juutalaisten joukkomurhasta käsitettä *holokausti*, joka nykyisessä merkityksessään alkoi yleistyä 1950-luvun lopulla. Aluksi juutalaiset ja sitten muutkin historioitsijat korvasivat ”kansanmurhan” holokaustin käsitteellä (Kershaw 1994, 149-151). Sillä viitataan joskus kansallissosialistien valtakauden (1933-1945) hirmutekoihin yleisemminkin, mutta ennen kaikkea sillä tarkoitetaan juutalaisten tuhoamista keskitysleireillä (Jary & Jary 1991, 282). Saksassa juutalaiskysymys on edelleen miinoitettua aluetta ja riski astua kollektiivisen puolustuksen ansaan on suuri.

Kansallissosialistisen menneisyyden kohtaamiselle on Saksassa vakiintunut käsite *Vergangenheitsbewältigung*. Suora käänös on ”menneisyyden hallitseminen” tai ”menneisyyden voittaminen” (englanniksi ”mastering the past” (Lüdtke 1993, 542)). Pidän parempana Mika Hannulan (1997) ehdotusta *menneisyyden kanssa toimeen tuleminen* (”coming to terms with the past” (Joffe 1996b, 20)), joka käänöksenä painottaa prosessin loppumattomuutta ja jatkuvaa ajankohtaisuutta.

Saman käsitteen kääntöpuoli on niin ikään vakiintunut fraasi *die unbewältigte Vergangenheit* (”an unmastered past” (Jay 1987, 1)). Se kuvaa saksalaisen yhteiskunnan kyvyttömyyttä aidosti kohdata natsikauden 1933-1945 rikokset. Jay (mts.) näkee tämän välttelyn implikoivan halua sulkea silmät mahdollisilta yhteyksiltä natsi-Saksan ja nyky-Saksan välillä. Myös saksalainen käytäntö kutsua vuotta 1945 ja sodan loppua ”nollakohdaksi” (Stunde Null) kuvastaa samaa toivetta voida aloittaa uudelleen tyhjältä pöydältä.

Menneisyyden varjot ulottuvat kuitenkin tähän päivään saakka. Natsimenneisyys kiihdyttää tunteita vielä vuosituhannen vaihtuessa, yli puoli vuosisataa sen jälkeen kuin ”tuhatvuotinen valtakunta” 988 vuotta etuajassa kaatui. Keskustelu historian tulkintatavoista ulottuu tieteen rajojen yli koko kansan identiteettiin saakka. Kuten Norbert Elias korostaa: menneisyys on aina läsnä nykyisyydessä, myös torjuttu ja tiedostamaton menneisyys. Kansallissosialismi on yhä yksi niistä linseistä, joiden kautta saksalaisuutta tarkastellaan. Mainittakoon, että ”Saksalla” tarkoitetaan luvuissa 4 ja 5 Saksan Liittotasavaltaa. DDR nimesi sen natsi-Saksan seuraajavaltioksi ja tämän tekemien rikosten vastuunkantajaksi. Saksan jaon itäpuolella natsimenneisyys sai aivan toisenlaisia tulkintoja, joihin ei tässä tutkielmassa syvennytä.

Mielipiteet siitä onko Goldhagenista enemmän hyötyä vai haittaa saksalaiselle menneisyyden kanssa toimeen tulemisen prosessille vaihtelivat yhtä jyrkästi kuin käsitykset keskustelun aiheuttaneesta kirjastakin. Syy palautuu erilaisiin käsityksiin oikeasta tavasta käsitellä natsimenneisyyttä. Kysyttäessä syytä Goldhagenin saamalle huomiolle tyydyttiin lähinnä päivittelemään sitä, kuinka niin huonosta tutkimuksesta saattoi nousta niin suuri kohu. Problematisoin tämän lähestymistavan erottelemalla muistin ja historian toisistaan poikkeavina tapoina ymmärtää menneen ja nykyisyyden suhdetta. Goldhagen-debatti ei kuulu vain historiaan, eikä historiadiskurssi yksin riitä tuskallisen menneisyyden kohtaamiseen. Sekä muistin että historian merkityssystemit tulevat näkyviksi Goldhagen-keskustelussa, mikä tekee sopiviksi vertailukohtiksi akateemisten tutkimusten lisäksi sellaiset työt kuten Schindlerin lista tai Holocaust (suom. Polttouhrit). Nämäkin onnistuivat luomaan emotionaalisen kokemussyhteyden holokaustin todellisuuteen ja koskettamaan saksalaista muistia.

Klassisessa tutkimuksessaan *die Unfähigkeit zu trauern* Alexander ja Margaret Mitscherlich (1991) korostavat sitä, että Saksan tuskallista menneisyyttä ei saisi eristää tunteista. Jos affektiiviset sillat menneisyyteen ovat poikki, jää menneisyyden käsittely pinnalliseksi ja kollektiivi on tuomittu toistopakoon. Vaikenemalla menneisyys ei jätä rauhaan. Ratkaisemattomalta näyttävä dilemma siitä, kuinka ”saksalaiset haluavat epätoivoisesti unohtaa sen, minkä juutalaiset haluavat ikuisesti muistaa” (Langer 1997a, 417) perustuu Vergangenheitsbewältigungin ja unohtamisen väärään samastamiseen. Pyrkimys positiivisempaan kansalliseen identiteettiin muistamisesta kieltäytymällä on Saksassa todellinen mutta tuhoontuomittu projekti. Tämän ”unohtamisen” synonyymi on pikemminkin *torjunta* (vrt. LaCapra 1992, 127). Päämäärä ei ole rauhaisa unohtamisen saari, vaan vaikeidenkin asioiden sisäistettyä kriittistä muistamista ja kohtaamista (Mitscherlich 1997, 482).

Oman kansan käsittämättömät rikokset, suuruudenhulluus, kansanmurha, kadotetut ideaalit, hävitty sota, raunioituneet kaupungit ja miljoonat kuolleet tekevät torjuntareaktion sodanjälkeisessä sokissa ymmärrettäväksi. Hengissä selvinneet halusivat ottaa etäisyyttä menneisyyden todellisuuteen ja keskittyä nykyisyyteen. Talousihmeen rakentaminen ja kylmä sota vain vahvistivat tätä asennetta. Samoin vaikuttivat natsipuhdistukset ja maailman langettama moraalinen syytös. Ennen kaikkea arkinen muistityö vältteli yhteyttä menneisyyteen, ja vaikka kolmannen valtakunnan rikokset olivat jatkuvasti vastassa, asenteiden ja tunteiden tasolla niitä ei haluttu kohdata. (Hentilä 1993, 57; Mitscherlich 1997, 479-485; Wehler 1988, 171-174.)

Aito keskustelu natsimenneisyydestä käynnistyi siis hitaasti. Kului vuosikymmeniä, toiseen ja kolmanteen sukupolveen saakka, ennen kuin arvan menneisyyden kriittinen ja reflektiivinen avoin julkinen käsittely alkoi olla mahdollista. Kollektiivinen puolustus syyllisyyttä, häpeää ja surua vastaan jatkuu yhä. Mitscherlichien kuvaama taipumus erottaa kognitiiviset aspektit emotionaalisesta kontekstistaan näkyy räikeänä myös Goldhagen-keskustelussa. Samalla Goldhagen onnistui murtamaan tätä hyvin organisoitunutta sisäistä vastarintaa. Pierre Noran käsittein kyse on muistin ja historian yhteistyöstä. Noralaisittain Goldhagen-keskustelusta tuli saksalaisuudelle muistin paikka, jonka kautta itseymmärrystä ja kollektiivista identiteettiä rakennetaan.

1.3 Tutkimuksen kulku

Tämän tutkielman kannalta ei ole oleellista onko Goldhagen oikeassa vai väärässä, tai kuinka onnistunut tieteellinen tutkimus hänen työnsä on. Otan keskustelun tarjoaman kuvan todellisuudesta annettuna, enkä kysy miten asiat sen ulkopuolella ovat (siinä systeemitranssendentaalisessa mielessä kuin historiantutkimus kysyy). Hitler's Willing Executionersin pääajatusten tunteminen on kuitenkin välttämätöntä siitä syntyneen keskustelun ymmärtämiseksi. Siksi päästän toisessa luvussa ääneen Goldhagenin itsensä.

Kolmannessa luvussa esittelen Pierre Noran, jonka teoriaan tukeutuen nimitän kahta Goldhagen-keskustelusta erottamaani diskurssia (eli tulkintarepertuaaria tai merkityssysteemiä) *muistiksi* ja *historiaksi*. Niiden limittyminen saman keskustelun sisään on tutkielman tärkeä tulkinta-avain. Muisti ja historia ovat toisistaan poikkeavia tapoja käsittää menneen ja nykyisyyden suhdetta. Ne myös hahmottavat eri tavoin omaa paikkaa maailmassa ja ajan jatkumossa, millä on seurauksia yksilölliselle ja kollektiiviselle identiteetille. Näiden osin yhteismitattomien merkityssysteemien sekoittuminen vääristää kommunikaatiota, ellei niitä tunnisteta. Keskustelun osapuolet, jotka puhuvat eri diskursseista käsin, eivät aina ymmärrä toisiaan.

Käyttämäni diskurssin käsitteen ei pitäisi ohjata lukijaa odottamaan diskurssianalyttistä tutkimusotetta. Hyödynnän kuitenkin joitain semioottisen sosiologian peruslähtökohdista, joilla on myös yhtymäkohtia Noran konstruktivistisen historiankirjoituksen kanssa. Molemmille merkitykset syntyvät vasta kun ne sosiaalisessa prosessissa tuotetaan. Tämä pätee niin kirjan kuin kansallisen identiteetin saamiin sisältöihin. Goldhagen-keskustelussa kiteytyy se, minkä takia Hitler's Willing Executioners nousi saksalaiseen tajuntaan. Ilman merkitysten yhteisöllistä konstruointia kirja olisi

vain eloton objekti, pelkkää paperia. Goldhagen-keskustelun tutkiminen kohdistuu siis jo tulkittuun aineistoon. Huomion kiinnittäminen keskustelijoiden (etenkin tiedostamattomiin) jäsenyyksiin on erityisen perusteltua holokaustiin liittyvien konstruktioiden kohdalla. Suuri osa aiheeseen liittyvästä keskustelusta liittyy nimittäin siihen, mikä on sopiva diskurssi holokaustista puhumiseen.

Diskurssianalyysin aineistolähtöisyys ei kuitenkaan riitä Goldhagen-debatin kaikkien ulottuvuuksien tutkimiseen. Kysymys on yhdestä puheenvuorosta suuressa saksalaisessa menneisyyskeskustelussa, jonka perintö on jatkuvasti mukana tulkinnassani. Diskurssianalyysin ihanteena on pikemmin pitää etäisyyttä laajempaan kulttuuriseen kontekstiin aineiston analysointivaiheessa ja olla etsimättä merkityksiä tekstin ulkopuolelta (Suoninen 1993, 60-63). Tutkielman empiirinen osa luvuissa kuusi ja seitsemän rajoittuu temaattiseen luentaan ja positioiden luokitteluun.

Goldhagen-keskustelua ei siis voi käsitellä tyhjiössä, vaan keskustelun syitä jäsenettäessä vastausta on haettava paitsi teoksesta ja sen vastaanotosta myös siitä sosiaalisesta todellisuudesta jossa merkityksellistämisen tapahtuu. Teoriaa suuremmasta historiallisesta kontekstista, yhteiskunnan ja menneen hahmottamisen tapojen muutoksesta edustaa siis Pierre Nora. Neljännessä luvussa Goldhagenia taustoitetaan esittelemällä suurta historiallista ja historiografista keskustelua kansallissosialismista ja kolmannen valtakunnan juutalaisvainoista. Viidennessä luvussa näkökulma laajenee yleisempiin natsimenneisyyden kanssa toimeen tulemisen tapoihin. Välittömin kulttuurisen kontekstualisoinnin taso on viimein samalla diskurssiareenalla, siis saksankielisissä lehdissä, esiintynyt sellainen kansallissosialistista menneisyyttä koskeva keskustelu, joka ei kuulu Goldhagen-keskusteluun. Siinä näkyviä tapoja puhua natsimenneisyydestä esitellään luvussa 7.4.

Sen uhallakin, että muistin käsite vesittyy näin laveasta käytöstä, on huomattava että kaikki reseptio perustuu muistiin (nyt ei ole kysymys noralaisesta, vaan konventionaalisemmasta muistin käsitteestä). Yksilöllinen ja kollektiivinen muisti vaikuttaa siihen, kuinka mikä tahansa kulttuurituote koetaan. Tähän perustuu mahdollisuus tarkastella yhteiskunnan ja sen muistin tilaa tutkimalla kirjan synnyttämiä reaktioita. Reseptiotutkimus voi nostaa tutkittaviksi käsityksiä ja tuntemuksia, joihin olisi suoraan vaikeampi päästä käsiksi. Vastaanotto kertoo ”minästä”, identiteetistä ja sen konstituoinnista (Kovala 1997, 160-163). Yksin reseptiotutkimuksen näkökulmasta Goldhagenin arvoitus ei aukea, mutta reaktio hänen teeseihinsä kertoo yhteiskunnan muistin tilasta ja saksalaisten valmiudesta käsitellä natsimenneisyyttään. Jos Hitler’s Willing Executioners ei olisi herättänyt muistia tai muistoja, ei se olisi myöskään koskettanut ketään. (vrt. Eskola & Peltonen 1997, 7-21.)

1.4 Aineisto

Tärkeimpänä aineistonani Goldhagen-keskustelun tarkastelussa ovat saksankielisistä lehdistä keräämäni kansallissosialismia käsittelevät lehtiartikkelit. Yhteensä niitä on 1128. Käyttämäni lehdet ovat Berliner Morgenpost, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurter Rundschau, Neue Zürcher Zeitung, Süddeutsche Zeitung, die Welt ja die Zeit. Artikkelit ovat aikaväliltä 16.7.1996 - 15.9.1996. Poikkeuksena tästä on viikkolehti die Zeit, jonka artikkeleja keräsin siitä lähtien kun Hitler's Willing Executioners huhtikuussa ilmestyi. Saksannos tuli markkinoille elokuun alussa, eli aineistoni sijoittuu ajallisesti sen ilmestymisen molemmille puolille. Suuri yleisö oli saanut käsityksen Goldhagenin teeseistä jo aiemmin lehdissä ilmestyneistä kommentteista, mutta keskustelu nousi käännöksen myötä uudelle ja mielenkiintoisemmalle tasolle.

Lehtiartikkeleiden lisäksi käytän Goldhagen-keskustelun tarkastelussa kahta kirjaa. Julius H. Schoepsin (1996) toimittamaan teokseen *Ein Volk von Mördern* on koottu 33 kommenttia Goldhagenin teokseen. Ne ovat enimmäkseen ammattihistorioitsijoiden kannanottoja ja hyvä lisä historiadiskurssin teemojen tutkimiseen. *Briefe an Goldhagen* taas sisältää 77 Goldhagenille itselleen lähetettyä kirjettä, jotka liikkuvat enimmäkseen muistidiskurssin alueella.

Goldhageniin suoraan liittyviä kirjoituksia on yhteensä 288. Ne kansallissosialismia käsittelevät lehtiartikkelit, jotka eivät suoraan liity Goldhagen-keskusteluun (vaikka voivatkin osin olla sen imussa syntyneitä) ovat tausta-aineistoa. Nämä 940 kirjoitusta antavat kosketuspintaa siihen maailmaan, jossa Goldhagenin luomaa kuvaa natsimenneisyydestä merkityksellistetään. En erottele tausta-aineistoa ja lähteitä kategorisesti toisistaan vaan käytän aineistoa myös lähteenä natsimenneisyyteen ja identiteettiin liittyvässä tarkastelussa. Myös lehdissä käyty Goldhagen-keskustelu ja varsinaiset lähteet limittyvät joissain kohdissa. Kaikki nämä päällekkäisyydet näkyvät lopun lähdeluettelossa.

2 GOLDHAGENIN TEESIT

Goldhagenin itselleen asettama tehtävä on monumentaalinen: selittää kuinka holokausti oli mahdollinen. Kaikki muu kirjassa on alisteista tälle suurelle kysymykselle. Natsien valtaannousu, rakenteelliset tekijät, sotatoimet yms. ovat relevantteja vain mikäli ne liittyvät holokaustiin, jota Goldhagen pitää koko natsi-Saksan tutkimuksen keskeisimpänä ja vaikeimpana intellektuaalisena

pulmana. Edes tutkimuksen kiivaat kriitikot eivät kyseenalaista esitettyjen kysymysten tärkeyttä. Siihen yksimielisyys Goldhagenin arvosta loppuukin.

2.1 Tekijät

Goldhagenin teoksen provosoivuus alkaa jo sen pääteemat kiteyttävästä nimestä: *Hitler's Willing Executioners - Ordinary Germans and the Holocaust*. Kirjan ydinajatus on se, että joukkomurhaan osallistuneet olivat ”tavallisia saksalaisia”, ja että he tekivät rikoksensa vapaaehtoisesti oman vakaumuksensa pohjalta. Tuo vakaumus oli Saksaan juurtunut tuhoava antisemitismi, jonka Goldhagen käsittää *kulttuuriseksi kognitiiviseksi malliksi*. Ne ovat arvoja ja uskomuksia ohjaavia muutoskykyisiä malleja, jotka ovat kulttuurisesti jaettuina ja kulttuurisessa neuvottelussa tuotettuja (Goldhagen 1996b, 33-34). Goldhagenin intentionalistisella, aatehistorian virtauksiin nojautuvalla idealistisella selitysmallilla on yhtäläisyyksiä kognitiivisen antropologian kanssa.

Joukkomurhaamiseen osallistuneiden saksalaisten määrä on Goldhagenille oleellinen kysymys. Kyseessä on laadullisestikin erilainen ilmiö riippuen siitä, oliko tappajia 10 000 vai 1 000 000. Goldhagenin (mts. 167) omien arvioiden mukaan tähän ”kansalliseen projektiin” osallistui vähintään sata tuhatta, ehkä jopa yli puoli miljoonaa saksalaista. Muihin vakaviin rikoksiin syyllistyneiden ja holokaustista tienneiden lukumäärä liikkuu jo miljoonissa. Goldhagenin esittämät luvut ovat aiempia arvioita suurempia. Kollektiivisyyllisyyden Goldhagen kuitenkin hylkää kategorisesti. Syyllisyys on hänelle aina henkilökohtaista, ja se voidaan arvioida vain tapauskohtaisesti.

Konventionaalinen tapa lähestyä tätä arkaa aihetta on ollut tutkia holokaustin uhreja. Kysyttäessä syitä tapahtuneeseen on tyypillisesti keskitytty joko rakenteellisiin tekijöihin tai ns. kirjoituspöytärikollisiin (kuten Eichmann ja Himmler). Varsinkin Saksassa tutkimus on keskittynyt korostetusti Hitlerin diktatuurin kaatamiseen tähdänneeseen vastarintaan. Joukkomurhan toteuttajista on kirjoitettu paljon vähemmän kuin siitä lukumäärältään paljon pienemmästä joukosta saksalaisia, joka aktiivisesti vastusti natsivaltaa (Goldhagen 1997, 228).

Tutkimuksen painopisteen siirtäminen juutalaisten murhiin osallistuneisiin tavallisiin saksalaisiin ei ole kuitenkaan yksin Goldhagenin ansiota. Yksi uuden uran avaajista oli amerikkalaisen historioitsija Christopher Browningin vuonna 1992 julkaisema *Ordinary Men*. Sekin käsittelee sitä, kuinka tavallisista keskivertokansalaisista tuli murhaajia. Browning ja Goldhagen käyttävät jopa samaa

tutkimusaineistoa. Kuitenkin vain Hitler's Willing Executioners todella kosketti saksalaista tajuntaa. Goldhagen-keskustelussa ei ollut kyse vain historian oikeasta tulkinnasta, vaan sen kautta käsiteltiin myös tunteita ja omaa suhdetta kansalliseen traumaan. Browningin tutkimus jätti moraaliset arvoitukset koskemattomaksi eikä Goldhagenin tavoin kyennyt muuttamaan ymmärrystä holokaustin todellisuudesta.

Goldhagenin teksti on yksinkertaista ja tehokasta. Tekijät ja uhrin saavat hänen käsittelyssään kasvot, tilastoista tulee ihmisiä, abstraktista julmuudesta todellista. Goldhagen haluaa löytää ihmiset käsitteiden takaa. Hänen esitystapansa tekee turvallisen etäisyyden pitämisen natsien julmuuksiin vaikeaksi, kun teksti vie keskelle lenteleviä kallonkappaleita. Goldhagen kutsuu metodologiaan ”tiheäksi kirjaukseksi” (thick description), millä etnologit tarkoittavat vieraan kulttuurin mahdollisimman tarkkaa kuvausta (Hentilä 1994, 92). Tämä on kuvaavaa, sillä Goldhagen (1996b, 15) kertoo tavoittelevansa ”antropologin kriittistä katsetta” suhteessa natsi-Saksaan. Hän myös perustele väkivallan drastista esittämistä sillä, että tähänastisessa tutkimuksessa lukijaa ei ole pakotettu kohtaamaan itse kauhistuttavia tekoja - ainoastaan tapahtuneiden julmuuksien tosiasia (Coughling 1996, 43).

Goldhagen haluaa välttää vastuusta vapauttavaa ja etäännyttävää instituutioiden ja käsitteiden takana piileskelyä. Kirjan vastaanotosta päätellen ainakin tämä pyrkimys onnistui. Toisaalta Goldhagen (1997, 247) myös korostaa kirjoittaneensa tieteellisen tutkimuksen vailla intentioita moralisointiin. Tekijöiden *Lebenswelt*, fenomenologinen kokemusmaailma kaikkine kauhuineen, on hänen mukaansa kuvattu tarkasti ainoastaan tekijöiden motiivien ymmärtämiseksi (Goldhagen 1996b, 20-22). Holokaustin kohdalla tieteen ja moraalin tasot kuitenkin sekoittuvat helposti, eikä kirjoittajan intentioilla ole merkitystä lukijoiden kirjaan konstruoimille merkityksille. Saksassa tulkinnat natsimenneisyydestä koskettavat myös kansallista omakuvaa.

Hitler's Willing Executionersin keskeinen väite on se, että juutalaisten tappamiseen ja muihin julmuuksiin osallistuttiin vapaaehtoisesti, jopa halukkaasti. Goldhagen kumoaa empiriseen aineistoon nojautuen yksi kerrallaan perinteiset argumentit, joilla tekijöiden vapaa tahto rikoksiin on kyseenalaistettu. Ketään ei hänen mukaansa ensinnäkään pakotettu tappamaan, vaan käskyistä oli mahdollista kieltäytyä ilman pelkoa rangaistuksesta. Saksalaiset eivät myöskään olleet sokean auktoriteettiuskoisia käskyjen noudattajia, eikä ryhmän paine tehnyt kieltäytymistä mahdottomaksi. Tappajat eivät olleet omaa etuaan ajavia pikkubyrokraatteja tai kykynemättömiä ymmärtämään tekojensa todellista luonnetta. Nämä ovat Goldhagenille vain perusteettomia kliseitä, jotka lyödään

mekanistisesti etiketiksi tekijöihin näiden pitämiseksi turvallisen ja mukavan välimatkan päässä (Goldhagen 1996c, 10). Hän ei siis hyväksy selitykseksi Milgramin tottelevaisuuskokeen tuloksia tai Hannah Arendtin teesiä pahan banaalisuudesta. (Goldhagen 1996b.)

2.2 Antisemitismi

Goldhagenin mukaan saksalaiset siis halusivat juutalaisten tuhoa. Holokaustin keskeisin syy ei löydy taloudellisista tai jostain reaali poliittisista tekijöistä. Totalitaarisen valtion pakkokeinot, psykologiset paineet tai mitkään ulkoiset tilannetekijät eivät olleet ensisijainen liikuttaja tiellä holokaustiin. Goldhagen ottaa tekijöiden uskomukset vakavasti, ja pitää holokaustin tärkeimpänä syynä saksalaiseen kulttuuriin jo keskiajalta pesiytynyttä tuhoavaa antisemitismia. Holokaustitutkimuksen pahimman puutteen Goldhagen näkee nimenomaan arvojen ja kognitioiden merkityksen vähättelyssä.

Holokaustitutkimuksen historiografiassa keskeinen rintamalinja kulkee intentionalistien ja strukturalistien/funktionalistien välillä. Tällä jatkumolla Goldhagenin luokitellaan ääri-intentionalistiksi. Erona perinteiseen intentionalismiin on se, että ”Führerin” tahdon sijaan Goldhagen palauttaa natsien tuhoamispolitiikan syyt ”saksalaisten” tahtoon (Arning 1996). Hänen painopisteensä on varsinaisissa tekijöissä ja heidän motivaatioissaan. Hän ei hyväksy sellaisia selityksiä, jotka lähtevät ensisijaisesti ihmisiä ohjaavista ulkoisista voimista, olivatpa ne sitten yhteiskuntarakenteellisia tai yksilöpsykologisia. Goldhagen pitää tiukasti kiinni toimijoiden kyvystä tehdä omia valintoja. Jokainen holokaustia selittävä teoria ilman tekijöiden arvojen ja uskomusten huomioimista on selitysvoimaltaan vähäinen.

Goldhagenin mukaan holokaustitutkimuksessa on ollut paljon mykkiä oletuksia. Yksi harhaanjohtavista lähtökohdista on ollut olettaa natsiajan saksalaiset pohjimmiltaan samanlaisiksi kuin länsimaisen ihmisen itsestään vaalima omakuva rationaalisena magiikasta vapautuneena valistuksen kasvattina. Toisaalta juutalaisten murhaajille on taipumus olettaa neutraali asenne uhreijansa ja tekojansa kohtaan. Nämä oletukset ovat ohjanneet tutkimuksen kysymään, mikä sai ihmiset tappamaan kuten automaattit, tai vastoin omaa tahtoaan. Tämä on Goldhagenin mielestä ideologisten vakaumusten aliarvioimista. Kautta historian ovat ihmisten toimintaa ohjanneet absurdit kosmologiset ja ontologiset uskomukset elämästä - miksei sitten natsi-Saksassa? Sen ajan ihmisten antisemitismin tutkimus kaipaa Goldhagenin mukaan antropologista uudelleenarviointia.

Antropologista siksi, että tutkijan täytyy olla avoin kohtaamaan radikaalisti omastansa poikkeava kulttuuri.

Goldhagenin käsitys antisemitismin merkityksestä ei kuitenkaan ole uusi. Ulrich Herbert (1993, 198-236) esimerkiksi käy läpi erilaisia tapoja, joilla holokaustia on yritetty järkeistää, ja päätyy siihen, ettei sitä voi palauttaa mihinkään rationaalisiin intresseihin. Myös Norbert Elias kirjoittaa tutkielmassaan saksalaisista taipumuksesta aliarvioida poliittisia ja sosiaalisia uskondoktriineja. Niitä pidetään ”pelkkänä ideologiana”, jonka taustalle oletetaan joitain aidompia pyrkimyksiä. Niinpä suunnitelmia juutalaisten tuhoamisesta on vaikea ymmärtää opinkappaleeksi, päämääräksi sinänsä. Meillä, kuten Hitlerin aikalaisillakin, on taipumus etsiä taustalta ”rationaalisia”, todellisempia instrumentaalisia syitä juutalaisten tappamiseksi (kuten salaisten rahoituslähteiden aukenemista, kansan integraation kasvua, valtaa lujittavaa propaganda-asetta tai vihollisten tappamista). Eliasin mukaan antisemitismi oli kuitenkin sosiaalinen uskonto, eikä tarvinut mitään selittelyitä tai perusteluita. (Elias 1996, 403-406.)

Goldhagen nimittää omaa tutkimusotettaan antisemitismiin tiedonsosiologiseksi. Oleellista on löytää ne kulttuuriset kognitiiviset mallit, jotka ohjasivat saksalaisten ajattelua ja toimintaa suhteessa sosiaaliseen maailmaan, politiikkaan ja juutalaisiin. Historioitsija Hans Mommsen (1996a, 15) väittää Goldhagenin uskovan voivansa osoittaa durkheimilaisen kollektiivisen tajunnan sisällön. Pitävä empiirinen osoittaminen on kieltämättä vaikeaa. Joka tapauksessa Goldhagen pyrkii todistamaan, että 1900-luvun alun saksalainen yhteiskunta oli kauttaaltaan antisemitisminen politiikkaa, talouselämää, klubeja ja seuroja myöten.

Saksalainen antisemitismi ei vuosisatojen kuluessa ole Goldhagenin mukaan koskaan kadonnut. Sillä on keskiajalle ulottuvat juuret, mutta se aktivoituu ainoastaan historiallisten tilannetekijöiden ollessa suotuisia. Antisemitismin kannatuksen tai intensiteetin muutokset eivät niinkään johdu sen itsensä muutoksista kuin poliittis-sosiaalisista tekijöistä, jotka rohkaisevat tai ovat rohkaisematta juutalaisvihan ilmaisuun. 1900-luvulla antisemitismi sekä yleistyi että muutti muotoaan. Käsitys juutalaisista rotuna yleistyi. Samalla se tarkoitti parantumattomuutta ja luokittelun lopullisuutta. Tällä oli vaikutusta myös ”juutalaiskysymykseen” tarjottuihin vastausmalleihin. Rotumetaforassa juutalaiset rinnastettiin suggestiivisesti syöpäläisiin ja basilleihin. Antisemitismista tuli eliminatorista. Holokaustin mahdollisti se, että antisemitistinen kansa sai johtajakseen hallituksen, joka teki tuhoavasta antisemitismistä osan valtioideologiaa. (Goldhagen 1996b.)

3 KULTTUURISTA IDENTITEETTIÄ ETSIMÄSSÄ

3.1 Pierre Nora

Goldhagen-debatin tarkastelun lähtökohtana on *muistin* ja *historian* diskurssien limittyminen keskustelun sisään. Rajauksen taustalla on Pierre Nora (ks. 1997a; 1997b; 1997c). Hän ottaa käyttöönsä muistin tutkimuksen klassikkojen Frances Yatesin ja Maurice Halbwachsin ajatuksia ja käsitteitä muokaten niitä omiin tarpeisiinsa. Nora esittelee teoriansa lähtökohtia toimittamansa toimittamansa Ranskan kansallisen identiteetin syntyä käsittelevän *Realms of Memoryn* (1997) johdantoluvuissa. Alkuperäinen ranskankielinen teos, *Les Lieux de mémoire*, on seitsemänosainen järkälä, josta *Realms of Memory* on noin kolmannekseen lyhennetty, rakenteeltaan yksinkertaistettu kolmiosainen laitos.

Nora ja hänen poikkitieteellinen kirjoittajakaartinsa (Noran osuus koko laitoksen tekstistä on noin kymmenesosa) jäljittävät Ranskan sosiaalista ja kulttuurista identiteettiä *muistin paikoista*. Oikeastaan ei pitäisi niinkään puhua Ranskasta ja sen identiteetistä vaan niistä ideoista ja symboleista, ihmisistä ja taideteoksista, paikoista ja tapahtumista, joiden avulla valtio konstruoi oman ideansa. Noralainen historiankirjoitus näkee valtiot, kuten muutkin yhteisöt, kokonaisuudessaan symbolisina luomuksina.

Tutkimusprojektin kunnianhimoisena päämääränä on Ranskan historian kirjoittaminen muistin kautta. Näiden lähtökohtien hyväksyminen merkitsee uutta tapaa tutkia kansallista historiaa. Kiinnostuksen kohde siirtyy syistä seurauksiin, muistamisen kohteena olevasta asiasta sen jättämiin jälkiin ja muistamisen tapojen interaktioon. Tästä konstruktivistisesta näkökulmasta Goldhagenin merkitys ei ole hänen teesiensä uutuus- tai totuusarvossa, vaan niiden vaikutuksessa saksalaiseen itseymmärrykseen. Kiinnostavampaa kuin itse tapahtumat on se, kuinka niitä konstruoidaan ja kuinka niiden merkitys ja tärkeys ajassa muuttuvat. Noralainen historiankirjoitus ei ole menneen rekonstruktiota tai representaatiota, vaan tutkimuksen kohteena on menneisyyden kokonaisrakenne nykyisyydessä. Goldhagen-keskustelusta kasvoi saksalaisessa tajunnassa yksi muistin paikka, jossa menneisyyden muotoa nykyisyyden sisällä määritellään.

Noran tutkimusotteen ymmärtämiseksi on välttämätöntä täsmentää muistin, historian ja muistin paikan käsitteitä. Samalla näiden yhteydet Goldhagen-keskusteluun tulevat näkyvämmiksi.

3.2 Muisti ja historia

Muistia ei Noraa lukiessa pitäisi ymmärtää kirjaimellisesti, vaan olisi pidettävä mielessä sillä viitattavan niihin moninaiisiin muotoihin ja esittämisen tapoihin, joiden avulla yhteisöt kuvittelevat itsensä. Muisti toimii yhteisöjen sideaineena ja luo sosiaalista identiteettiä. Yksilöinä emme ole vapaita muistamaan mitä haluamme, vaan muisti on ideoiden suhdetta siihen sosiaaliseen ympäristöön, jossa toimimme. Yhteisömme arvot siis vaikuttavat muistamiseemme. Mikä tahansa merkittävä kokonaisuus (aineellinen tai ei-aineellinen), joka yhdistää kansaa, voi olla muistia. Muistin avulla paikannamme itsemme ja kansamme. Muistiin tai muistoihin perustuvia yhteisöjä ei Noran mukaan modernissa maailmassa kuitenkaan enää ole. Kansallisella muistilla on taipumus samastaa muisti ja historia arvojen kautta, mutta Noralle nämä kaksi käsitettä ovat pitkälle toisilleen vastakkaisia. (Kritzman 1997, 9-14.)

Muisti on elävää, määritelmällisesti aina nykyhetkeen sidottua. Se on menneen läsnäoloa nykyisyydessä, absoluuttista ja kaikkivoipaa. Historia sen sijaan on proosallista rekonstruktiota, aina enemmän tai vähemmän suhteellista, epävarmaa ja epätäydellistä yritystä tuottaa representaatiota menneestä. Se on luonteeltaan empiiriseen todellisuuteen perustuvaa kriittistä valikointia, arkistointia, luokittelua ja organisointia siinä missä muisti maagisena ja tunteellisena käyttää vain niitä faktoja, jotka sille kulloinkin sopivat. Muistin tarkoitushakuinen valikoivuus vastaa Hitler's Willing Executionersin maallikkovastaanottoa. Muisti on siis jatkuvassa muutoksessa. Sama muistin paikka voi ajan kuluessa poikia moninaisia kulttuurisia myyttejä, jotka sopivat erilaisiin ideologisiin tai poliittisiin tarkoituksiin.

Aiemmin muisti ja historia, eletty ja sen älyllinen operointi olivat yhtä. Nora väittää, ettei muistia osana jokapäiväistä kokemusta modernissa maailmassa kuitenkaan enää ole muuta kuin tavoissa, eleissä ja sanattomissa traditioissa. Nyky-yhteiskuntaa ajaa eteenpäin muutos. Edistyksestä puhuminen olisi harhaanjohtavaa, sillä Noralle se on lähinnä moderni sekularisoitunut myytti, joka edellyttää käsitystä siitä mistä me olemme tulossa ja minne menossa. Tämä jatkuvuuden kultti on kuollut. Muuttuminen on velvollisuus, joka tuomitsee meidät unohdukseen. Yhteiskunnan muuttumisen myötä olemme saaneet pakkomielteen tajuta itsemme historiallisesti. Historia on varastanut meiltä muistot.

Historia ja muisti ovat itsenäistyneet. Niiden välinen etäisyys on muutosvimmassa kasvanut katkeamispisteeseen saakka. Historiasta on tullut yhteiskuntatiedettä ja muistista puhtaasti *yksilöllinen*

asia. Viime vuosikymmeninä lisääntynyt kiinnostus muistia kohtaan voi näyttää paradoksaaliselta, sillä kulttuuriteoreetikot ovat luonnehtineet aikaamme amnesian ajaksi (Eskola & Peltonen 1997, 8). Jacques Le Goff (1992, 95-97) puhuu kollektiivisen amnesian pelosta, joka ilmenee muistin ja nostalgian kaupallistumisena ja muistin vaikutuksen kasvuna historiankirjoituksessa. Noralle tässä ei ole mitään yllättävää. Se, että yksilöllistä ja kollektiivista muistia tutkitaan nyt enemmän kuin koskaan, kertoo vain siitä, että aitoa kokemuksellista muistamista, menneen läsnäoloa arjessa, ei enää ole.

Jos yhä eläisimme muistiin perustuvassa yhteisössä, näkisimme itsemme menneen jatkumona ja menneisyys eläisi meissä. Suhde menneisyyden ja oman itsen välillä on kuitenkin katkennut. Edes ideologiat eivät enää ota kantaa menneen ja tulevan suhteeseen. Emme etsi alkuperäämme, sillä sellaista ei enää ole. Historia ei tarjoa meille paikkaa jatkumossa, vaan kokemuksemme menneestä muodostuu diskontinuiteeteista. Menneen henkiin herättämisen sijaan luomme siitä representaatiota.

Nora ei puhu yksittäisten tapahtumien merkityksestä jatkuvuuden tunteen katoamiseen. Monille tutkijoille holokausti ja Auschwitz kuitenkin ovat sellaisia taitekohtia, jotka ovat rikkoneet edistysuskoamme ja kuvaamme historiallisesta kontinuiteetista (Friedlander 1992, 3). Tämä vaikutus ei rajoitu vain Saksaan tai Eurooppaan. Holokausti loukkasi jotain sellaista yleisinhimillistä ihmiskunnan yhteydentunnetta, joka syvätasolla oli oletettu kyselemättä (Habermas 1987b, 163), ja siksi se on historiallinen nollakohta. Muistamisen rooliksi jää tämän epäjatkuvuuden merkityksen vartiointi (Margalit & Motzkin 1997, 18).

Kun nykyään puhumme muistista, tarkoitammekin Noran käsitteistön mukaan historiaa. Ilman muistin käsitettä ei tietenkään tule toimeen, mutta sitä käytettäessä on muistettava, että puhe on vieraantuneesta muistista. Kun etäisyys ja välillisuus ilmestyivät hallitsemaan suhdettamme menneeseen, astuimme muistin valtakunnasta historian valtakuntaan. Ranskassa tämä ero tapahtui Noran mukaan viimeistään 1930-luvulla. Siihen liittyy kiinteästi valtion ja kansakunnan etäännyminen toisistaan. Kansakunta oli se oikeutettu perusta, jolla muisti pysyi voimakkaana. Kun kansaa kollektiivista tajuntaa määrittävänä yhdistävänä viitekehyksenä ei enää ole, on myös historian, muistin ja kansakunnan synteesi hajonnut.

Muistia arkipäiväisenä ja spontaanina sosiaalisena kokemuksena ei enää ole. Muistista on tullut yksityisasiä, yksilöllinen pakko. Kun menneisyys ei enää elä meissä, meidän on juhlistava vuosipäiviä ja rakennettava muistomerkkejä. Freudin varhaistuotannossaan esittämä rinnastus monumenttien ja

menneisyyden traumaattisiin tapahtumiin viittavien muistisymboleiden välillä tarjoaa mahdollisuuden analogiaan kollektiivitasolle. Freudin luonnos patologisesta muistista kyvyttömyytenä palata trauman alkunäyttämölle muistuttaa saksalaista reaktiota traumaattisen kansallisen lähimenneisyytensä käsittelyssä. Kollektiivin traumat eivät ole samanlaisia kuin Freudin muistumista kärsivällä hysteerikolla. Menneisyyden torjutut monumentit, joihin sisäinen yhteys on katkennut ja joilla ei ole aitoa muistettua merkitystä, voivat kuitenkin estää niin yksilöä kuin yhteisöä löytämästä itseään ajan jatkumossa. (vrt. Hintsa 1996, 35-50.)

Kun minälle ei enää ole valmista paikkaa jatkumossa menneestä nykyisyyteen, identiteetin lähteeksi tulee juurien etsiminen, kuuluminen johonkin. Kollektiivisesta muistista on tullut yksilöllistä, atomisoitunutta. Tämä tarkoittaa myös muistin politisoitumista (Kritzman 1997, 9). Tuntemme syvää kiinnostusta sitä kohtaan, mikä teki meistä sen mitä me olemme, mutta samalla aistimme vieraantuneisuutemme perinnöstämme. Lukemattomien identiteettiään etsivien mikrohistorioiden päämääränä ei ole alkuperän löytäminen, vaan olemuksemme selvittäminen sen avulla, mitä emme enää ole. Menneisyydestä on tullut nykyisyyden salaisuuksien kätkö.

Niinpä yhteisöt ja yksilöt etsivät omia juuriaan ja identiteettiään tavalla, joka muistuttaa sukututkimusta. Muistista on tullut genealogiaa. Saksalaisessa jatkuvassa tilinteossa jokainen polvi joutuu uudelleen selvittämään välinsä häpeällisen lähihistorian kanssa. Historiadiskurssiin kuuluvilla tiedollisilla faktoilla on tässä prosessissa oma tärkeä roolinsa, mutta niillä ei ratkaista kysymystä menneen kanssa toimeen tulemisesta.

”Historian” lisäksi Saksassa puhutaan natsimenneisyyttä käsiteltäessä ”toisesta historiasta”, ”hiljaisesta historiasta” tai ”hiljaista sodasta”. Näiden käsitteiden merkitys lähestyy noralaista muistia. Goldhagen-keskustelun merkitys ei rajoitu historiatieteeseen, vaan siinä aktivoituu ”toinen historia”, muisti. Muuten se ei olisi edistänyt yhteyttä menneeseen. Muistin ja historian yhteistyö on edellytys muistin paikan syntymiselle.

3.3 Muistin paikat

Spontaania sosiaalista muistia ei nykyisessä, nuoruutta, uutuutta ja tulevaisuutta iän, vanhuuden ja menneisyyden kustannuksella arvostavassa yhteiskunnassamme siis enää ole. Jos yhä eläisimme aidossa, kokemuksellisessa muistissa, ei meillä olisi tarvetta pyhittää muistille omia paikkojaan. Sisäisten kokemusten vähetessä konkreettisten muistin paikkojen tarve kasvaa. Muistin paikkojen luominen on siis seurausta modernin yhteiskunnan kyvyttömyydestä elää todellisessa muistissa. Historian muututtua menneen simuloinniksi, sen varastettua meiltä aidon yhteyden muistiin, jäljelle jäävät muistin paikat. Nora vertaa niitä simpukoihin, jotka jäävät rannalle muistin elävän meren vetäytyessä.

Vaikka Nora oikeastaan koko johdantoluvun ajan kuvailee muistin paikan käsitettä, tarjoaa hän myös seuraavan tiiviin määritelmän:

”Muistin paikka on mikä tahansa merkittävä materiaallinen tai ei-materiaallinen kokonaisuus, josta joko tarkoituksellisesti tai muuten ajan myötä on tullut jonkun yhteisön muistiperimän symbolinen elementti.” (Nora 1997c, xvii.)

Muistin paikat syntyvät muistin ja historian vuorovaikutuksessa. Ne ovat materiaalisia (muistomerkit), symbolisia (hakaristi) ja funktionaalisia (yhteiseen kokemukseen perustuvat yhteisöt). Esimerkin antaminen materiaalisen, symbolisen ja funktionaalisen kohdalla on sikäli harhaanjohtavaa, että muistin paikassa ovat samanaikaisesti läsnä kaikki kolme aspektia. Topografinen käsite ”Auschwitz” on myös vahvasti symbolinen muistin paikka. Saksassa symbolisella merkityksellä ladattuja ovat myös esimerkiksi sanat ”der Führer” (johtaja) ja ”das Volk” (kansa). Muistin paikan syntymisen ehtona on halu muistaa. Myös tapahtumat voivat saada sellaisia symbolisia merkityksiä, että niitä sen tähden voi pitää muistin paikkoina. Itse tapahtumalla tai sen ”suuruudella” ei ole tässä mitään tekemistä.

Noran esimerkki tunnetusta ranskalaisesta lastenkirjasta *La Tour de la France par deux enfants* valaisee muistin paikan kaksijakoista luonnetta. Siihen kuuluu sen oman olemuksen ja intention lisäksi kaikki ne merkitykset joita sille myöhemmät kansalliset tai muut yhteisölliset muistit antavat. Ilmestyessään vuonna 1877 lastenkirjasta todella tuli muistin paikka, joka muokkasi miljoonien ranskalaisten tyttöjen ja poikien muistia, identiteettiä ja kuvaa Ranskasta. Ilmestyttyään ensin 35, ja sitten 100 vuotta myöhemmin, kirjasta tuli jälleen osa kollektiivista tajuntaa, mutta *eri* kollektiivista

tajuntaa tällä kertaa. Kirjan myöhemmin saamat roolit eivät siis välttämättä vastanneet sen alkuperäistä intentiota, mutta tämä dualismi kuuluu muistin paikan olemukseen.

Ajatusta voi jatkaa ajallisen poikkileikkauksen tapaukseen, jossa saman yhteiskunnan sisällä on erilaisia tapoja merkityksellistää muistin paikkaa. Nora ei nähdäkseen missään eksplikoi mitä hän kollektiivisella tajunnalla tarkoittaa, mutta kauas käsitteen parhaiten mekaaniseen solidaarisuuteen perustuviin yhteisöihin soveltuvasta durkheimlaisesta merkityksestä hän joka tapauksessa on päätenyt. Niinpä Goldhagenin kirjan voi katsoa astuneen saksalaiseen kollektiiviseen tajuntaan ja aktivoineen erilaisia tulkintarepertuaareja. Niistä käsin siihen liitettiin toisistaan poikkeavia teemoja ja merkityksiä, jotka tekivät Goldhagen-debatista vähintään kelvollisen kandidaatin muistin paikaksi. Jos sen vaikutus on pysyvämpää, ei se johdu pelkästään teoksesta itsestään tai vaihtoehtoisesti sen saamasta merkityksestä vaan nimenomaan molemmista.

Muistin paikoissa sijaitsee se, mitä on jäljellä jatkuvuuden tunnusta. Ne ovat kuolleita objekteja verrattuna aitoon muistamiseen, mutta eläviä sikäli, että erottuakseen pelkästä materiaalista täytyy mielikuvituksen varustaa ne symbolisella auralla. Muistin paikkojen tutkiminen eroaa oleellisesti aikaisemmasta historiankirjoituksesta siinä, ettei nyt olla kiinnostuneita siitä todellisuudesta, mihin ne viittaavat. Toisin kuin historialliset objektit, muistin paikat eivät viittaa itsensä ulkopuoliseen todellisuuteen. Ne ovat puhtaita merkkejä, jotka viittavat vain itseensä. Tarkemmin ilmaistuna niillä kyllä on historiansa, sisältönsä ja fyysinen olemassaolonsa, mutta muistin paikkoja niistä tekee juuri se, mikä erottaa ne historiasta.

Muistin paikkojen oleellinen ominaisuus on kyky muuttua. Krizman (1997, 13) kutsuu tätä kykyä genealogiseksi revisionismiksi. Muistin paikan olemassaolon edellytys on kyky kierrättää merkitystään yhä uusilla assosiaatioilla ja symbolisilla representaatioilla. Tämä voi vaikuttaa ristiriidalta sen kanssa, että niiden tarkoitus on estää unohtaminen, pyydystää aineeton aineeseen ja siten pysäyttää aika. Jos ajalla ei olisi vaikutusta muistin paikkaan, pitäisi noralaisittain puhua pikemminkin yksinkertaisesti muistosta. Muistin paikan luonne onkin kaksijakoinen: sillä on oma identiteettinsä joka tiivistyy sen nimessä, mutta samalla se on avoin lukemattomille tulkinnoille. Tämä kaksijakoisuus on oleellinen jännite kollektiivisen muistin tutkimuksessa yleisemminkin. Muistaminen tai sen kohde edustaa samalla sekä konservoitua jatkuvuutta että nykyisyyden tarpeisiin sopeutuvaa ja jatkuvasti rekonstruoitua menneisyyttä (Edwards & Middleton 1990, 8, 12).

3.4 Goldhagen ja saksalainen muisti

Muisti voi sijaita kulttuurisissa myyteissä, joita käytetään erilaisiin poliittisiin ja ideologisiin tarkoituksiin (Kritzman 1997, 10). Joku menneisyyden aikakausi voi palvella valkokankaana, jolle uudet sukupolvet heijastavat ristiriitojaan objektivoidussa muodossa (Peltonen 1997, 93). Menneisyys siis valjastetaan nykyisyyden muuttuviin tarpeisiin. Tässä kohden on hyvä muistuttaa Noran yhteisön määritelmästä symbolisena kokonaisuutena. Kokonaisuus ei tarkoita etteikö idea yhteisön identiteetin takana voisi olla sirpaleinen ja täynnä sisäisiä ristiriitaisuuksia. Päinvastoin: yhteisö kuvittelee itsensä aina uudelleen.

Saksassa kansallissosialismin tulkinnoissa on aina mukana myös kansallisen identiteetin tema. Menneisyyttä koskevat tulkinnat ovat lähes vääjäämättä myyttisiä, ja ne voivat olla omiaan peittämään tai sivuuttamaan aroiksi koettuja asioita (mts. 93-94). Myös keskustelussa Goldhagenin teeseistä tulee esiin monia saksalaisen menneisyyden myyttejä (mikä ei tarkoita sitä, että Goldhagenin tulkinta olisi välttämättä yhtään vähempää myyttinen). Teoksen vastaanotto onkin hyvä nähdä myös identiteettien konstruoinnin näkökulmasta. Psykoanalyysiin pohjautuvista lähtöoletuksista kaiken lukemisen voi ajatella toimivan puolustusmekanismina, minää tukevana prosessina (Kovala 1997, 148). Myytit mitään holokaustista tietämättömistä ja ainoastaan käskyjä totelleista saksalaisista ovat varmasti saksalaisen subjektiviteetin kannalta relevantteja menneisyyden tulkintoja. Hyökätessään niitä vastaan Goldhagen tunkeutuu tahtoen tai tahtomattaan Saksan kulttuurisen itsemäärittelyn alueelle. Muistin limittyessä historiadiskurssiin tuli tieteelliseksikin esittäytyvästä puheesta ennen kaikkea *saksalaista*.

Myös jollain oleellisella tavalla muistia muovaavat historiankirjoitukset ovat Noran mukaan muistin paikkoja. Goldhagenin työ ja sitä seurannut keskustelu on tällainen näkyväksi tullut muistin jäänne. Yksilöllistyneen muistin aikana kukin peilaa siihen omia merkityksiään. Sekä kollektiivi että yksilö etsivät sen kautta identiteettiään. Goldhagen-keskusteluun piirtyvät diskurssit liittyvät suoraan tähän muistin paikan kautta tapahtuvaan genealogiseen projektiin. Hitler's Willing Executionersin vastaanottoon vaikutti se, mistä tulkintarepertuaarista käsin lukija sitä tulkitsi. Edeltävien sukupolvien vaietun menneisyyden kysymyksiin vastausta hakevan nuoremman polven edustajan lukutapa oli toisenlainen, kuin historiadiskurssista käsin tutkimusta aiempaan holokausti-tutkimukseen peilaavan asiantuntijan. Nämä jäsenystävät elivät rinnakkain Goldhagen-keskustelussa, mutta eivät tunnistaneet toisiaan.

Sekä tämän ajan kiinnostus muistia kohtaan yleisemmin että Goldhagen-keskustelu erityisesti herättävät kysymyksen siitä, onko taustalla pyrkimys yhtenäiseen menneisyyteen vai halu tulla toimeen monenlaisten muistien kanssa (vrt. Eskola & Peltonen 1997, 7-21). Noralaisittain nämä molemmat pyrinnot voivat toteutua muistin ja historian dialogissa. Goldhagen-debatin todellisuus ei ole yksiselitteinen. Vaikka historiografisesti elämme paradigmojen rinnakkaineloa, etsii historiadiskurssi yhtä totuutta. Samalla keskustelussa näkyy myös muistin diskurssin pyrkimys yhteisesti jaettuun kuvaan menneisyydestä. Vaikka tässä keskustelussa manifestoituva itsetutkiskelu olisi kuinka yksilöllistä, siihen kuuluu myös identiteetin historiallisten ehtojen pohdiskelua ja tarvetta terveeseen kansallisvaltion historiaan.

Kaikkea sitä, mikä liittyy kansalliseen perintöön voi Nora mukaan pitää muistin paikkana. Kansallinen identiteetti asuu muistin paikoissa jopa niin, että näitä kahta voi pitää toistensa synonyymeinä (Kritzman 1997, 13). Näin ajatellessaan Nora ei ole yksin. Kansallisesta identiteetistä on tullut yhä enemmän kollektiiviseen ja kulttuuriseen muistiin liittyvä käsite (Eskola & Peltonen 1997, 7; Le Goff 1992, 53). Goldhagen-keskustelussa näkyy jälkiä kansallista omakuvaa menneisyydestä etsivästä saksalaisesta kollektiivisesta tajunnasta. Muistin paikka on siis käyttökelpoinen käsite keskustelun tarkastelussa.

4 AIEMPIÄ TUTKIMUKSIA JA TEORIAA

4.1 Natsismin tulkinnan ulottuvuuksia

Kansallissosialismi ja holokausti ovat varsinkin Saksassa tutkimuskohteena erikoisasemassa. Ymmärtämisen ja objektiivisuuden vaatimukset, jopa niiden oikeutus, ovat problemaattisia rationaalista selitystä karttavan pahuuden kohdalla. Menneisyydestä käytävää julkista puhetta eivät myöskään ohjaa ainoastaan ammattihistorioitsijat, jotka maallikoiden tapaan sekä vaikuttavat keskusteluilmapiiriin muutoksiin että reagoivat niihin (vrt. Diner 1990, 100-101).

Historiantutkimuksen lisäksi menneisyyskeskusteluihin vaikuttaa koko yhteiskunnan *Zeitgeist*, ajan henki, minkä takia olisi Seppo Hentilän (1994, 13, 95) tapaan sopivampaa puhua *historiakulttuurista*. Siihen kuuluvat historiatieteen ohella myös poliittiset, emotionaaliset, esteettiset ja myyttiset menneisyyden kokemisen tavat - siis se, mikä kuuluu pikemminkin muistin alaan.

On tärkeää huomata, että saksalaista menneisyyden kanssa toimeen tulemisen ongelmaa on käsitelty vakuuttavimmin tieteen kentän ulkopuolella kuten elämäkertoissa (esim. Klemperer), muistelmateoksissa (esim. Krüger) tai kaunokirjallisuudessa (esim. Grass) (Finckenberg 1997). Erotuksena Vergangenheitsbewältigungia yleisemmällä tasolla käsittelevään viidenteen lukuun tässä rajoitetaan kuitenkin akateemisten historiakeskusteluiden esittelyyn. Jako on sikäli keinotekoinen, että myös niissä ollaan kokoamassa saksalaisen identiteetin sirpaleita.

Tieteellinen ja vähemmän tieteellinen kirjallisuus kansallissosialismista täyttää kokonaisia kirjastoja. Mitään muuta Saksan historian vaihetta ei ole tutkittu yhtä paljon kuin kolmannen valtakunnan aikaa (Hentilä 1994, 262). Tutkimuksen painopisteet heiluvat yhä laidasta laitaan - hitlerismistä fasismiteorioihin, historian personalisoinnista strukturalismiin, Hitlerin demonisoinnista hänen politiikkansa aliarviointiin (Hildebrand 1991, 153-154). Historiantutkimuksen perspektiivinmuutokset ovat sidoksissa aikansa muistin tilaan. Saksalaisissa historiakeskusteluissa näkyy identiteettityötä menneisyytensä tulkintojen kautta tekevä kansakunta. Kollektiivinen muistaminen ja unohtaminen ovat myös valtataistelun kohteita. Ongelmalliseen lähimenneisyyteen kohdistuu ristiriitaisia odotuksia ja intohimoja, eikä keskustelun eri ulottuvuuksien limittymistä voi välttää. Siksi Goldhagenin akateeminen kontekstualisointi taustoittaa myös kansallisen identiteetin ja muistin ongelmia.

4.1.1 Historianfilosofinen ulottuvuus

Heti sodan jälkeen ilmestyneistä tutkimuksista on erotettavissa kaksi ymmärrettävää tendenssiä: syytöksiä liittoutuneiden ja puolustautumista saksalaisten taholta. Anglo-amerikkalaiset tulkintamallit puhuivat Saksan vuosisataisesta kulttuurisesta ja poliittisesta kehityshäiriöistä. Tämän suuntauksen klassikko on brittiläisen A. J. P. Taylorin *The Course of German History*, minkä ydinsisältö on ns. ”Lutherista Hitleriin” -teesi (Bartov 1996, 63). Saksan historia nähtiin militarismin ja antisemitismin kehityskulkuna ja Goldhagenin idealistisen selitysmallin katsottiin kääntäneen historiografian pyörää takaisin juuri näihin ”liittoutuneiden opettavaisiin kertomuksiin” (Schirmmacher 1996a, 104-105).

Ajatus Saksan *erillistiestä* (Sonderweg) ei ole uusi. 1800-luvulta lähtien se on ollut saksalaisen historiankirjoituksen tärkein yhteinen nimittäjä. (Käsite Sonderweg vakiintui tosin vasta 1960-luvun historiakeskusteluissa.) Alunperin sen sisältönä olivat ylemmydentunne ja voitonvarmuus, mutta vuoden 1945 jälkeen erillistiellä tarkoitetaan nimenomaan tietä kansallissosialistiseen diktatuuriin. Sonderweg-teesin etumerkki vaihtui positiivisesta negatiiviseksi. (Hentilä 1994, 164-171.)

Toisen maailmansodan jälkeinen aika merkitsi hämmennystä perinteiselle valtiokeskeiselle saksalaiselle historiankirjoitukselle, mutta lopulta se kuitenkin näytti selviävän yllättävän vähällä. Vaikka *historistinen* traditio koki kriisin, se jatkui suhteellisen vahvana 1960-luvulle saakka. Historismilla on tarkoitettu monia jopa toisilleen vastakkaisia asioita. Sillä ymmärretään idealistista historiakäsitystä, joka korostaa ideoita, ainutkertaisia tapahtumia, tahtoa ja yksilöitä historian ohjaajana. Historismiin kuuluu myös valtio itsetarkoituksena ja sitoutuminen kansallisiin päämääriin. Joskus sitä käytetään myös historiallisen ajattelun synonyyminä. Karl Popper (1974) korostaa historismin yhteyksiä totalitarismiin. Popperin kriittisen käsityksen mukaan historismi vie yksilöllistä vastuuta uskoessaan historian lainalaisuuksiin ja auktoriteetteihin (joina voi toimia luonto, jumala, johtaja tai historia itse). (Hentilä 1994, 47-50; Kershaw 1994, 19-29; Viikari 1983, 201-209.)

Historismin merkitys oli suurinta nimenomaan Saksassa, ja historiankirjoituksen jatkuvuutta on selitetty tämän tradition voimakkuudella (Kwiet 1993, 237). Saksalaisten historioitsijoiden täytyi kuitenkin jotenkin selittää tapahtunutta, ja yrittää selvittää natsimenneisyydestä. Ensimmäisiä tehtäviä olivat kolmannen valtakunnan tuomitseminen ja kollektiivisyyllisyyden kieltäminen (toisin kuin Goldhagenin tapauksessa tuolloin kollektiivisyytös todella esitettiin). Tendenssinä oli historian jatkuvuuden kiistäminen. Myös saksalaisen historiankirjoituksen jättiläiset Meinecke ja Ritter pitivät kansallissosialismia työtapatuturmana muuten onnistuneessa kehityksessä. Historiankirjoituksen tehtävänä nähtiin saksalaisten kolhiintuneen kansallisen itsetunnon kohottaminen. Norbert Elias (1990, 393-396) nimeää ”normaalisti sellaista ei voi sattua” -mallin selitysarvoltaan vähäiseksi, mutta luottamusta antavaksi keinoksi hallita identiteettiä.

Monet puhuivat massojen aikakaudesta fasismin synnyn selittäjänä. Korostettiin Ranskan vallankumouksesta lähteneitä moraalisia ja uskonnollisia arvoja romuttaneita kehityskulkuja, jotka olivat tyypillisiä koko Euroopalle. Saksalle ominainen jyrkkä esivalta-alamainen -suhde esitettiin saksalaisten kohtaloiden ohjaajana. Saksalaista idealismia ja nationalistista traditiota puolustelemaa apologeettista kirjallisuutta alkoi ilmestyä heti sodan jälkeen. (Hentilä 1994, 21-24; Kershaw 1994, 19-29; Viikari 1983, 201-209.)

Kansallissosialismi oli monille pitkälle ”Hitlerin henkilökohtaista hulluutta” (Viikari 1983, 202). Tämä pyrkimys palauttaa katastrofin syyt ”demoni Hitleriin” (Kershaw 1994, 23) liittyy laajempaan kiistaan historistisen tai intentionalistisen ja etenkin 1960-luvun lopulta vaikutusvaltaa saaneen strukturalistisen historiakonseption välillä. Kuinka paljon yksittäinen ihminen - vastakohtana rakenteellisille tekijöille - historiassa voi merkitä? Natsismin personifiointia on selitetty paitsi

historiografisen perinteen vahvuudella myös vastareaktiona vasemmiston tulkinnalle Hitleristä vain koneiston rattaana (mts. 78). Hans Mommsen (1993, 77) pitää Hitler-keskeisyyttä ymmärrettävänä, sillä se näyttää tuovan selkeyttä kaoottisiin ja ristiriitaisiin tapahtumiin. Syyn sysääminen johtajalle on myös kollektiivisen puolustuksen strategia. Saksalainen omanarvontunto oli uhattuna ellei syyllisyyttä ja häpeää voinut kieltää. Tässä projektissa ”Führerin” näkeminen ainoana syyllisenä on sukua vastuunkierrostrategialle, jossa jokainen väittää totelleensa vain käskyjä (Mitscherlich & Mitscherlich 1991, 27-36).

1950-lukua kuvataan historian kieltämisen ajaksi, jolloin historian suosio oli alamaissa ja saksalaiset kokivat sen vastenmieliseksi. Reinhart Koselleck arveli syyksi sen, että historiankirjoitus ei kansalaisten mielestä kyennyt täyttämään perustehtäväänsä eli auttamaan menneisyyden kanssa toimeen tulemisessa (Hentilä 1994, 48). 1960-luvulla tilanne alkoi muuttua. Tuolloin käyty Fischer-keskustelu (ks. luku 4.3.1) vaikutti historismin merkityksen romahtamiseen, Länsi-Saksan historiankirjoitus alkoi kansainvälistyä (mts. 71-72) ja länsivaltojen natsi-Saksasta takavarikoimia asiakirjoja palautettiin takaisin ja avattiin tutkimuksen tarpeisiin. Suurimpana syynä historian kentän muutokseen oli kuitenkin varsinkin nuorempien saksalaisten kiinnostuksen kasvu kolmatta valtakuntaa kohtaan (Hentilä 1993, 59).

1970-luvulla tapahtui jo 60-luvulta vaikutustaan kasvattaneen strukturalistisen ja sosiaalishistoriallisen tutkimusotteen läpimurto (Kershaw 1994, 20). Myös historian suosio ja yhteiskunnallinen arvostus alkoi todella nousta. Tämän voi nähdä vastareaktiona 30 vuoden historiattomuuteen. Suuri yleisö etsi historiasta omaa identiteettiään, ja samalla tyytymättömyys ikuisen häviäjän osaan alkoi kasvaa. Varsinkin konservatiiviset poliitikot ja historioitsijat alkoivat kantaa huolta saksalaisen identiteetin heikkoudesta. 70- ja 80-lukujen taitteen konservatiivinen käänne oli tosin yleisempi länsimaalainen ilmiö. (Hentilä 1994, 200-207.) 80-luvulla alkoivat konservatiiviset historioitsijat vaatia historiankirjoitukselta vastuuta kansallisen identiteetin ongelmista. Keskustelu tämän vaatimuksen oikeutuksesta huipentui ns. historioitsijakiistaan.

4.1.2 Poliittis-ideologinen ulottuvuus

Varsinkin kylmän sodan aikana kansallissosialismin tutkimuksella oli poliittista relevanssia. Saksan jaon itäpuolella tämä oli vielä avoimempaa kuin lännessä ja DDR oli muutenkin aktiivisempi ”kylmässä historiasodassa” (Hentilä 1994, 12). ”Hitlerfasismin” tutkimus tarkoitti Itä-Saksassa

osallistumista luokkataisteluun. Fasismi käsitettiin opettavaisesti kapitalismin tuotoksena, ”finanssikapitalismin imperialistisen elementin avoimena diktatuurina”. 20-luvun komintermin teorit säilyivät 80-luvun lopun poliittisiin mullistuksiin saakka DDR:n fasismitulkinnan avaimena. (Kershaw 1994, 29-35.) Poliittinen tarkoitushakuisuus lähihistorian tulkinnoissa oli huipussaan 1950-luvulla (Hentilä 1994, 263).

Saksan Liittotasavallassa kiinnostus fasismiteorioihin heräsi uudelleen yhteiskuntakriittisyyden lisääntyessä 60-luvun lopulla. Totalitarismin käsitettä kritisoitiin kylmän sodan antikommunistiseksi ideologiaksi. Jo perustuslakiin kirjattu pyrkimys ”totalitaarisen” systeemin mahdottomaksi tekemiseksi tarkoitti selkeästi paitsi antifasistista myös antikommunistista suuntautumista. Saksan perustuslakia onkin kutsuttu ”eläväksi totalitarismiteoriaksi” (Wippermann 1997, 29). Ainakin epäsuorasti fasismien ja kommunismin rinnastava totalitarismin käsite hallitsi myös natsismin tieteellistä tutkimusta 50- ja 60-luvuilla. Kylmän sodan ilmapiirissä tämän tulkitsee väistämättä poliittiseksi valinnaksi. (Kershaw 1994, 29-35, 45-51, 62-71.)

Kolmas mahdollisuus suhtautua kansallissosialismiin on astua fasismi/totalitarismi-keskustelun ulkopuolelle ja pitää sitä ainutlaatuisena ilmiönä. Monille johtaville saksalaisille historioitsijoille natsismi on puhtaasti saksalainen ilmiö, eivätkä he hyväksy näkemystä siitä fasismien tai totalitarismin äärimmäisenä ilmenemismuotona. Erot esimerkiksi fasismien italialaiseen ilmenemismuotoon ovat näiden tutkijoiden mielestä yhtäläisyyksiä suuremmat. Kansallissosialismin ainutkertaisuuden tärkeimpinä tukipylväinä pidetään ”kansan” asemaa, Adolf Hitlerin persoonaa ja merkitystä, natsismin rotuideologiaa sekä ennen kaikkea holokaustia. (Kershaw 1994, 62-63.) Keskustelu käsitteistä ja kansallissosialismin historiallisesta paikasta osoittaa historian, politiikan, arvojen ja kielen punoutumista toisiinsa.

Myös monissa viimeaikaisissa historiakeskusteluissa koulukuntien ja maailmankatsomusten väliset rintamalinjat osuvat yksiin. Esimerkiksi 70-luvun erillistie-keskustelussa Sonderweg-teesin kannattajat olivat poliittisilta katsomuksiltaan lähinnä liberaaleja ja sosiaalidemokraatteja, kun taas vastustajat lukeutuivat konservatiiveihin (Hentilä 1994, 171). Samoin 80-luvun historioitsijakiistan yhteenotot käytiin vakiintuneiden poliittisten leirien välillä (Diner 1993, 7-8; Mommsen 1993, 82). Goldhagen-keskustelussa poliittiset teemat ja ryhmittymät eivät olleet yhtä selvästi esillä, joskin varsinkin vasemmistoälyköt asettuivat Goldhagenia puolustamaan.

4.1.3 Moraalinen ulottuvuus

”Fasismi” ja ”totalitarismi” eivät siis voi olla neutraaleja tieteellisiä käsitteitä. Ideologiset ja moraaliset kysymykset nousevat sanojen taustalta esiin. Kun saksalainen historioitsija sanoo Hitlerin ja kansallissosialismin nimittämisen ”fasistiseksi” olevan näiden vähättelyä, ei kyseessä ole puhtaan tieteellinen kannanotto. Etenkin juuri saksalaiset ovat myös taipuvaisia käyttämään käsitteitä kuten ”rikollinen” tai ”barbaarinen” kansallissosialismin yhteydessä. Suuttumus Goldhagenin sanavalintoja kohtaan herättää tosin kysymyksen siitä, onko vastaava kielenkäyttö sallittua muille kuin saksalaisille.

Myös historianfilosofisilla valinnoilla, kuten kannalla holokaustin ainutkertaisuuteen, on merkitystä moraalisten aspektien esiintulolle. Moraalisia seurauksia on oikeastaan kaikilla yrityksillä rinnastaa natsien rotumurhia muihin veritekoihin. Myös sekä intentionalistinen että strukturalistinen tutkimusote on leimattu natsismin kohdalla moraalisesti problemaattiseksi (Diner 1993, 71; Mommsen 1993, 78).

Heti sodan jälkeen keskustelu oli vielä selvemmin moralisoivaa kuin myöhemmin. Silti tähän päivään saakka on käyty polemiikkia historioitsijoiden moraalista ja poliittisesta vastuusta. Tutkimuksen tavoitteena oleva *ymmärtäminen* vailla moraalista arvottamista on kansallissosialismin kohdalla ongelmallista. Vaikka tutkimuskohdettaan voi ymmärtää sitä hyväksymättäkin, nostattaa yritys natsismin relativisoimiseksi yhdeksi historialliseksi ilmiöksi muiden joukkoon voimakkaita tunteita. Historioitsijan rooli on vaikea. Neutraali suhtautuminen tutkimuskohteeseen on mahdoton ja siis oikeastaan tarpeetonkin vaatimus. Pitäisikö historioitsijan alituisen varoittaa demokratian uhanalaisuudesta muistuttamalla natsiajan kauheuksista? Syyllistyykö kansallissosialismia historiallistava tutkija sen julmuuksien vähättelyyn ja normalisointiin? Entä mitä merkitystä sillä on kansalliselle identiteetille?

Yksi uusista tendensseistä on kasvava kritiikki natsismin ja ennen kaikkea holokaustin instrumentalisointia kohtaan (Mohr 1998, 40-48). Holokaustin jatkuvaa käyttämistä ”moraalinuijana” suvaitsevampaan yhteiskuntaan pyrittäessä pidetään psykologisesti naiivina ja jopa Saksan kansainvälistä pelivaraa rajoittavana (Langer 1997a, 415-416; Winkler 1998, 180-181). Hans Mommsen (1993, 74) väittää, että kansallissosialismin tuomitseminen ei enää yhtä itsestään selvää. Hän pitää sitä merkinä hiipivästä arvojen muutoksesta. Klaus Hildebrandin (1991, ix-x) mukaan taas kolmannen valtakunnan moraalisuudesta tai moraalittomuudesta ei enää keskustella siksi, että asia on jo ratkaistu. Goldhagen-keskustelu toi joka tapauksessa moraalien huomion keskipisteeseen.

4.2 Teemoja holokaustin tutkimuksessa

Historiallisen tutkimuksen kohteeksi antisemitismi ja holokausti tulivat hitaasti. Toisen maailmansodan jälkeen nähtiin massamurhat niin Saksassa kuin muuallakin enemmän osana sotatoimia kuin omana erillisenä tapahtumana. Huomion keskiöön juutalaisten kansanmurha nousi vasta vähitellen 50- ja 60-luvuilla (Margalit & Motzkin 1997, 5). Holokaustitutkimuksen kiinnostavin kysymys ei ole perinteisen historiankirjoituksen rankelainen ”wie es eigentlich gewesen?” (kuinka asiat todella olivat?), vaan ”wie war es möglich?” (kuinka se oli mahdollista?) (Diner 1990, 97, 111). Tämä implikoi ajatusta holokaustin mahdottomuudesta, siitä että se ei integroidu normaalin historian virtaan.

Akateemisten holokaustin syiden tulkintaerimielisyyksien suuri dikotomia on jälleen intentio ja rakenne. Intentionalistit lähtevät yksinkertaistaen sanottuna siitä, että juutalaiset tuhoitiin, koska Saksan diktaattori Adolf Hitler niin halusi. Kolmas valtakunta toimi tässä hänen käskyjensä konemaisena toimeenpanoaparaattina. Taustaoletuksena tässä selityksessä on yksittäisen ihmisen tahdon autonomia, ja se, että tämä tahto on ratkaiseva tekijä historian kululle. Tämä kanta on (ei kovin yllättäen) yleinen etenkin Hitler-biografioissa. (Kershaw 1994, 151-155.) Goldhagenia pidetään intentionalismin äärilaidan edustajana, joka tosin korvaa ”Führerin” tahdon kansan tahdolla.

Strukturalistien mukaan mitään yhtä ja selkeää päätöstä ”juutalaisuuden” lopullisesta ratkaisusta ei ollut olemassakaan. Kehitys, joka huipentui Auschwitziin, syntyi improvisoitujen byrokraattisten aloitteiden ja omalakisesti dynaamisesti kumuloituvan radikalisoitumisprosessin tuloksena. Yleensä tämän kannan puolustajat eivät halua tällä vapauttaa Hitleriä syyllisyydestä, vaan laajentaa vastuullisten joukkoa. Tuhoamispolitiikan pohjana ei ollut Hitlerin käsky (”Führerbefehl”), vaan se sai muotonsa vähitellen kun karkoittaminen muutui kansanmurhaksi. Hitlerin rooli redusoitui luonnollisesti myös itäsaksalaisilla tutkijoilla. Samoin israelilaiset holokaustiekspertit uskovat portaittaiseen kehitykseen. (mts. 157-161.)

Intentio vs. rakenne -kiista antaa tilaa myös kompromisseille, joiden mukaan kumpikaan ääripää ei yksinään riitä selittämään holokaustia. Kershawin (192-194) mukaan Hitlerin intentio oli toki oleellinen ja välttämätönkin tekijä holokaustille, mutta tärkeämpi on kuitenkin se kehys, jossa hänen rotuoppinsa saattoivat muuttua käytännön politiikaksi. Välittävää kantaa edustaa myös Martin Broszat, jonka mukaan holokausti ei ollut valmiiksi suunniteltu vaan kerran institutionalisoiduttuaan tuhoamiskäytäntö kasvoi omalla painollaan ja johti lopulta kattavaan ”ohjelmaan” (Kwiet 1993, 247).

Goldhagenin luokittelu ääri-intentionalistiksi on myös jossain määrin ongelmallista. Hän nimittäin kirjoittaa, että saksalaisten antisemitismi oli välttämätön, mutta ei riittävä syy, kuten ei Hitlerin valtaannousu tai mikään muukaan yksittäinen selitys (Goldhagen 1996a, 5; 1996b).

Holokaustin kohdalla tutkijan syntyperä on edelleen poikkeuksellisen tärkeä tulkintakehys (Hilberg 1990, 75-76; LaCapra 1992, 110). Saksaa saa tutkia kuka hyvänsä, mutta juutalaisten murhia tutkivan ei-juutalaisen tilanne on problemaattisempi. Kirjoittajan roolipositio (uhri, tekijä, sivustaseuraaja, jälkeen syntynyt) määrittää sekä sanotun tulkintaa että sanomisen oikeutusta. Tieteellisten, moraalisten ja poliittisten pyrkimysten lisäksi juutalaismurhien käsittelyyn kohdistuu myös uskonnollisia vaatimuksia (Friedländer 1990, 91). Sodan jälkeen holokaustista kirjoittivatkin vuosikausia vain juutalaiset (Hentilä 1994, 265). Varsinkin kysymykset osallisuudesta ja syyllisyydestä juutalaisten tuhoon kuuluivat sodanjälkeisinä vuosikymmeninä Saksan suuriin tabuteemoihin (Kwiet 1993, 250).

Dan Dinerin mukaan juutalainen (uhri)näkökulma holokaustiin haluaa selitystä, joka sitoo yhteen muistin ja historian. Todellinen käsitettävä muisti ja käsittämätön historia halutaan sovintoon keskenään. Tapahtuneen mielettömyyden syrjäyttämiseksi juutalainen selitys on taipuvaista holokaustin *ylihistorialliseen* integrointiin mikäli se vain on sopuoinnussa muistin kanssa. Yksityiskohdat juutalaisen Goldhagenin selitysmalliin täsmäävät kieltämättä hyvin. Diner nimittäin pitää tärkeimpänä tällaisena holokaustin järjettömyyttä vähentävänä ylihistoriallisena piirteenä jatkuvasti uudelleen palaavaa länsimaista antisemitismiä. Mainittakoon, että Diner pitää ideologian ja tekojen yhteyden korostamista tosin kollektiivista muistia edistävänä, mutta tieteellisesti vääristävänä lyhennelmänä kompleksisesta todellisuudesta. (Diner 1990, 103-104.)

Ymmärtämisen pyrkimys historiankirjoituksen tavoitteena törmää ylitsepääsemättömiin ongelmiin juutalaisten massamurhien kohdalla. Vaikka sitä ei kaikessa raakuudessaan voisi koskaan täysin käsittää tai selittää, on menneisyyden kanssa kuitenkin jotenkin tultava toimeen. Äärimmäinen tie on kieltää kaikki. Ikävien asioiden poissulkemista tapahtuu luultavasti kaikilla, mutta joukko ihmisiä väittää, ettei keskitysleireillä kaasutettu ketään tai ettei niitä koskaan ollut olemassakaan (ns. ”Auschwitz-Lüge”). 1979 Saksan Liittotasavallassa päätettiin laista, joka kielsi valehtelun kolmannessa valtakunnassa tapahtuneesta juutalaisten tuhoamisesta (Ikävalko 1997, 3-5). Toinen äärioikeiston suosima tapa tulla toimeen menneisyyden kanssa on kieltää kolmannen valtakunnan rikosten sijaan se, että kysymys ylipäättään olisi jostain rikollisesta (Mitscherlich & Mitscherlich

1991, 45). Motiivit näiden ajatusten levittämiselle ovat varmasti myös muualla kuin vain psykologisessa torjunnassa.

Vielä vuosituhannen vaihtuessa tämä aihe repii vanhoja haavoja ja saa keskustelurintamat aktivoitumaan. Holokausti on niin tunteilla lastattua aluetta, että reaktiot tulkintaerimielisyyksiin kuumenevat herkästi. Moni näkisi mielellään sen palaavan historian seminaarihuoneisiin, missä se ei pääsisi satuttamaan (Pehle 1990, 8). Monille tutkijoillekin - varsinkin juutalaisille - holokausti on jotakin lopulta selittämätöntä (Friedländer 1990, 82; Margalit & Motzkin 1997, 3; Wiesel 1996, 47). Se ei yksinkertaisesti tahdo integroitua historiaan. Auschwitzin selitystä ei ole näköpiirissä, ja tutkimuksen edetessä ovat rintamalinjat vain jyrkentyneet. Vakavat selitysyrietykset päätyvät neuvottomuuden aporiaan ja muut relativointiyritysten apologiaan (Diner 1993, 73). Eräs keskitysleirivanki kaiverrutti ruoka-astiansa pohjaan sanat: ”Älä yritä ymmärtää!” (Steinbock 1980, 10). Vaikka ymmärtäminen on mahdollista, on jälkipolvien banalisoinnin uhallakin ollut pakko laiminlyödä tuo viimeinen toivomus.

4.3 Historiakeskusteluja

Varsinkin Saksassa ”suurten keskustelujen” merkitys natsimenneisyydestä muistuttajana on suuri. Ne ovat eräänlainen pyhä lehmä - on kiellettyä haluta suurten keskustelujen loppuvan (vrt. Ertel ym. 1998, 30-38). Osa niistä on historiallisia, osa taas liikkuu muistidiskurssin alueella. Jotkut keskustelunaiheet voivat erityisesti koskettaa ainoastaan saksalaista muistia. Esimerkiksi 1990-luvulla kiisteltiin oikeudesta käyttää Tucholsky-sitaattia ”Soldaten sind Mörder” (”sotilaat ovat murhaajia”) kiivaudella, joka ei olisi mahdollista ilman Saksan historiaa (Janhunen 1997, 1-2). Goldhagen-debatissa sekä muistin että historian merkityssysteemit olivat aktiivisia. Muistia koskettaneet keskustelut kuten Holocaust-filmistä syntynyt kohu jäivät vertailukohtana vähälle huomiolle. Sen sijaan Goldhagen-debatti julistettiin useaan kertaan uudeksi Fischer-keskusteluksi tai uudeksi historioitsijakiistaksi.

4.3.1 Fischer-keskustelu

1960-luvulla Saksa alkoi vihdoinkin olla valmis kipeän lähimenneisyyden uudelleenarviointiin. Se tapahtui kuitenkin yhä kiertotietä. Todellinen keskustelu kolmannesta valtakunnasta oli yhä

mahdotonta, ja siksi palattiinkin pohtimaan ensimmäisen maailmansodan syitä. Fritz Fischerin vuonna 1961 julkaisema tutkimus *Griff nach der Weltmacht* Saksan sotapäätämääristä synnytti ensimmäisen laajojen kansalaispiirien tietoisuuteen levinneen historiakeskustelun. Fischer tuli epäsuorasti esittäneeksi kysymyksen Saksan historian jatkuvuudesta. Tämä osui varsinkin vanhemman polven konservatiivisten historioitsijoiden hermoon. Jos Fischer nimittäin oli oikeassa väittäessään Saksan historiassa esiintyvän havaittavaa jatkuvuutta, ei Hitlerin diktatuurikaan ollut erillinen työtaturma, mikä oli vuoden 1945 jälkeen käynyt saksalaisesta standardiselityksestä. Kuten arvata saattaa, ei kiistan politisoitumista ja tunteenomaistumista voinut välttää. Fischer tuomittiin vastuuttomaksi isänmaanpetturiksi, Saksan ja sen historiankirjoituksen häpäisijäksi, saksalaisten kansallisen identiteetin ja itsetunnon murentajaksi. (Hentilä 1993, 31-33; Kershaw 1994, 23-24; Viikari 1983, 204-205.)

4.3.2 Historioitsijakiista

Saksassa vuosina 1986 ja 1987 käyty historioitsijakiista (Historikerstreit) oli ensimmäinen laajaa julkisuutta saanut keskustelu kolmannelta valtakunnasta ja saksalaisesta syyllisyydestä (Hentilä 1994, 164). Kiistan historiografisena ytimenä oli kansallissosialismin ja varsinkin holokaustin historiallinen paikka. Keskustelua kävivät Saksan nimekkäimmät historioitsijat, mutta sen tieteellinen anti lähestyi nollaa. Kiista kosketti alusta alkaen poliittisen itseymmärryksen ydinkysymyksiä, eikä moraalisia ja tieteellisiä argumentteja voinut erottaa toisistaan (mts. 278). Keskustelun osapuolet myös jakautuivat selvästi päivänpoliittisten rintamien mukaisesti (Pehle 1990, 7).

Historioitsijakiistan tärkein teema oli saksalaisen syyllisyydentunnon vaivaaman kansallisen identiteetin eheyttäminen. Konservatiiviset historioitsijat kuten Michael Stürmer (1987a, 36) kantoivat huolta saksalaisesta itsetunnosta ja pitivät syyppäänä vasemmistolaisen historiankirjoituksen oman pesän likaamista. Stürmer (1987b, 295) julisti, ettei mikään kansa voi elää ilman positiivista historiallista identiteettiä, eikä se ole mahdollinen ilman vapautusta kolmannen valtakunnan varjoista. Tulevaisuus kuuluu Stürmerin (1987a, 36) mukaan sille, joka täyttää valtion muistin ja antaa menneisyydelle merkityksen. Konservatiivien tavoitteena oli kansallissosialismin historisointi ja normalisointi osaksi Saksan historiaa niin, ettei sitä tarvitsisi käsitellä vain varoittavana esimerkkinä (Broszat 1987a, 310-323).

Yksi johtavista konservatiiveista oli Ernst Nolte, joka kävi rajuun hyökkäykseen ”negatiivista nationalismia” vastaan (Nolte 1987a, 223). Hän kysyi, oliko juutalaisten joukkomurha lopulta vailla

vertailukohtaa maailmanhistoriassa. Nolte (1987b, 45) redusoi holokaustin ainutlaatuisuuden teknisen innovaation, kaasukammion käyttöönottoon. Hänen mukaansa Stalinin vankileirien saaristo oli alkuperäisempi kuin Auschwitz (mts.) ja kansallissosialismi oli reaktiota kommunismin nousuun (Nolte 1987c, 29, 32). Noltelle holokausti oli viime kädessä itsepuolustusellinen teko. Historismin hengessä hän tarkastelee tapahtumia aikansa ja tuotoksina ja pitää juutalaisten tuhoamista ”oikeasta perspektiivistä nähtynä vain modernina yrityksenä ratkaista teollisuuden tuomia ongelmia suuria ihmisjoukkoja poistamalla” (Wehler 1988, 14-15). Hän jopa sanoo, että jokaisella merkittäväällä valtiolla, jolla on poikkeuksellisia päämääriä on oma hitler-aikansa uhreineen (mts. 16).

Useimpien historioitsijoiden mielestä tämä vertailuinto meni liian pitkälle. Jürgen Habermas (1987a, 62-76) hyökkäsi rajusti uuskonservatiiveiksi nimeämiään historioitsijoita vastaan syyttäen näitä halusta vähätellä kansallissosialistien rikoksia vertailemalla niitä muihin veritekoihin. Vertailukohtien etsimisen lisäksi natsien rikoksia yritettiin suhteellistaa vetoamalla traagiseen maantieteelliseen sijaintiin selityksenä Saksan kohtaloille. Myös sotasyllisyyskysymys nostettiin uudelleen esiin. Habermas arvosteli näitä yrityksiä pyrkimyksiksi tehdä kansallisaatteeseen perustuvasta historiankäsitelmästä ”uskonnon korvike” (Hentilä 1994, 212). Myös ulkomailla useimmat reaktiot olivat kriittisiä Ernst Noltea ja hänen kannattajiaan kohtaan (mts. 277).

4.3.3 Historioitsijakiistasta Goldhagen-keskusteluun

Wolfgang Wippermannin mukaan historioitsijakiistasta Goldhagen-keskusteluun kuluneen kymmenen vuoden aikana keskusteluilmapiiirissä on tapahtunut oleellinen muutos. Kurt Sontheimer rekisteröi saman muutoksen konservatiivisten historioitsijoiden dominanssin kasvusta 1980-luvulta lähtien (Hoenig 1996, 3). Ne äänet, jotka puhuivat käsityskyvyn rajoihin törmäämisestä yritettäessä ymmärtää juutalaisten tuhoamista ovat hiljentymässä. Vastaavasti on vähenemässä käsitys holokaustista ainutkertaisena historiallisena singulariteettina. Wippermann käsittää ilmiön osana tapahtunutta siirtymää vertailukiellosta vertailupakkoon. (Wippermann 1997, 10-33.)

Jo historioitsijakiistan keskeisiin teemoihin kuulunut geopoliittinen ajattelu on kokenut rehabilitoinnin 1990-luvulla. Tämän uuden tulemisen takana eivät kuitenkaan ole historioitsijakiistaan osallistuneet, vaan nimenomaan nuoremmat historioitsijat. Heille vetoaminen Saksan maantieteelliseen sijaintiin palvelee enemmän tai vähemmän suorasti Saksan vastuun relativisointia ja menneisyyden häpeätahrojen siivoamista. Jo viime vuosisadalta lähtien ”Keski-Eurooppa” on

toiminut myös Saksan valta-asemaa legitimoivana käsitteenä. Tässä merkityksessä se tosin on lähinnä oikeistoradikaalien käyttämä, ja siksi Saksassa kielteisesti väritynyt ja jopa poliittisesti epäkorrekti ilmaus. Huolestuttavaa geopoliikan käytöstä tulee viimeistään siinä vaiheessa, kun siihen vedoten julistetaan ”länsi” saksalaisten uskonnon korvikkeeksi tai vaaditaan Saksan poliittisen painoarvon lisäämistä. Goldhagen ei jätä omaa kantaansa epäselväksi muistuttaessaan Saksan suurvaltapolitiikan seurauksista hankittaessa ”elintilaa idästä”. Wippermannin sanoin Goldhagen ” - - palauttaa brutaalilla kielenkäytöllään jalat maanpinnalle antidemokraattisista ja imperialistisista unelmista”. (mts. 34-58.)

Yleensä kysymystä toisen maailmansodan sypäästä ei tarvitse edes esittää. Saksa tai Hitler on lukemattomissa tutkimuksissa todettu sodan alullepanijaksi, eikä asiasta ole vuosikymmeniin edes käyty vakavasti otettavaa keskustelua. Tämän syyllisyyden tunnustamista voi pitää Saksan poliittisen toiminnan yhtenä peruskivenä. 1980-luvun loppupuolella keskustelu sotasyllisyydestä heräsi kuitenkin uudelleen. Wehler (1988, 192) näkee tämän osana historioitsijakiistaa. Wippermannille (1997, 62) sotasyllisyyskeskustelu on ennemmin historioitsijakiistan jatketta, joka vieläpä pelkällä olemassaolollaan osoittaa, että revisionistit voittivat kiistan. (Tausta-aineistossani Saksan sotasyllisyyttä problematisoivia kirjoituksia oli yhteensä kaksi - ehkä keskustelu elää tieteellisillä foorumeilla.) Goldhagen ei ota Hitler’s Willing Executionersissa kantaa sotasylliskysymykseen. Vaikkei se teoksen tutkimusintressihin kuulunutkaan, joutui hän kritisoiduksi tämän teeman ohittamisesta. Mainitsematta jättämisen voi tietenkin myös nähdä epäsuorana kannanottona asiaan, joka on niin selvä, ettei siitä edes kannata keskustella.

Kolmannen valtakunnan relativisointihalut näyttäytyvät Wippermannin mukaan kasvaneena haluna etsiä natsiajasta myös hyviä puolia. Taikasanaksi tässä projektissa on noussut ”modernisaatio”. Kapakkakeskusteluissa on varmaan aina muisteltu sitä kuinka ”Hitler rakensi autobahnit”, mutta kasvavassa määrin myös ammattihistorioitsijoiden teoksissa on luettavissa esimerkiksi luonnehdintoja natsi-Saksasta ”sosiaalivaltiona”, joka ajoi sellaisia modernin valtion hyveitä kuin progressiivista sosiaalipolitiikkaa ja professionalisoitumista. Rotumurhien näkeminen osana ”modernin ambitiota luoda täydellinen maailma” palvelee holokaustin ainutlaatuisuuden kieltämistä. Goldhagenille holokausti ei profiloidu ”modernina” vaan nimenomaan ainutlaatuisena saksalaisena projektina. Hänen teesinsä törmäävät siis ajan hengelle vastakkaiseen näkemykseen kolmannen valtakunnan rikosten luonteesta, mikä osaltaan selittää kiistan kiivautta. (Wippermann 1997, 80-97.)

Muuttuneessa keskusteluilmapiiirissä Goldhagenin teesit uivat vastavirtaan. Hitler’s Willing Executioners edustaa kaikista käsitellyistä Saksan syyllisyyden relativisointiin pyrkivistä diskursseista

radikaalisti poikkeavaa kantaa. Kaikki vertailu muihin hallituksiin ja niiden tekemiin julmuuksiin hylätään siinä yksiselitteisesti (Goldhagen 1996b, 406-415). Natsi-Saksan positiivisten puolien tai sotasyllisyyskysymyksen esiintuomisesta ei ole puhettakaan. Murhiin syyllisiä eivät olleet ”geografia”, ”rakenne”, ”moderni” tai edes ”Führer”, vaan yksinkertaisesti ”saksalaiset”.

5 MENNEISYYDEN KANSSA TOIMEEN TULEMINEN

5.1 Saksa ja kansallissosialistinen menneisyys

Saksan irtiotto natsismista näyttää päällisin puolin mallikkaalta. Syyllisyys ja katumus on tunnustettu, uhreille on maksettu korvauksia yli 100 miljardia DM (Ertel ym. 1998, 33), natsirikollisia on napattu tuomittavaksi ja uusnatsismia vastustetaan ahkerasti. Syyllisyyttä ei kierretä kuten esimerkiksi Japanissa, missä yhä viitataan ”toisen maailmansodan aikaisiin valitettaviin tapahtumiin” (Joffe 1996a, 20), tai Itävallassa, joka on taipuvainen käsittämään itsensä vain natsismin ensimmäisenä uhrina. Espanja ei kansallisen sovun nimissä edes järjestänyt oikeusjuttuja, puhdistuksia tai totuuskomissioita francolaisia diktatuurin toteuttajia vastaan (Häikiö 1998). Siinä missä Italian tilinteko fasistiensa kanssa oli lyhyt ja verinen, on saksalainen tie pitkä ja piinaava. Osasy tähän on Saksan täydellinen antautuminen 1945, minkä seurauksena saksalaiset eivät itse selvittäneet välejänsä natsismin kanssa vaan kaikki tapahtui liittoutuneiden valvonnassa (Sontheimer 1996).

Monessa yhteydessä törmää väitteisiin siitä, että natsimenneisyys, holokausti ja ylipäätään kaikki kansallista habitusta kosketteleva olisi Saksassa tabu (Elias 1990, 7; Hilberg 1997, 727). Kuten oma aineistonikin osoittaa, ainakaan määrällisesti tuo väite ei pidä paikkaansa. Menneisyyden kanssa kyllä tehdään tiliä, ja jos se ei johda tuloksiin, on vika jossain muualla kuin puheen määrässä. Heti sodan jälkeisinä vuosina Saksassa keskusteltiin julkisesti paljonkin natsiajasta, ja ajallisen etäisyyden kasvaessa puheen määrä on vain kasvanut (Mitscherlich 1997, 481). Vergangenheitsbewältigungista on tullut osa saksalaista identiteettiä (Wippermann 1997, 48).

Samalla menneisyyden yksilöllistä läpikäymistä leimaa yhä torjunta ja etäisyydenotto. Paljokaan keskustelu ei läpäise psyykkisiä torjuntamekanismeja, jos syyllisyyden ja häpeän tunteet estävät informaation vastaanottamisen haluamista. Julkisen keskustelun määrä ei ole suorassa yhteydessä yksilölliseen läpikäymiseen, kykyyn muistaa. Menneisyyden läsnäolo nykyisyydessä on muistia, jota

ei ole olemassa, jos menneen suhde nykyisyyteen on katkennut. Josef Joffe (1996a, 20) nimittää vallitsevaa tendenssiä menneen steriloinniksi. Hirmutekoja eivät tehneetkään omat isät ja isoisät, vaan Hitler ja hänen SS-hirviönsä. Kyse on kuin aivan toisesta maasta. Murhaajien ja tavallisten ihmisten välillä on pidetty yllä turvallista etäisyyttä. Tässä kuvastossa Goldhagenin väitteet ovat repiviä. Aito keskustelu kansallissosialistisesta menneisyydestä on siis käynnistynyt Saksassa hitaasti. Sodanjälkeinen Saksa oli kykenemätön itsetutkiskeluun ja halusi pian unohtaa natsismin kauhut. Nürnbergin oikeudenkäynti oli ensimmäisiä tilaisuuksia aloittaa menneen työstäminen. Saksalaiset eivät kuitenkaan olleet syyllistämisen tarpeessa ja suhtautuivat prosessiin välinpitämättömästi (de Rudder 1996, 10). Koviin tuomioihin oltiin tyytyväisiä, ja yleinen mielipide piti johtajia syyllisenä katastrofiin. Syyllisyyden ulkoistaminen johtajiin ja viime kädessä Hitleriin toimi kollektiivisena puolustuksena (Mitscherlich & Mitscherlich 1991, 27-36). Muita syyllisyyden etäälläpitokeinoja olivat samastuminen voittajiin ja energian suuntaaminen jälleenrakentamiseen ja myöhemmin saksalaiseen talousihmeeseen (mts. 36-44). Identiteettiä kevensi myös niin sanottu ”syyllistämismyytti”, tunne siitä, että liittoutuneet oikeuttamattomasti tuomitsevat kaikki saksalaiset natsseiksi (Maissen 1996, 7).

Faktatietoa kansallissosialismista on saatavilla sille, joka sitä vain haluaa. Tämä on sekä mahdollisuus että uhka menneisyyden kohtaamisen projektille. Uhka sikäli, että historia tarjoaa mahdollisuuden etäisyyden ottamiseen älyllisten käsitteiden taakse piiloutumalla. Tiede voi toimia ”fetissinä”, natsimenneisyyden riskittömänä narratiivina, jonka avulla vältetään kivuliaimpien asioiden kohtaamista (Santner 1992, 143-155). Tähän liittyy myös Theodor Adornon kritisoima laajalle levinnyt käytäntö käyttää julmuuksista kaunistelevia ilmauksia, kuten esimerkiksi ”kristalliyö” (Lüdtke 1993, 550-551). Juutalaisten murhista taas on ollut käytäntönä puhua ”Saksan nimissä” (im deutschen Namen) tehtyinä rikoksina. Goldhagenin tapa puhua suoraan ”saksalaisista” herättikin suuttumusta.

5.2 Muistamisen velvollisuus

Erilaisissa muistotilaisuuksissa on tullut tavaksi siteerata Talmudia: ” Vapautuksen salaisuus on muistaminen” (Mohr 1998, 48). Pulma on kuitenkin siinä, mitä ”muistaminen” tarkoittaa. Muistamisen velvollisuus on niin yleisesti hyväksytty pyrkimys, että se voi tahtomattaan piilottaa käsitteen erilaisia merkityksiä. Muistamisen käytännöt ovat kiertyneen sen oletuksen ympärille, että kognitiivinen informaatio itsessään riittää. Tunteiden katsotaan olevan häiriötekijä matkalla kohden

objektiivisen tiedon avulla tapahtuvaa menneisyyden hallintaa. Muistamisen politiikka on rajattu ainakin julkisuudessa kyseenalaistamattomasti moralisointiin, koulutukseen ja erilaisiin yleisellä tasolla pysytteleviin julkisiin rituaaleihin, joissa uhrien ääni ei päässyt kuuluville. (Alf Lüdtke 1993, 552-554, 562.) Pierre Nora (1997a; 1997b) mukaan muistomerkkeihin, vuosipäiviin ja vastaavaan keskittyminen kertoo todellisen muistamisen rappiosta. Mitä vähemmän muisti on kokemuksellista, sitä enemmän se elää ulkoisten merkkien varassa.

Vuoden 1945 jälkeen uudet sukupolvet ovat aina uudelleen joutuneet kohtaamaan kansakuntansa likaisen menneisyyden ja käsittelemään sen omalla tavallaan. Se, että ”maailmanhistorian suurin rikos” kiihdyttää Saksassa mieliä sukupolvien ylitsekin, ei sinänsä vaadi selityksiä.

Hämmästyttävämpi olisi päinvastainen tilanne, jossa oman kansan likaiseen lähihistoriaan suhtauduttaisiin välinpitämättömästi. Vaatimukset menneisyyden jättämisestä lopullisesti menneisyyteen ovat kuitenkin muutumassa äänekkäämmiksi yhdistyneessä Saksassa (vrt. LaCapra 1994, 189-190; Santner 1992, 153-155). Keskustelut kansallissocialismin rikoksista ovat väistämättä enemmän tai vähemmän syyllistäviä, ja niiden valitetaan tahraavan parannuksen tehneen nyky-Saksan mainetta ja vaikeuttavan saksalaisen identiteetin normalisointia. Kollektiivilta katsotaan vaadittavan sellaista mitä yksittäiseltä rikolliselta ei milloinkaan - ikuista ripittäytymistä ilman vapautusta hyvän käytöksen perusteella (Wippermann 1997, 49, 86). Vaatimukset pisteen panemiselle saksalaiselle häpeälle alkoivat jo Nürnbergin tuomioista, ja ne olivat myös tärkeä osa historioitsijakiistaa ja Goldhagen-debattia.

Tulkinnat menneisyyden työstämisestä korostavat yleensä liikaa tiedollisia аспекteja ja päämäärätietoisuutta. Norbert Frei (1996a) esimerkiksi pitää Saksan sodanjälkeistä ”kommunikatiivista vaikenemista” poliittisen jälleenrakentamisen kannalta tarkoituksenmukaisena. Frei käyttää *Vergangenheitsbewältigungin* sijaan käsitettä *Vergangenheitspolitik* (menneisyyspolitiikka) eikä hyväksy väitettä kollektiivisesta torjunnasta. Erään Goldhagen-keskustelun kommentoijan mukaan saksalaisten pitäisi lopultakin *päättää* joko olevansa henkilökohtaisesti syyttömiä natsimenneisyyteen tai sitten rakentaa identiteettinsä itsevihalle (ks. Vogt & Vogt, 536). Kollektiivisen identiteetin ongelmat eivät kuitenkaan ole päätöksin poistettavissa, vaan prosessit tapahtuvat myös tiedostamattomalla tasolla (vrt. Mitscherlich & Mitscherlich 1991, I-III).

Tiedostamattoman aspektin tärkeyden lisäksi psykohistoriallinen paradigma sopii menneisyyskeskustelujen tulkintaan siksi, että se kykenee kyseenalaistamaan yksilön ja yhteisön

tasojen vastakkainasettelua (LaCapra 1994, 169-178). Tietoisuudesta torjuttu trauma ei jätä rauhaan, oli pa se yksilöllinen tai kollektiivinen. Myös Norbert Eliaksen mukaan minäkuva ja me-kuva muodostuvat vuorovaikutuksessa, ja me-tason neuroosit voivat olla yhtä tuskallisia kuin yksilöllisetkin (Elias 1990, 22-23). Nekin voi parantaa kohottamalla pois painettua tietoisuuteen. Kuten yksittäisen ihmisen tulee käydä elämänsä traumaattiset kokemukset läpi päästäkseen niiden ylitse, saksalaisten tulee kohdata natsismin kauhut.

Saksan natsikeskusteluissa näkyy torjuntaa ja kyvyttömyyttä kohdata omaa syyllisyyden- ja alemmuudentuntoa. Menneisyydestä torjuttu jää käsittelemättä, ja palaa tukahdutettuna uudelleen. Freudilaisittain traumaattisesta menneisyydestä seuraavan ahdistuksen torjuminen estää traumasta vapautumista enemmän kuin menneisyys itse. Kivuliiden asioiden käsittelemiseen kykenemätön ei myöskään opi menneisyydestään, vaan on tuomittu toistopakoon. Tätä trauman kohtaamisen tapaa kutsutaan nimellä ”acting out”, eikä menneisyys sen avulla jätä rauhaan. Se muuttuu pikemminkin osaksi minäkuvaa, mikä vain lisää syyllisyydentuntoa ja heikentää itsetuntoa. Vaihtoehto tälle on freudilainen ”working-through” (durcharbeiten). Se ei torju menneisyyden vaikeita puolia ja mahdollistaa surutyön (Trauerarbeit). Tieteen etäännyttävä kerronta voi uhata tätä prosessia. Historia ei toista itseään, mutta historiadiskurssissa pysyminen näkyy toistopakkona. (vrt. LaCapra 1994, 169-205; Mitscherlich 1997, 479-492; Santner 1992, 143-155.)

Kiistat kipeän lähimenneisyyden tulkinnasta ovat ennen kaikkea kansan identiteettityötä. Ne antavat myös mahdollisuuden tarkastella kuinka yksilöllinen ja kollektiivinen identiteetti toisiinsa kytkeytyvät. Onko saksalaisessa identiteetissä yhä lastinaan vanhanaikaista kansallisylypeyttä ja tarvetta natsiajan rauhoittavaan ”normalisointiin”, vai kykeneekö identiteettitietoisuus jo vapautumaan vanhasta ”historiasta muistikieltona” ja kohtaamaan tuskallisen menneisyyden kriittisesti ja reflektiivisesti? Santayanan mukaan menneisyytensä unohtanut on tuomittu toistamaan sitä uudelleen ja uudelleen, mutta menneisyyden muistaja saa aikaan sitäkin suuremman riidan (Adler 1996, 24). Tämä kuvaa hyvin Goldhagenin tapausta. Hitler’s Willing Executioners avasi vastaanottonsa perusteella paitsi vanhoja haavoja myös tuskallisen väylän menneisyyden kohtaamiseen.

Goldhagenin kirja herätti saksalaisissa tunteita, jotka osoittavat, että yli puolen vuosisadan takaiset hirmuteot eivät ole menettäneet merkitystään varsinaisten kokijoiden ja tekijöiden suureksi osaksi jo kuoltua. Kirjasta käydyssä keskustelussa näkyi sekä jatkuva kyvyttömyys menneisyyden ja siihen liittyvien tunteiden kohtaamiseen että myös kasvava valmius käsitellä kokonaisvaltaisesti - ei vain

kognitiivisesti - tapahtuneen merkitystä itselle, ja myös kollektiiviselle omakuvulle. Keskustelussa elivät rinnakkain toivomukset sekä ikuisen vaikenemisen että ikuisen menneisyyskeskustelun loppumisesta. Historiadiskurssista katsottuna puhetta natsismista on riittänyt, mutta muisti palaa pätkittäin ja vaatii edelleen ulkoisen sysäyksen torjunnan läpäisemiseksi. Kansallissosialismin kohdalla aika kuitenkin näyttää kulkevan väärinpäin (Diner 1993, 11). Mitä suuremmaksi ajallinen etäisyys kasvaa sitä lähemmäs muistia natsismin kauhut pääsevät.

5.3 Sukupolvikysymys ja Zeitgeist

Yksi selitys Goldhagenin laukaisemalle kansalliselle itsetutkiskelulle on siinä, että vasta tapahtumista kulunut aika mahdollistaa avoimen keskustelun natsimenneisyydestä. Pelkästään sukupolvien näkökulmasta tarkasteltuna tämä on problemaattinen hypoteesi. Sodan jälkeen syntyneethän ovat olleet tiedostavassa iässä jo 60-luvulta lähtien. Tosin 68-sukupolvi on nyt hallitsevassa asemassa, minkä voisi ajatella vaikeuttavan vaikenemispoliittikan jatkamista. Frank Schirrmacherin (1996b) Goldhagen-kriittisen huomautuksen mukaan keskustelun paluu sodanjälkeiselle tasolle on huomion arvoista aikana, jolloin tekijäsukupolvi on poistumassa näyttämöltä.

Torjuntatendenssin heikkenemisestä pitkällä aikavälillä vallitsee joka tapauksessa laaja yksimielisyys. Mielipiteitä jakaa lähinnä se, koskeeko valmius muistaa ainoastaan julkisia rituaaleja vai ulottuuko se myös kansallisen menneisyyden yksilölliseen läpikäymiseen. Sitä, mitä ruokapöydissä on puhuttu, ei voi tietää, mutta sukupolvikonflikti ja sodan jälkeen syntyneiden kritiikki vanhempien repressiota kohtaan on voinut myös kulissien takana tehdä työtä avoimuuden puolesta (Mohr 1998, 42). Voisi myös kuvitella jonkinlaista sensitiivisyyden eskaloitumista vuosikymmenten saatossa, mikä yhdistyneenä riittävään mediarummutukseen läpäisisi syyllisyydentunnetta vastaan pystytetyt muurit. Näin ajateltuna Goldhagenin löytäminen saisi yksinkertaisen selityksen. Tässä kuvassa historian tutkijoiden vuosikymmenien työ jätettiin huomiotta, ja sitten innostuttiin lähinnä muiden tuloksia toistavasta kirjasta. Tämä ei tietenkään ole koko totuus.

Josef Joffe tarkentaa kuvaa saksalaisista sukupolvista ja niiden suhteesta natsiaikaan. Nykyiset isovanhemmat, jotka kokivat sodan, vaikenivat sen jälkeen kokemastaan. Sodan lopun alaikäisenä kokeneet eivät itse voineet olla syyllisiä, mutta joutuivat kantamaan jälleenrakentamisen ja maailman moraalisien tuomien taakan. Myös heille natsismi ja holokausti ovat Joffen mukaan kiellettyjä puheenaiheita. (Joffe 1996a, 21.) Saksan 1960- ja 70-lukujen poliittista liikehdintää ja sukupolvien

vastakkainasettelua on tulkittu merkiksi menneisyyden traumojen käsittelemättömyydestä (ks. Elias 1990). Hans Zimmermann (1996, 10) näkee 1960-luvun lopun antifasismien seurauksena tästä sukupolvikonfliktista. Se purkautui Liittotasavaltaan suuntautuneina fasismisyytöksinä, mikä auttoi nuoria samastumaan uhreihin ja vastarintaliikkeeseen vähentäen siten syyllisyydentunnetta.

Joffen mukaan kaksi sukupolvea on tarpeeksi aikaa puuduttamaan syyllisyydentunteen. Nimenomaan nuorimmalle sukupolvelle, joka ei kuullut tarinaa vanhemmiltaan eikä isovanhemmiltaan, Hitler's Willing Executioners tarjosi mahdollisuuden kaivella tukahdutettua tietoa. Kun voi olla varma siitä ettei itse, eivätkä omat vanhemmatkaan olleet osallisena, voi vanhojen kauhujen elvyttämisenkin hyväksyä. (Joffe 1996a, 21) Kolmannelle sukupolvelle voisi näin ollen olla vapauttavaakin kuunnella Goldhagenin yksinkertaista ja yksiselitteistä versiota, jossa pahat saksalaiset tappavat ja kiduttavat viattomia ihmisiä. Isovanhempien potentiaalinen syyllisyys massamurhiin vahvistaa kontrastina omaa henkilökohtaista syyttömyyttä (Beisel 1997, 208). Se, että Hitler's Willing Executioners avasi väylän vaietusta puhumiseen juuri kansallissosialismia itse kokemattomille polville, selviää Goldhagenin itsensä saamista kirjeistä, hänen Saksan keskustelukiertueensa yleisöstä ja myös mediassa käydystä keskustelusta (Forsén 1997, 81; Goldhagen 1997, 250; Mitscherlich 1997, 482; Vogt & Vogt 1997, 561).

Edellämainituissa sukupolviperspektiiveissä on persoonallinen kytkös vanhempien kautta osa suhdetta kansalliseen menneisyyteen. Saksan juutalaisen seurakunnan puheenjohtaja Ignatz Bubis korostaa vielä enemmän henkilökohtaista sidosta natsismien todellisuuteen. Hän arvioi jopa koko holokaustikeskustelun loppuvan vuoden 2030 tienoilla, kun viimeisetkin kokijat ovat kuolleet (Bubis 1998, 52). Pelkästään yksilön oman henkilöhistorian näkökulma menneisyyden kanssa toimeen tulemisen projektiin ei kuitenkaan riitä. Se ohittaa koko kollektiivisen identiteetin tematiikan, ja Goldhagen-keskustelussa oli uhattuna nimenomaan kansallinen itsetunto.

Kollektiivisen kokemisen tasoa korostavat myöskin Rolf ja Barbara Vogt psykoanalyysin lähtökohdista tekemässään tutkielmassa Goldhagenin vastaanotosta. Jälkipolvien syyllisyyden ja häpeän tunteet syntyvät näin tulkittuna tiedottomasta samastumisesta kansallisen olemassaolon osaksi. Siirtymä yksilön mikrotasolta yhteiskunnan makrotasolle tapahtuu, kun identifioitumisprosessi laajentuu vanhemmista ja isovanhemmista kansakuntaan. Lainattua syyllisyydentuntoa esiintyy myös niillä, joilla ei ole suvussa natsikontakteja, mutta (iso)vanhempien osallisuus lisää sitä. Samoin kansalliseen identiteettiin heijastuvaa syyllisyyttä lisää saksalaiseen sosialisatioon kuuluva aiheen välttely ja torjuminen. (Vogt & Vogt 1997, 494-503.)

Kansalliseen olemassaoloon kuuluu Saksassa tietenkin myös koko se saksalaisen kulttuurin rikkaus, millä ei ole mitään tekemistä kansallissosialismin kanssa. Goldhagen-keskustelun kaltainen natsimenneisyyden kohtaaminen voi kuitenkin aiheuttaa tilannekohtaisen painopisteen siirtymän kansallisen identiteetin syyllistäviin ja häpeällisiin aspekteihin. Identifioituminen sekä vanhempiin että kansakuntaan tekee kaikista saksalaisista osasyllisiä. Vogtien mukaan ei ole olemassa kollektiivisyysyyttä, mutta kylläkin menneiltä polvilta lainattu tiedostamaton kollektiivinen syyllisyudentunne (mts.).

5.4 Menneisyyskeskustelut ja Zeitgeist

Kiistat menneisyyden lukutavasta on nähtävissä tämän päivän taisteluna kulttuurisesta hegemoniasta (Wippermann 1997, 8). Muisti on menneisyyttä nykyisyydessä ja kaikki historia on nykyisyyden historiaa. Sillä joka päättää menneisyyden kohtaamisen diskurssista on päätösvaltaa myös määriteltäessä tämän päivän kollektiivisen omakuvan kysymyksiä. Goldhagen-debatin kiivaus on yksi osoitus natsimenneisyyden jatkuvasta aktuaalisuudesta saksalaiselle identiteetille.

Menneisyyskeskustelujen käynnistyminen ei vaadi uusia paljastuksia tai tieteellisiä läpimurtoja.

Kaikille sodanjälkeisille vuosikymmenille mahtuu suuria keskusteluja, joissa jo pitkään tunnetut asiat yhtäkkiä saavat kaikupohjaa ja nousevat kollektiiviseen tietoisuuteen.

Jo Nürnbergin oikeudenkäynnin kattavat dokumentoinnit kertoivat holokaustin kauhuista asioita, jotka vielä tänään käyvät ”paljastuksista”. Silloinen Saksa suhtautui niihin kuitenkin välinpitämättömästi, eivätkä ne nousseet muistiin. Vasta 60-luvulla sama informaatio järkytti saksalaisia, ja laukaisi laajaa keskustelua varsinkin Eichmann-oikeudenkäynnin ympärillä. Zeitgeist oli vastaanottavaisempi epämuikavalle syyllisyyskysymykselle kuin vuoden 1946 raunioissa. (vrt. de Rudder 1996, 10.)

Goldhagen-keskustelun tapaan myös historioitsijakiista käynnistyi aiemmin huomiotta jääneistä historioitsijoiden monokausaaliseksi tuomitsemista teeseistä. Esimerkiksi Nolte ja Broszat olivat jo vuosia esittäneet samoja ajatuksia ilman erityisempää kohua (Broszat 1987b, 159-173; Mommsen 1993, 75). Historioitsijakiistan laukaisijana toimi muuttunut keskusteluilmapiiri - konservatiivinen käänne ja kasvaneet vaatimukset pisteen panemiselle Vergangenheitsbewältigungille. Tulkinnat kiistan syistä korostavat myös vuosipäivien merkitystä muistuttajana. Saksan antautumisen 8.5.1945 40-vuotispäivän muistotilaisuus Bitburgissa ja sen herättämä keskustelu nähtiin yhtenä muistin

uudelleentulkinnan käynnistäjänä ja samalla historioitsijakiistan lähtökohtana (Habermas 1987c, 243-244; Mommsen 1993, 82; Santner 1992, 144).

Kuva kasvaneesta puheen määrästä ja vähentyneestä torjunnasta ei enää 1990-luvulla näytä säröttömältä. Toisen maailmansodan lopun 50-vuotispäivä 1995 lisäsi syyllistävien menneisyyskeskustelujen lopettamista vaativaa ns. *Schlußstrich*-keskustelua (ks. myös luku 4.3.3). Goldhagen-debatti syntyi ilmapiirissä, jossa yhdistynyt Saksa kävi kahden rintaman historiakeskustelua sekä ruskeasta että punaisesta terrorista. Kolmannen valtakunnan ja DDR:n yhtäläisyydet jopa mainittiin Goldhagenin Saksassa saaman hermostuneen resonanssin syyksi (Ekardt 1996). Yhdistymisen jälkeen julkisen tilan natsimenneisyyden käsittelylle arvioidaan olevan vähentymässä. DDR:n kaatumisen sanotaan johtaneen kasvaneeseen lojaliteettiin yhdistynyttä Saksaa kohtaan (Zimmermann 1996, 10). Vastaavasti aiempi keino samastua kansallisvaltion sijaan Eurooppaan tai yleisemmin länteen on vähenemässä (Winkler 1998, 180).

68-sukupolven noustua hallitusvaltaan Saksassa 1998 on kritiikki menneisyyden häpeän jatkuvaa esiintuomista kohtaan entisestään kasvanut. Liittokansleri Schröder sanoi virkaanastujaispuheessaan Saksan olevan ”aikuistunut” ja ”itsetietoinen” kansakunta, jonka ei tarvitse tuntea alemmuudentuntoa kenenkään edessä. Schröderin normaalius-retoriikassa näkyy halu siirtää Saksan menneisyys syrjään hiljaa vaikenemalla ja olla potematta huonoa omatuntoa. (Becker 1998; Mohr 1998, 41.)

Torjuntatendenssin kasvua suhteessa natsimenneisyyteen on selitetty sillä, että poliittiset tapahtumat tulkittiin lännen voitoksi. Se vaikutti lännen haluun pyyhkiä väkivalta ja tuho pois historiastaan ja avasi oven revisionistisille narratiiveille (Santner 143-144, 153-154). Turvallisen jatkuvuuden ja ideologisen identiteetin kuvaan sopimattomat puolet halutaan unohtaa. Dominick LaCapra (1994, 189-190) nimeää eri paradigmoja edustavien tutkijoiden yhteiseksi torjunnan kohteeksi uudessa tilanteessa nimenomaan antisemitismin osuuden holokaustissa.

Rinnakkaisena tendenssinä *Schlußstrich*-vaatimuksille on yhdistyneen Saksan kasvanut tarve uudelleentulkita ja etsiä historiallista paikkaansa (Senocak 1996, 9; Schirmacher 1996b). Jännite historiallista identiteettiään etsivän ja toisaalta menneisyydessä elämisen loppua vaativan Saksan välillä selittää Goldhagen-keskustelun kiivautta ja sen saamia muotoja. EU-Saksan länsiorientoituminen ja sensitiivisyys länsikritiikille selittää myös Goldhagenin amerikkalaisuuden nousemista tärkeään asemaan saksalaisessa keskustelussa.

5.5 Holokaustin esittämisestä

Kansanmurhasta puhuttaessa ovat kysymykset käytetystä narratiivista erittäin tärkeitä. Holokaustiin liittyvä keskustelu, myös tieteellinen, koskettaa useimmiten myös sopivaa tapaa kertoa siitä (Ankersmith 1997, 1; La Capra 1994, 187-188). Holokaustin esittämiseen liittyvät eettiset kysymykset on erotettu totuuteen liittyvistä epistemologisista kysymyksistä (White 1992, 38). Tämä jako tekee väkivaltaa todellisuudelle siinä mielessä, etteivät historialliset faktat ja arvot ole jyrkästi erotettavissa toisistaan. Se on kuitenkin hyödyllinen kiinnittäessään huomion erilaisiin holokaustista kertomisen tapoihin. Historiadiskurssiin kuuluvat, yleistettävissä olevaa tietoa ja totuutta tavoittelevat narratiivit ovat keskenään kilpailevia. Holokaustin esittämisen tapoihin taas kuuluvat kiistat narratiivin soveliaisuudesta, ei niinkään niiden sisäisestä koherenssista tai vastaavuudesta ulkoisen todellisuuden kanssa.

Historianfilosofisella kannalla holokaustin ainutkertaisuuteen on seurauksia soveliaan narratiiviin valintaan. Historiadiskurssi - ja laajasti katsottuna kaikki teoria - perustuu *metaforaan*, tuntemattoman selittämiseen tutulla (Ankersmit 1997, 1). Jos holokaustilla ei ole vertailukohtia, sitä ei voi palauttaa totuuteen. Lyotard vertaa Auschwitzia maanjäristykseen, joka tuhoaa kaikki mittalaitteet (Friedländer 1992, 5). Niinpä jo tämä ”historiallisen esittävyuden epätarkkuusperiaate” rajoittaa historiadiskurssin sopivuutta holokaustin käsitelyyn. Ankersmitin (1997, 1-3) luonnosteleva muistidiskurssi puolestaan ei pakota holokaustin todellisuutta yleistäviin metaforiin vaan sillä on monta erilaista tietä. Saksalaisen muistin kuva eroaa varmasti juutalaisesta. Muisti on spesifiä, ei yleistävää, ja sille totuudenmukaisuus on vain yksi autenttisuuden osa. Ankersmith (mts. 1) kuvaa muistin ja historian konfliktia valintana valokuvan objektiivisuuden ja maalauksen subjektiivisuuden välillä, ja hänen käsityksensä muistidiskurssin moninaisuudesta vastaa noralaista individualisoitunutta muistia.

Eric L. Santner (1992, 143-155) kritisoi historian kieltä nimittäen sitä ”narratiiviseksi fetisismiksi”, joka kieltäytyy muistista ja pyrkii trauman jälkien poistamiseen. Santnerin mukaan pyrkimys ymmärtää holokaustia uhkaa yksilöllistä ja kollektiivista identiteettiä. Haluttomuus riskinottoon ja traumaattisen menneisyyden sisällyttämiseen identiteetin rekonstruoinnissa johtaa riskittömän narratiivin valintaan. Berel Lang (1992, 300-317) vastustaa kaikkia ei-kirjaimellisia esityksiä holokaustista. Jokainen narratiivi sisältää jo tulkintakehyksen, ja jokainen vertauskuvallinen kieli lisää jotain asiaan. Langin mukaan ainoastaan kunnioittava hiljaisuus tai faktakronikka välttyvät vajoamasta holokaustia pienentävään relativisointiin ja estetisointiin.

Holokaustista puhuttaessa korostuu puhujan, yleisön, sanottavan ja kanavan ohella se, miten asia sanotaan. Lawrence L. Langer toteaaakin arvioidessaan teosta *The World Reacts to Holocaust*, että ” - historiallisen analyysin voima ei ole siinä, kuka on lähimpänä totuutta, vaan siinä, kuka on vakuuttavin” (Langer 1997b, 418). Goldhagen itse korosti kirjoittaneensa kurinalaista tutkimusta tieteellisin metodein vailla pyrkimyksiä sen paremmin moralisointiin kuin estetisointiin. Vastaanotto kuitenkin konstruoi merkitykset teokseen. Goldhagenia kritisoitiin holokaustin tutkimuksessa kiellettyä pidetystä kauhun estetiikasta (Raulff 1996). Goldhagenin samastumaan pakottavan tiheän kuvailun voi katsoa palvelevan kuitenkin myös tutkimusongelman, siis tekijöiden motiivien selvittämistä (Boger 1996). Tekijöihin on uhkaavampaa identifioitua kuin uhreihin, mikä osaltaan selittää saksalaista puolustusreaktiota. Ei liene sattumaa, että kansanmurhan toteuttajista tehdyt tutkimukset ovat amerikkalaisten eivätkä saksalaisten työtä (Vogt & Vogt 1997, 548; Wehler 1996, 195).

Goldhagen-keskustelussa yleinen selitys Hitler’s *Willing Executioners*in saamalle huomiolle olivat sen yksinkertaistukset ja jyräävä kirjoitustapa. Niitä pidettiin ajalle tyypillisenä yrityksenä vedota tunteisiin (Schiffers 1996; Schneider 1996a, 3). Goldhagen (1997, 240-242) itse pitää tätä pelkästään yleisön aliarviointina ja yrityksenä mitätöidä hänen tutkimuksensa. Siinä hän onkin todennäköisesti oikeassa, mutta vain siinä tapauksessa, että rajoitutaan työn tieteelliseen arvoon. Klaus Günther (1996) esimerkiksi pitää monimutkaistamista yhtenä vastuunvälttelykeinona, joka kadottaa sanottavasta moraalisen voiman. Holokaustin monimerkityksisyys mahdollistaa ikuisen jatkotutkimuksen vaatimuksen ennen tuomion julistamista. Tämä tarkoittaa ikuista lykkäystä. Cornelia Bolesch (1996) esittää kuvaavan kysymyksen siitä, tarvitaanko holokaustin selittäjäksi amerikkalaista yksinkertaistusta saksalaisten sydänten saavuttamiseksi. Goldhagen siis esittäytyy historiadiskurssissa pysyvänä tieteilijänä, mutta osuikin myös saksalaiseen muistiin (”sydämiin”). Jos moraalinen tuomio on mahdollinen vain yksinkertaistusten hinnalla, on se tietenkin sekä moraalin että tieteen tappio

5.6 Steriilin menneisyyden tahraajia

5.6.1 Goldhagenin puheenvuoro

Saksalaiselle keskustelulle on leimallista hämmentynyt ärtyneisyys ja yllättyneisyyskin Goldhagenin menneisyydestä esittämän kuvan edessä. Mitä uhatumpi kollektiivin itsetunto on, sitä herkkänahkaisemmin se reagoi huolellisesti torjutusta menneisyydestä muistuttajiin (Mitscherlich & Mitscherlich 1991, 26). Aggressiivinen reaktio jälleen virinneeseen holokaustikeskusteluun tuo mieleen israelilaisen psykoanalyytikon Zvi Rexin poleemisen huomautuksen siitä, ”etteivät saksalaiset koskaan anna juutalaisille Auschwitzia anteeksi” (Mohr 1998, 46).

Goldhagenin omista intentioista huolimatta kirjan käsittäminen *tutkimuksena* on jossain määrin harhaanjohtavaa. Valaisevampaa olisi nimittää sitä vaikkapa *puheenvuoroksi*. Osassa kritiikkiä näkyi nimittäin kyvyttömyys käsitellä Goldhagenin työtä muuna kuin vain tutkimuksena, jolloin sen aiheuttama reaktio jää käsittämättömäksi. Jos vastaanottaja on yhden merkityssysteemin - tässä tapauksessa historiadiskurssin - vankina, jäävät mahdollisuudet ymmärtää koko keskustelun luonnetta rajallisiksi. Historiadiskurssi ei tunnistanut muistia itsessään, ja piti Goldhagenin tungettelevuutta sopimattomana. Muisti tekee menneisyyttä eläväksi, mikä holokaustin kohdalla on ärsyttävää - ja sen pitääkin olla sitä. Ankersmit (1997, 10-12) ei pidä holokaustin muistomerkkeihin liittyvää neuroottisuutta haittana vaan pikemmin niiden oikeutuksena.

Reaktiot osoittavat, että Goldhagen sai saksalaisten tunteet liikkeelle, mikä tekee päteviksi vertailukohdiksi paitsi tieteelliset tutkimukset myös sellaiset fiktiiviset työt kuten Schindlerin lista, jotka mahdollistavat kansanmurhan karuun todellisuuteen samastumisen. Tämän elokuvan sanomassakin oli yhtäläisyyksiä Goldhagenin teeseihin. Molemmissa näytettiin saksalaisia kiusaava valinnanvapauden mahdollisuus. Schindlerin listassa tämän liikkumavaran käyttämättä jättäminen, Goldhagenin kirjassa taas juuri sen käyttäminen oli johtamassa holokaustiin.

5.6.2 Historiankirjoituksen musta perjantai

Tammikuussa 1979 Länsi-Saksan televisio esitti yhdysvaltalaisen Gerald Greenin elokuvan *Holocaust* (suom. Polttouhrit). Katsojien reaktio oli välitön, ja filmistä syntyi ennennäkemätön kohu. Yli 20 miljoonaa kansalaista näki elokuvan, mikä oli yli 50 prosenttia koko maan aikuisväestöstä (Lüdtke 1993, 545). Tuntui kuin miljoonat saksalaiset olisivat vasta nyt ensi kertaa alkaneet vakavasti tehdä tiliä ruskeasta menneisyydestä (Hentilä 1993, 60).

Holocaust kertoo yhden fiktiivisen saksalais-juutalaisen perheen traagisesta kohtalosta kolmannessa valtakunnassa. Filmi ei paljastanut mitään uusia faktoja, pikemminkin se heijasti historioitsijoiden 60-luvulla vakiinnuttamia käsityksiä holokaustista. Tärkeämpää oli se, että nyt hallinnollinen ja poliittinen terrori näkyi persoonallisella tasolla. Alf Lüdtke (1993, 544) väittää, että elokuvan näyttäminen vaikutti natsimenneisyyden käsittelyyn paljon enemmän kuin koko edeltävien vuosien laaja sivistystyö kouluissa ja mediassa. Miljoonat katsojat yrittivät samastua natsismin uhreihin astuen implisiittisesti kolmannen valtakunnan kansalaisen asemaan sivustaseuraajana. Filmin vaikutuksista tehtyjen survey-tutkimusten perusteella ihmiset uskoivat elokuvan tulkintaan elämästä natsi-Saksassa ja se vaikutti myös käsityksiin saksalaisesta syyllisyydestä ja vastuusta. Katsojien reaktio oli oppitunti historian tutkijoille, jotka aikaisemmin olivat lähestyneet arkaa juutalaisteemaa tiukasti tosiasioihin nojautuen. Der Spiegel kuvasi tilannetta ”historiankirjoituksen mustaksi perjantaiksi”. (Hentilä 1993, 60.)

Se, että saippuaoppera liikutti miljoonia ihmisiä, osoitti historioitsijoille, kuinka rajoittunut heidän tutkimustensa vaikutus oli ollut. Reaktiot elokuvaan ilmaisivat ”toisen” tai ”hiljaisen” natsimenneisyyden historian olemassaoloa akateemisen maailman ulkopuolella. Tämä ”hiljainen historia” lähestyy muistidiskurssia nimenomaan siksi, että siinä menneisyys nykyistetään. Se on sitä ”menneisyyttä, joka ei tahdo muuttua menneisyydeksi” (ks. Nolte 1987b, 39-47). Se kiertyy oman ja kansallisen identiteetin ympärille, ja siksi sen suuret kysymykset ”kuinka se oli mahdollista?” ja ”miksi juuri saksalaiset?” tuntuvat niin tuskallisilta, jos ne läpäisevät älyllisen käsitteellistämisen suojamuurit. Goldhagen-keskustelu toistaa tässä rajatussa mielessä samaa kaavaa. Muistin diskurssista Hitler’s Willing Executioners näyttäytyy saksalaiseen tajuntaan toisenlaisena kuin historiasta käsin. Historiadiskurssin kriteerein koko tutkimus oltiin taipuvaisia leimaamaan älylliseksi saippuaopperaksi.

5.6.3 Esimerkkitapaus: Brustein ja Goldhagen

Tieteellisten ansioidensa perusteella Hitler's Willing Executioners olisi ohitettu julkisuudessa muutamalla kirja-arvostelulla, kuten lukemattomat muutkin tutkimukset. Samaan aikaan Goldhagenin kirjan kanssa ilmestyi esimerkiksi John Weissin paremmat arvostelut saanut työ *Ideology of Death - Why the Holocaust Happened in Germany*. Se ei saanut likimainkaan samaa huomiota (Beisel 1997, 209). Goldhagenin työn vastaanoton ainutlaatuisuus ei selity myöskään sen poleemisuudella tai provosoivuudella, sillä myös sellaisia teoksia on ilmestynyt aiemminkin ilman vastaavaa kohua.

William Brusteinin 1996 julkaisema, niin ikään provokatiivinen tutkimus *A Logic to Evil* käsitteli sitä, mitkä yhteiskuntaryhmät liittyivät natsipuolueeseen ennen vuotta 1933, ja mistä syystä. Keskittyessään (ennen kaikkea taloudellisiin) intresseihin puolueeseen liittymisen selittäjänä Brustein tulee implisiittiseksi käsitelleeksi myös antisemitismin osuutta NSDAP:ssa (Kansallissosialistinen saksalainen työväenpuolue). Vastaanotoltaan Brusteinin tutkimus ei kuitenkaan ole verrattavissa Goldhagenin tapaukseen.

American Journal of Sociology käsitteli kirja-arvioinneissaan Brusteinin ja Goldhagenin tutkimuksia tavalla, joka valaisee niiden saaman vastaanoton eroja. Arvostelijat pohtivat sitä, ovatko tutkimukset enemmän toisiaan täydentäviä vai toisilleen vastakkaisia. Helmut K. Anheier (1997, 209) sanoo, että Brusteinin tarjoama kuva juutalaisvihasta Saksassa on vastakkainen Goldhagenin käsitykselle, sillä Brusteinin mukaan antisemitismin rooli NSDAP:n valtaannousun selittäjänä on marginaalinen. Goldhagenin tutkimus taas kertoo juuri syvään juurtuneen antisemitismin mahdollistaneen holokaustin Saksassa. William A. Gamson (1997, 214) huomauttaa, että työt keskittyvät eri kysymyksiin, eikä niiden argumenttien välillä siis ole ristiriitaa.

Kiinnostavaksi Gamsonin arvioinnin tekee se, että hänen mukaansa tutkimukset ovat toisiaan täydentäviä ainoastaan tieteellisessä mielessä. Natsikauden historia ei koskaan ole pelkästään historiaa. Niinpä Brusteinin ja Goldhagenin tarjoamat *metaviestit* (Gamsonin termi) ovat konfliktissa keskenään. Arviointikriteerinä tässä ei ole se, kumpi on lähempänä totuutta, vaan se, kumpi on Saksalle enemmän avuksi menneisyyden kanssa toimeen tulemisessa. Gamsonin mukaan Brusteinin kirja vahvistaa menneisyyttä steriloisvaa taipumusta erottaa massa joka ei tiennyt mitä oli tulossa ”niistä”, siis Hitleristä ja muista varsinaisista tekijöistä. Goldhagen sen sijaan kertoo tarkasti kuka murhasi, kuinka se tapahtui ja miltä murhaajasta tuntui. Samalla hän tulee vastanneeksi kysymyksiin vaietusta menneisyydestä ja lukijoiden ja heidän vanhempiensa asemasta siinä. Näin Goldhagen

paljastaessaan tukahdutettua tietoa vie kohden menneisyyden taakasta vapautumista. Tässä projektissa - Gamsonin sanoin - ”Goldhagenin katkerat yrittävät parantavat syvemmin kuin Brusteinin balsami” (mts. 214-215).

Erilaiset tulkintatavat tulevat Brusteinin ja Goldhagenin vertailussa selvästi näkyviin. Tärkeää tekstien merkityksellistämässä eivät ole kirjoittajan intentiot, vaan se mitä tulkintarepertuaareja teksti aktivoi. Tätä valaisee Brusteinin vastine Gamsonin kritiikkiin. Hän myöntää, että Gamson voi olla oikeassa siinä, että menneisyyden kanssa toimeentuleminen projektissa Hitler’s Willing Executioners on tervehdyttävämpi kuin A Logic to Evil. Brustein kuitenkin sanoo nähneensä kirjoittaessaan itsensä *tieteilijänä* eikä *parantajana*! (Brustein 1997, 221). Vaikka Goldhagen (1996, 247) vastaavasti korostaa työnsä olevan yksinomaan tieteellisin metodein tehty historiallinen analyysi vailla moraalista ääntä, konstruoivat lukijat tekstiin sen moraalisen ulottuvuuden. Varsinkin holokaustista puhuttaessa nämä tasot sekoittuvat helposti. Goldhagenia kutsuttiinkin sarkastisesti ”ihmeparantajaksi” (Schirmmacher 1996b) ja ”taikuriksi” (Ridderbusch 1996).

6 GOLDHAGEN-KESKUSTELUN JÄNNITTEITÄ

6.1 Huomioita teoksen vastaanotosta

Tarkastelun punaisena lankana on muistin ja historian diskurssien tiedostamaton olemassaolo Goldhagen-keskustelun sisällä. Tämä erottelu toimii nimenomaan siksi, että näiden diskurssien sekoittuminen toisiinsa antaa muodon koko debatille ja tekee sitä uudella tavalla ymmärrettäväksi. Saksalaisessa reseptiossa muistidiskurssi tunkeutuu myös tieteelliseksi kritiikiksi naamioituneeseen puheeseen. Goldhagenin tulkinta holokaustin syistä ja tekijöiden motiiveista vaikutti yhteiseen muistiin ennen kaikkea tekijöiden maassa. Saksalainen kritiikki oli nimenomaan saksalaista silloinkin kun se esittäytyi tieteellisenä. Lukuunottamatta luvun 6.2 ekskurssia anglosaksisten ja saksalaisten reaktioiden eroihin tarkoitan Goldhagen-keskustelulla aina nimenomaan saksalaista debattia.

6.1.1 Uusi historioitsijakiista vai uusi Nürnberg?

Hitler's Willing Executioners laukaisi heti ilmestyttyään monitahoisia reaktioita. Teokseen suhtauduttiin paitsi tietellisenä työnä, myös syyllistävänä tuomiona saksalaisia kohtaan. Jo ensimmäisessä saksalaisessa arvostelussa Goldhagenin tulkittiin kostonhimon innoittamana haluavan saksalaisten vihdoin saavan rangaistuksen teoistaan. Käynnissä olevaa debattia verrattiin yleisemminkin Nürnbergin oikeudenkäyntiin, jossa tällä kertaa oli syytettynä kokonainen kansa. Tunteenomaisen reaktion ja historiallisen analyysin, muistin ja historian ulottuvuudet limittyivät alusta alkaen.

Yleisölle Hitler's Willing Executioners esiteltiin ainutlaatuisena lisänä valtavan laajaan holokaustitutkimukseen. Se myös otettiin tuoreeltaan vastaan alkusoittona uuteen Fischer-debattiin (Ullrich 1996c, 225) tai ”toiseen historioitsijakiistaan” (Nolte 1996, 111; Ullrich 1996b, 89). Goldhagen itse antaa ymmärtää kirjan sisältävän jotain radikaalisti uutta, originellia ja ymmärrystämme holokaustista ja natsismista yleisemminkin laajentavaa.

Lukuisat arvostetut historioitsijat ennättivät keskustelun lähtölaukaukseksi myös julistamaan, ettei mitään keskustelua ole odotettavissa. Aineksia vakavasti otettavaan historialliseen keskusteluun ei yksinkertaisesti katsottu olevan. Voi olla hyvinkin totta, etteivät Goldhagenin tieteelliset ansiot olleet riittävät, ja varmasti on totta, että ”vakavasti otettavaa tieteellistä keskustelua” ei ollut tulollaan. Syy tähän löytyy kuitenkin myös saksalaisesta keskusteluvalmiudesta. Goldhageniin ja hänen kirjaansa kohdistunut poikkeuksellinen huomio oli joka tapauksessa tosiasia. Hänen teesinsä näkyivät kaikissa medioissa. Niistä keskusteltiin ja riideltiin, niitä solvattiin ja keuhuttiin, mutta kaiken kuohunnan keskellä niistä onnistuttiin myös vaikenemaan. Leimallista vimmaiselle saksalaiselle keskustelulle oli se, että itse asiaan - mikäli sillä tarkoitetaan Goldhagenin keskeisiä teesejä - päästiin harvoin käsiksi.

6.1.2 Paljon melua tyhjästä

Työn tieteellisellä kontribuutiolla ei ole suoraa yhteyttä sen saamaan huomioon. Hitler's Willing Executionersin näkeminen yhtenä puheenvuorona monien joukossa antaa mahdollisuuden rinnastaa siitä syntynyt keskustelu myös fiktiivisten töiden vastaanottoon (ks. luku 5.6). Havaintoa erilaisista tulkintakehyksistä ei Goldhagen-keskustelusta yllättävää kyllä tahdo löytyä. Ainoastaan muutamassa tapauksessa vertailukohtaa debatille haettiin tieteen kentän ulkopuolelta, ja silloinkin Goldhagenin

arvoa alentamaan pyrkivällä tavalla. Pohdittaessa keskustelun syitä tyydyttiin lähinnä päivittelemään, miten niin huonosta tutkimuksesta saatoikin nousta sellainen myrsky.

Muisti- ja historiadiskurssin käsitteiden tuominen tarkasteluun palvelee juuri tämän selittämistä. Goldhagen-keskustelussa muistin ja historian erot tapoina konstruoida identiteettiä ja nykyisyyden ja menneen suhdetta eivät edes implisiittisesti nouse esiin. Niinpä historiadiskurssista käsin katsottuna koko keskustelu todella on paljon melua tyhjäästä.

Itse teoksen ominaisuuksien lisäksi reseptio riippuu tietenkin myös kontekstista, jossa vastaanotto tapahtuu. Väitettiin, että 50-luvulla Hitler's Willing Executioners ei olisi aiheuttanut samanlaista kiinnostusta, vaan pikemminkin noloa vaikenemista. Hengeltään kirjan sanottiin muistuttavan liittoutuneiden sodan jälkeen teettämiä psykologisia ja saksalaisia syyllistäviä opettavaisia kertomuksia (Schirmacher 1996a, 104-105). Goldhagenin teesejä verrattiin vieläkin kauemmas, vuoteen 1919 ja ”liittoutuneiden räikeimpiin sotasyllisyysvalheisiin” (Ullrich 1996c, 225). Nyt Goldhagenin suosio ja varmasti myös epäsuosio oli suurinta juuri tekijöiden maassa. Kirja herätti tunteita siitä riippumatta hyväksyttiin vai hylättiin sen johtopäätökset. Reaktio provosoiviin väitteisiin kertoo kaikessa moninaisuudessaankin nyky-Saksan valmiudesta käsitellä arkaa natsimenneisyyttään. Vaikka Goldhagen ei jäänyt huomiotta muuallakaan, olivat reaktioiden erot huomion arvoisia.

6.2 Vastaanotto USA:ssa ja Englannissa

Jos kritiikki olisi jäänyt Goldhagenin tieteellisiin heikkouksiin, vastaanoton ainakin akateemisissa piireissä olisi olettanut olevan melko yhtenäinen. Reaktioiden sävyero Saksassa ja anglosaksisessa maailmassa oli kuitenkin selvä. Saksassa akateeminen palaute oli enimmäkseen tyrmäävää. USA:ssa ja Englannissa vastaanotto sen sijaan oli kriittisyydestä huolimatta hyväksyvämpää.

Vaikka Goldhagen-keskustelu oli leimallisesti saksalainen ilmiö, teen vertailevan silmäyksen anglosaksiseen reseptioon. Käytän Schoepsin kokoelman kymmentä amerikkalaisten ja englantilaisten historioitsijoiden ja toimittajien artikkeleita Hitler's Willing Executionersista. Nämä arvioinnit liikkuvat historiadiskurssin alueella, ja ne keskittyvät saksalaista kritiikkiä asiallisemmin teoksen ydinteeseihin. Anglosaksiseen reseptioon ei sekoittunut tunnepitoista ainesta kuten holokaustin

tekijöiden maassa. Goldhagenin kirjaa ei saksalaiseen tapaan julistettu turhaksi ja arvottomaksi eikä kirjailijaa tietämättömäksi ja pahantahtoiseksi.

6.2.1 Anglosaksisia reaktioita

Kirjailija ja journalisti Robert Harris piti Hitler's Willing Executionersia uskottavana ja suurena työnä. Hänen mukaansa Goldhagenin teos on ajoittaisesta liioittelusta huolimatta ansiokas varsinkin siinä, ettei se toista nykyisen holokaustitutkimuksen taipumusta redusoida kuoleman koneistoa ja sen tuotteita pelkäksi ihmismateriaaksi ja tilastoiksi. (Harris 1996, 17-21.) Samoin holokaustin itse kokenut Louis Begley näki Goldhagenin kirjan ravistavana ja parantavana paluuna todellisuuteen, joka ”onnistuu läpäisemään 50 vuodessa kehittyneen paksun mukavan nahkamme” (Begley 1996, 22-27).

Historioitsija Paul Johnson syytti Goldhagenia saksalaisen syyllisyyden liioittelusta ja ”epähistoriallisuudesta” (joksi Johnson nimittää Goldhagenin käsitystä holokaustista ainutkertaisena tapahtumana), mutta antoi tälle silti tunnustusta uutta arvokasta materiaalia esiintuovasta työstään (Johnson 1996, 28-31). Richard Bernsteinin arvion mukaan Goldhagen ehkä aliarvioi valtioterrorin vaikutusta, mutta kokonaisuutena Hitler's Willing Executioners oli hänelle yksi harvoista tiennäyttäjistä - moraaliselta vakuuttavuudeltaan ja tutkimukselliselta tasoltaan korkea-arvoinen teos (Bernstein 1996, 32-35).

Samoihin aikoihin Hitler's Willing Executionersin kanssa ilmestyneessä artikkelissaan Ellen K. Coughlin ennusti siitä vielä syntyvän kiistaa. Coughlin nosti esiin Goldhagenin kompromissittomuuden ja voimakkaan kielenkäytön. (Coughlin 1996, 36-43.) Itse Auschwitzin kokenut Nobelin rauhanpalkinnon saaja Elie Wiesel piti Goldhagenin kirjaa ymmärrystämme holokaustista oleellisesti lisäävänä työnä, jota pitäisi lukea jokaisessa koulussa. Hän asettaa vastakkain ”mukavan perimätiedon” ja Goldhagenin ”totuuden jota saksalaiset eivät ole halunneet uskoa”. (Wiesel 1996, 44-47.)

Dinitia Smith yhdisti artikkelissaan kirjan teesien esittelyn Goldhagenin haastatteluun, jossa tämä kertoi pitävänsä työtään sodanjulistuksena perinteiselle historiankirjoitukselle. Anglosaksisessa aineistossa ainoastaan Smith tulkitsee (väärin) Goldhagenin selittävän holokaustia ”jollain syvälle saksalaiseen luonteeseen juurtuneella”. (Smith 1996, 48-52.) A. M. Rosenthal vertasi kirjan lukemista

Auschwitzissa käyntiin - molemmat ”pakottavat kertomaan eteenpäin, vapautumaan sietämättömästä vaikenemisen taakasta” (Rosenthal 1996, 53-55).

Volker R. Berghahn epäili 1990-luvun amerikkaisen kykyä ymmärtää oikein diktatuurin luonnetta. Löytämistään tutkimuksellisista aukoista, kuten siitä että Weimarin tasavallalle omistetaan vain viisi sivua, ja esitystavan epämukavuudesta huolimatta Goldhagenin kirjaa on hänen mukaansa tervehdittävä ilolla. Berghahnille se edusti vasta-argumenttia saksalaisten historioitsijoiden ja poliitikkojen yksipuoliselle pyrkimykselle korostaa modernin Saksan normaalia kehitystä. (Berghahn 1996, 56-62.)

Omer Bartov piti Goldhagenin työtä rohkeana ja kunnianhimoisena, mutta kompleksista todellisuutta liikaa yksinkertaistavana. Bartov oli Goldhagenin kannalla siinä, että antisemitismiä tekijöiden motiivina on aliarvioitu, mutta sen syynä hän piti ennemmin natsi-indoktrinaatiota ja propagandaa kuin vuosisataista syvälle kulttuuriin juurtunutta juutalaisvihaa. Bartovin kritisoidessa Goldhagenin puutteellista lähteiden tuntemusta hän antoi siitä esimerkkejä toisin kuin tyypillinen saksalainen kritiikki, joka yleensä jäi abstraktiksi Goldhagenin pätevyyden kyseenalaistamiseksi. Sävyero ilmeni myös Bartovin kysyessä missä määrin Goldhagenin käsitys saksalaisista vastaa natsien kuvaa juutalaisista syntyjään pahana. Bartovilla tämä oli pohdiskeleva kysymys, kun taas saksalainen kritiikki oli taipuvaista syyttämään Goldhagenia kostomotiiveista holokaustin tekijöiden maata kohtaan. (Bartov 1996, 63-80.)

6.2.2 Reaktioiden eroavuuksista

Anglosaksinen reseptio keskittyi itse kirjaan enemmän kuin esimerkiksi sen kirjoittajan motiivien pohdiskeluun. Yhdysvalloissa Goldhagenia ei syytetty vanhan kollektiivisyllisyystuomion langettamisesta. Saksalaiselle vastaanotolle leimallista näennäiskeskustelua ja huomion viemistä pois Goldhagenin teeseistä ei tässä otoksessa juuri esiintynyt. Arvioinneissa jopa kummasteltiin saksalaisen kritiikin taipumusta väärinymmärtää kirjan sisältöä ja etsiä siitä pahansuopia tarkoituseriä. Saksalaisille Goldhagen esitti uhkaavaksi koetun tulkinnan kansakunnan arasta lähimenneisyydestä. Vastaanottojen ero kertoo sen osuneen saksalaisen itseymmärryksen arkaan kohtaan. Hitler's Willing Executioners oli kuitenkin myös Yhdysvalloissa pitkään ei-fiktiivisen kirjallisuuden bestseller-listan kärjessä, mistä syystä pitää kysyä myös, mitä amerikkalaiset tästä kirjasta löysivät.

Tarve yrittää tehdä myös käsittämätön käsitettäväksi on inhimillinen tarve, eikä innostuminen yksinkertaistavasta holokaustin selityksestä välttämättä aina liity kansallisuuteen (vrt. Diner 1993, 72-73). Natsismi ja holokausti ovat aiheita, jotka kiinnostavat ihmisiä kaikkialla. Myyvimpiä tarinan aiheita ylipäänsä ovat seksi, valta ja väkivalta, ja holokaustissa on jälkimmäisiä riittämiin. Goldhagenin tekstiä verrattiin pornografiaan ja hänen kerrontaansa tirkistelyyn (Joffe 1996b, 20, 21). Siinä nähtiin myös seksuaalisuuden ja murhien suoraa rinnastamista, ”kauhun pornografiaa”, mitä pidettiin paremmin kauhuelokuviin kuin historiankirjoituksiin sopivana (Raulff 1996). Myös Hans Mommsen pitää Goldhagenin sadistisen terrorin tarkkaa kuvailua voyerismina ja näkee siinä osaltaan syyn suuriin painoslukuihin (Mommsen 1996a, 15). Tämä liittyy laajempaan kiistaan oikeasta ja soveliaasta tavasta esittää holokaustia (ks. luku 5.5).

Vaikka Hitler's Willing Executioners kertoo nimenomaan saksalaisista, luettiin kirjasta myös ajatus siitä kuinka tavallisista ihmisistä voi tulla brutaaleja tappajia. Tämä on väärinymmärrys, sillä Goldhagen on skeptinen sellaisia yleistyksiä kohtaan, jotka näkevät jokaisessa potentiaalinen pahaan. Lähemmäs tällaista tulkintaa päätyi Christopher Browningin 1992 ilmestyneessä tutkimuksessaan *Ordinary Men*. Siinä Browning osin Goldhagenin kanssa samaa aineistoa käyttäen päätyy korostamaan tilannetekijöitä selityksenä saksalaisten julmuudelle juutalaisia kohtaan. Yksinkertaistetusti sanottuna Browningin mukaan kenestä hyvänsä voi tulla tappaja sosiaalipsykologisen paineen alla, kun taas Goldhagenin tulkinnassa voimakas motiivi, antisemitismin kaltainen ideologinen harha on välttämätön.

Vaikka Browningin teesit siis kertovat pessimistisen viestin yleisinhimillisestä (ei vain saksalaisesta) ominaisuudesta, ne eivät herättäneet missään vastaavaa kohua, eikä niitä pidetty yhtä vaikeina hyväksyä. Goldhagenin kulttuuriset kognitiiviset mallit ovat kuitenkin muutoskykyisiä, mikä saattaa selittää Goldhageniin kohdistuvia (paradoksaalisia?) odotuksia syyllisyydestä vapauttajana (vrt. Siltala 1997, 359). Joka tapauksessa saksalaisuus on tärkeä elementti sekä saksalaisen että anglosaksisen reseption tarkastelussa. Oleellinen on myös Goldhagenin suora esitystapa, joka saa välimatkan itsen ja holokaustin toimeenpanijoiden välillä hupenemaan. Tämän inhimillinen kiinnostavuus vain alleviivaa kysymystä reseptioiden eroista eri maissa.

Vastaanottojen erot nousivat esiin myös Goldhagen-keskustelussa itsessään. Kriittisten saksalaisten äänien mukaan teos niitti sitä suurempaa kiitosta mitä vähemmän aiempaa holokaustin tutkimusta tunnettiin. Amerikkalaisten reseptiossa nähtiin jälkiä vanhasta kaunasta Saksaa kohtaan, ja sitä kautta

keskustelun politisoitumisestakin. Kylmän sodan lopun katsottiin vapauttaneen Goldhagenin syyllistämään vanhaa vihollista (Wolfssohn 1996, 134). Kirja tulkittiin amerikkalaiselle yleisölle amerikkalaisen identiteetin vahvistamiseksi kirjoitetuksi (Heil 1996, 9; Schirmmacher 1996a, 105).

Goldhagenin loihtima kuva fundamentaalisesti antisemitistisesta saksalaisesta yhteiskunnasta, jonka juutalaisvastaisuus voi elää piilevänä vuosikymmeniä, herätti levottomia kysymyksiä nykyisyydestä (Begley 1996, 27; Rowold 1996, 117). Joidenkin käsityksen mukaan kirjan suosio USA:ssa kertoo Saksojen yhdistymisen mukanaan tuomista epämiellyttävistä muistikuvista ja peloista (Adler 1996, 84; Ullrich 1996b, 92). Hitler's Willing Executioners antaa näin ajattelevien mielestä kvasitieteellistä vahvistusta amerikkalaisten saksalaisia kohtaan tuntemille ennakkoluuloille (Wehler 1997, 207). Goldhagenin väitettiin lähinnä toistelevan amerikkalaisen massamedian kuvaa saksalaisista natsipetoina (Schneider 1996b). Vanhojen kliseiden tieteellisen kanonisoinnin pelättiin vaikuttavan jopa Saksan poliittiseen pelivaraan (Heil 1996, 9). Historiadiskursin tulkinnoissa Goldhagenin vastaanottojen eroista ei saksalainen herkkyys suhteessa holokaustiin noussut esiin. Sekä saksalainen reseptio että saksalaiset tulkinnat tästä reseptiosta ovat kuitenkin torjuntareaktion leimaamia. Paljaimmillaan ressentimentit näkyvät Frank Schirmmacherin (1996a, 105) kyseenalaistaessa koko Goldhagenin teesejä edistyksenä pitävän yhteiskunnan (Yhdysvaltojen) henkisen tilan. Freud pitäisi tässä yhteydessä luennon syyllisyyden- ja alemmuudentunteesta, puolustuksesta ja projektiosta (vrt. Joffe 1996b, 169).

6.3 Asiantuntija- ja maallikkovastaanotto

Kun Hitler's Willing Executioners julkaistiin, oli Saksassa sekä lehdistön että historioitsijoiden reaktio vihamielinen. Suuri yleisö tarttui kuitenkin teokseen ja muodosti oman mielipiteensä. Vaikutti siltä, että mitä enemmän kirjaa tieteellisesti lyötiin, sitä enemmän siitä puhuttiin, sitä luettiin ja siitä pidettiin. Saksankielisen käännöksen Hitlers willige Vollstrecker ilmestyttyä sitä myytiin nopeasti yli 130 000 kappaletta. Tuhannet jonottivat lippuja nähdäkseen Goldhagenin julkisissa keskustelutilaisuuksissa hänen kiertäessään Saksaa syyskuussa 1996.

Asiantuntija- ja maallikkoreseptioiden eron huomioiminen on oleellista muistin ja historian teemalle ja myös koko keskustelun ymmärtämiselle. Yllättävää kyllä se ei noussut varsinaiseksi aiheeksi Goldhagen-keskustelussa. Keskustelun ajallisesti edetessä tosin nousivat populaarin ja akateemisen keskustelun erot joihinkin puheenvuoroihin. Professori Jörn Rüsen oli yksi ensimmäisistä tätä eroa

käsitelleistä. Hänen mielestään oli suuri vahinko, että kirjan väitteet ovat niin helposti kumottavissa. Saksalaisten on näin ollen liian helppo leimata kirja arvottomaksi ja unohtaa koko juttu. Rüsel toivoi teoksesta laajan kansalaiskeskustelun käynnistäjää, mutta ei uskonut sellaista syntyvän (Savonen 1996, 29-30). Tämän lausunnon hän antoi jo keväällä 1996. Silloin keskustelu Saksassa oli vasta aluillaan, ja Rüsen saattoi muuttaa myöhemmin käsitystään. Teema esiintyi myös Hans Mommsenilla (1996b, 37), joka Goldhagenin syksyisen saksankiertueen tunnelmissa valitti historiatieteen ja julkisuuden erkaantuneen toisistaan, ja historioitsijasta tulleen haukkumasanan.

Tiedeyhteisö otti Goldhagenin työn tuoreeltaan vastaan oikeuttamattomana hyökkäyksenä vakiintunutta holokaustitutkimusta vastaan (Frei 1996, 95). Tässä tiedeyhteisöllä tarkoitetaan lähinnä historioitsijoita. He leimasivat kirjan epähistorialliseksi. Vastaavasti sosiologit pitivät kirjaa epäsosiologisena ja psykologit epäpsykologisena (Beisel 1997, 205). Goldhagenin asiantuntemus niin olemassaolevan tutkimuksen tuntemisen, metodologian kuin johtopäätöstenkin suhteen kyseenalaistettiin. Viime kädessä tutkimuksen ei katsottu todistaneen mitään, ja keskeiset teesit leimattiin pelkiksi mielipiteiksi. Saksalainen kritiikki ei ensisijaisesti edes hyökännyt teoriaa ja faktoja vastaan. Kohteena olivat Goldhagenin pahansuoviksi kuvitellut intentiot ja hänen amerikanjuutalaisuutensa. Hänet leimattiin saksalaisten leimaajaksi. Etabloituneen historiankirjoituksen asiantuntijat muistuttivat reaktionsa perusteella melkoisesti Anthony Giddensin luonnostelemia ”vartijoita”, jotka huolehtivat kentän puhtaudesta vartioidessaan vakiintuneita totuuksia (Warpenius 1997, 250).

Goldhagenin kirjan herättämässä keskustelussakin on kyse myös historianfilosofian syvistä peruskysymyksistä. Osa reaktioista selittyy aidommilla intellektuaalisilla kiistoilla kuin vain historioitsijakillan kaunalla liian helposti liian paljon saavuttanutta nuorta tutkijaa kohtaan. Goldhagenin edustama idealistinen, aatehistorian virtauksiin nojautuva selitysmalli ei 1970-luvulta lähtien ole ollut suuressakaan suosiossa. Siltä on raivannut elintilaa funktionalismi eri muodoissaan. Perinteinen intentionalismi - strukturalismi-jako ei kuitenkaan ollut oleellinen Goldhagen-keskustelussa. Vaikka erityisesti strukturalistit olivatkin Goldhagenia vastaan (Schoeps 1996, 9), teilasivat molempien suuntausten edustajat Hitler's Willing Executionersin tutkimuksellisen annin. Gunter Hoffmann (1996, 10) huomautti Goldhagen saaneen valtaosan saksalaisista historioitsijoista vaikuttamaan natsimenneisyyden relativioijilta, mikä Saksassa sisältää syyllistävän vivahteen.

Monet historioitsijat ilmaisivat huolensa siitä, kuinka Hitler's Willing Executioners vie huomiota väärään suuntaan. Väitettiin, että jopa esitettyjen kysymysten pitäminen tärkeänä vaarantuu kun

Goldhagenin tutkimukselliset heikkoudet auttavat mitätöimään koko asian (Günther 1996; Herbert 1996, 215; Wehler 1996, 198). Peter Glotz (1996, 125-126) huomauttaa, että holokaustitutkimuksen kentällä helpoin tapa ohittaa uusi työ on pikainen ”kyllä kyllä”-reaktio. Ajatusta jatkaen Goldhagenin tieteelliset puutteet voi myös nähdä yhtenä keskustelun syynä, kun kirjan heikkoudet eivät mahdollistaneet sen hiljaista hyväksymistä.

Muistin ja historian diskurssit lankeavat osin yksin maallikko- ja asiantuntijadiskurssien kanssa. Noran käsitteistö on tässä yhteydessä selitysvoimaisempi, sillä se kuvaa paremmin sitä perustavaa merkityseroa, jonka kirja sitä eri tulkintarepertuaareista luettaessa saa. Muisti ja historia, vaikka voivatkin tukea toisiaan, ovat myös toisilleen vastakkaisia. Asiantuntijuus määräytyy diskurssinsa sisällä eikä mitään itsestään selvää yhteyttä siitä ulos ole. Historiadiskurssin asiantuntijat eivät välttämättä palvele muistidiskurssin tapaa konstruoida yhteisöllistä menneisyyttä. Muistin ja historian diskurssien ero selventää sitä, kuinka tiedeyhteisön murskaama teos voi olla keskustelun arvoinen edistäessään kansakunnan muistia.

7 HISTORIA JA MUISTI GOLDHAGEN-KESKUSTELUSSA

7.1 Historiakeskustelun teemoja

Goldhagen-keskustelun implisiittisenä pääteemana oli historioitsijakiistan tavoin saksalainen identiteetti. Molemmissa keskusteluissa puhuttiin tämän päivän saksalaisesta omakuvasta, mutta Goldhagenin tapauksessa oltiin näennäisesti käsittelemässä teesejä, jotka eivät nykysaksalaisia koskeneet. Historioitsijoiden puheenvuoroissa identiteetikysymykset jäivät implisiittisemmiksi kuin historioitsijakiistassa.

Tieteellisessä keskustelussa Hitler's Willing Executionersista on kysymys myös historian oikeasta tulkinnasta, historiallisista totuuksista. Omaan kompetenssiini tai tutkimusintresiini ei kuulu kannanotto sen paremmin Goldhagenin teesien kuin niiden kritiikin totuudellisuuteen ulkoisen vastaavuuden merkityksessä. Tämä ei kuitenkaan estä etsimästä kritiikin sisäisiä ristiriitoja. Niissä manifestoituu saksalaisten historioitsijoiden pyrkimys diskreditoida Goldhagen keinolla millä hyvänsä. Toinen tehokas keino arvioida kritiikkiä on yksinkertaisesti kysyä, löytyykö kirjasta sitä mitä sieltä väitetään löytyneen (vrt. Vogt & Vogt 1997, 496).

Aineistonani on 188 lehtiartikkelia ja Julius H. Schoepsin toimittama *Ein Volk von Mördern?*, joka kokoaa yksiin kansiin 33 asiantuntijakirjoitusta, joista 18 on saksalaisia. Käytän sekä Schoepsin kokoelmaa että myös osaa lehtiaineistosta viitteissäni. Kaikki nämä aineiston ja lähteiden päällekkäisyydet löytyvät lähdeluettelosta. Lehtiaineiston artikkeleista enemmistö on eksplisiittisesti muistidiskurssissa liikkuvia mielipidekirjoituksia. Tämä luku historiadiskurssista on kuitenkin laajempi, sillä historiaan tiedostamattomasti limittyvän muistin tarkastelu on kiinnostavampaa ja paljastavampaa tehdessään saksalaisen Vergangenheitsbewältigungin ongelmia näkyviksi.

7.1.1 Hyviä kysymyksiä

Goldhagenin työn tavoitteena oli siis selittää kuinka holokausti oli mahdollinen. Tämän kysymyksen esittämistä ei ainakaan Saksassa voi kritisoida menettämättä uskottavuuttaan. Vaikka vastaaminen ei kriitikoiden mukaan Goldhagenilta onnistunutkaan, ei yritystä sinänsä sopinut suoraan kritisoida. Myös täsmällisemmät jatkokysymykset saivat kiitosta. Niiden tärkeyttä eivät kiistäneet kiivaimmatkaan kriitikot.

Otto Köhlerin mukaan Hitler's Willing Executioners sisältää kolme tärkeää kysymystä, joita ennen Goldhagenia ei historiantutkimuksessa ole esitetty. Ensiksi: mitä tekijät ajattelivat uhreistaan? Toiseksi: pitivätkö tekijät tekojaan oikeina? Ja - jos vastaus toiseen kysymykseen on myöntävä - kolmanneksi: kuinka he tulivat siihen tulokseen? (Köhler 1996, 14.)

Tutkimuksellisista ansioista merkittävämpänä pidettiin holokaustin varsinaisten toimeenpanijoiden nostamista tarkastelun polttopisteeseen. Goldhagenin tunnustettiin osoittaneen tutkimuksellisen aukon (mutta ei täyttäneen sitä). Suora kirjoitus- ja argumentointitapa sekä ”kompromissittomuus” kiinnittivät myös positiivista huomiota. Toisaalta juuri ne teoksen ominaisuudet, jotka toisille ovat sen ansioita, näyttävät toisille puutteina.

Arvostusta herättivät myös tarkkoihin arkistolähteisiin perustuvat kuvaukset vähemmän tunnetuista tuhoamisinstituutioista. Aiemmin perusteellisesti tutkittujen keskitysleirien sijaan Goldhagen kuvailee poliisipataljoona 101:n juutalaisteloituksia Puolassa ja tuo ”työleirien” sekä saksalaisten viimeisenä sotatotalvena järjestämien ns. kuolemanmarssien järkyttävät olosuhteet esiin piinaavalla tarkkuudella. Goldhagenin teeseihin vihamielisesti suhtautuvat kielsivät usein myös lähteiden uutuusarvon, ja vastaavasti teeseihin suopeammin suhtautuvat olivat taipuvaisia pitämään niitä uusina. Ottamatta

kantaa siihen, kumpi leiri on oikeassa, on kuitenkin selvää, ettei suuttumus Goldhagenin kirjaa kohtaan palaudu kysymykseen lähteiden originaalisuudesta.

7.1.2 Huono kirja

Tieteellisen kritiikin kärki kohdistuu Goldhagenin taipumukseen yksinkertaistaa monimutkaista todellisuutta. Hänen nähtiin ymmärtäneen puutteellisesti diktatuurin luonteen ja aliarvioineen tilannetekijöiden, kuten ryhmäpaineen ja väkivaltaan turtumisen, merkitystä. Holokaustin syiden palauttamista eliminatoriseen antisemitismiin pidettiin monokausaalisena ja deterministisenä. Yli 600-sivuisen kirjan katsottiin kiertyvän tämän yhden ainoan ajatuksen ympärille. Oivallusta ideologisten tekijöiden merkityksestä ei pidetty niin ainutlaatuisena ja uutena kuin Goldhagen antaa ymmärtää. Hänen tapansa innostua ”kuin olisi juuri keksinyt pyörän ja löytänyt Amerikan samalla kertaa” (Adler 1996, 83) ärsytti lukijoita - ainakin ammattihistorioitsijoita.

Hitler’s Willing Executionersin saama Gabriel Almond -palkinto, ja jopa työn hyväksyminen väitöskirjana, herätti kysymyksiä akateemisten kontrollimekanismien arvoituksellisesta pettämisestä. Vertailevan politiikantutkimuksen palkinto näytti kritiikissä lähinnä vitsiltä, sillä ”Goldhagen pelkää vertailua kuin koleraa” (Wehler 1996, 202). Kuvaavaa on sekin, ettei Hitler’s Willing Executioners ollut teemana syyskuun historioitsijapäivillä, vaikka se oli Saksan ylivoimaisesti puhutuin historiallinen teos. Goldhagenin kirjan katsottiin tipahtavan kaikkien tutkimuksellisten kriteerien alapuolelle (Mommsen 1996, 15), ja sen ydinajatuksset tuomittiin ”puhtaaksi roskaksi” (Augstein 1996, 109). Teoksen arveltiin aiheuttaneen holokaustin tutkimukselle valtavaa vahinkoa, eikä Goldhagenin edes katsottu olevan kiinnostunut tieteellisestä työstä (Schirmmacher 1996a, 104). Keskustelun arveltiin Goldhagenin myötä taantuneen 1950-luvun tasolle (Wehler 1996, 205). Stuttgartin uudemman historian professori Jäckel (1996, 187) tiivistää asiantuntijavastaanoton ytimekkäästi sanomalla kirjaa yksinkertaisesti huonoksi.

7.1.3 Kritiikkiä ja näennäiskeskustelua

Saksalainen vastaanotto oli sekoitus tieteellistä kritiikkiä, puolustusreaktiota ja tyytyväisyydenilmausta pitkän vaikenemisen päättymisestä. Samoin kuin Goldhagenin kirjan kohdalla on yksinkertaistavaa puhua ”tutkimuksesta” mikäli halutaan ymmärtää reaktioita siihen, on palautteen käsittäminen vain ”kritiikiksi” harhaanjohtavaa. Saksalainen vastaanotto kun oli taipuvaista Goldhagenin päätteiden käsittelyn sijaan välttelemään niitä, ja diskreditoimaan koko työ mitä

moninaisimmin keinoin. Goldhagen saatiin näyttämään juutalaiselta kostajalta, joka haluaa tehdä saksalaisille saman kuin natsit juutalaisille. Josef Joffe (1996a, 18) tulkitsee saksalaisen historioitsijakunnan sanoman seuraavasti: ”Älä lue tätä kirjaa!”

Historioitsijoiden nopeasti pystyttämän puolustuskonsensuksen pääsanoma oli se, että Goldhagenin kirja ei yksinkertaisesti ole keskustelun arvoinen. Suurinta yksimielisyyttä oli varmasti siitä, että Goldhagen ei tarjoa mitään tutkimuksellista uutta, vaan joko toistaa jo kauan sitten tutkittuja asioita tai operoi jo kauan virheelliseksi tiedetyillä stereotyyppioilla. Tätä ei yritetty perustella, vaan yksinkertaisesti todettiin näkemys vanhentuneeksi. Paljon puhutulta 50-luvulta, jonne Hitler’s Willing Executionersin katsottiin kuuluvan, ei annettu kirjallisuusviiteitä töistä jonka ajatuksia Goldhagen toistaisi.

Christopher Browningin 1992 ilmestynyt tutkimus *Ordinary Men* oli se työ, jolla Goldhagenin arvo punnittiin ja kevyeksi havaittiin. Goldhagen (1996b, 534) itse näyttää ymmärtävän kirjansa vastaargumenttina Browningille. Miltei kaikki kriitikot nojautuivat kuitenkin Browningiin julistaessaan asian jo selvitetyn ja Goldhagenin työn turhaksi. Browninghan oli jo tutkinut ”tavallisten murhaajien” motiiveja ja jopa käyttänyt osin samaa arkistomateriaalia. Tähän töiden yhtäläisyydet loppuvatkin. Jos tutkimusmenetelmät ja -tulokset poikkeavat toisistaan ei ole oikeutettua puhua vanhan toistosta. Myös saman aineiston käyttö on legitiimi tieteellinen käytäntö. Amerikkalainen politiikan tutkija Andrei S. Markovits (1996, 228) tulkitsee Goldhagenin työn arvon suoran kieltämisen keinoksi sulkea ei-toivottu viesti pois mielestä.

Kansallista identiteettiä uhkaavaa holokaustitulkintaa lähdettiin torjumaan monin keinoin. Yksi yleisimmistä oli siitä muistuttaminen, että myös *muut* kuin saksalaiset syyllistyivät julmuuksiin. Saksalaisia siviiliuhreja ja liittoutuneiden pommituksia muistettiin akateemisessakin reseptiossa yllättävän ahkerasti. Sukua tälle ”eivät vain saksalaiset” -strategialle oli varsinkin asiantuntijavastaanotossa korostunut ”eivät vain juutalaiset” -kriittikki. Puheenvuorot, joissa korostettiin mm. slaavilaisten, mustalaisten ja homoseksuaalien niin ikään joutuneen kansallissosialismin uhreiksi, olisivat kenties olleet paikallaan, ellei niissä olisi ohitettu Goldhagenin yritystä todistaa juutalaisten vielä julmempaa kohtelua. Goldhagenia syytettiin jopa ihmisarvoa kunnioittavan humanismin ihanteiden pettämisestä hänen erottaessaan juutalaiset uhrit muista (Holz 1996).

Puolustusreaktio manifestoituu myös pyrkimyksessä etsiä virheitä sieltäkin missä niitä ei ole. Eberhard Jäckel (1996, 188) esimerkiksi paljastaa Hitler's Willing Executionersin olevan täynnä virheitä ja tarjoaa ainoaksi näytteen Goldhagenin väitteen siitä, ettei poliisipataljoona 101:n komentaja Hoffmann olisi ollut SS-mies. Tällaista väitettä ei kirjassa ole (ks. Goldhagen 1996b, 3). Marion Gräfin Dönhoff (1996, 7) ilmoittaa vääräksi väitteen, ettei natsi-Saksassa ollut vastarintaa. Kirjassaan Goldhagen (1996b, 113-116) kuitenkin yrittää vain osoittaa että myös vastarinnan sisällä esiintyi antisemitismia. Kritiikki oli taipuvaista puuttumaan pikkuseikkoihin, kuten sananvalintoihin tai yksityiskohtiin joita Goldhagen *ei* tule käsitelleeksi. Goldhagenia syytettiin sellaistenkin tutkimuksellisten tavoitteiden täyttämättä jättämisestä, joita ei tämä itse ei ollut asettanut. Osaksi keskustelu oli loogisia epäselvyyksiä ja epäreilua argumentointia vilisevä väittelytaitojen kauhukabinetti.

On syytä mainita, ettei väite antisemitismin suuresta osuudesta holokaustiin tietenkään ole Goldhagenin ensimmäisenä esittämä. Se on ollut paitsi tutkimuksen kohteena, myös common senseä jo pitkään (Bartov 1996, 67). Myöskään Goldhagenin antisemitismitulkinna ei ole uusi. Saksalaisen juutalaisvihan pitkiä perinteitä (Fetscher 1990, 22-36; Kwiet 1993, 243), ajatusta sen olemuksesta jatkuvasti latenssijän jälkeen palaavana (Diner 1990, 103) ja sen yhteyttä kansanmurhaan (Herbert 1993) on moneen kertaan tutkittu. Kritiikin kannalta ongelmallista on se, ettei se kertonut missä Goldhagenin tulokset oli jo esitetty. Yhden kerran aineistossani viitattiin saksalaiseen historioitsija Hermann Gramliin ja hänen huomionsa siitä, että holokausti ei tapahtunut taloudellisten syiden vaan ideologisen harhan takia (Glantz 1996, 126). Tämä todella on myös Goldhagenin hypoteesi, mutta kritiikki ei kertonut kuinka Graml yritti sitä todistaa. Goldhagenin yrityksen tuomitseminen tällä perusteella ei palvele holokaustin ymmärtämistä. Vanhoja ja asiantuntijoiden väärinä pitämiä ajatuksia toistavan työn nostattama kohu viittaisi siihen, että ajan henki, *Zeitgeist* olisi muuttumassa. Goldhagen-keskustelun syyt olivat kuitenkin myös siinä mitä sanottiin, ja *kuka* sen sanoi.

7.1.4 Ad hominem

Ilmeisintä epäreilu argumentaatio oli silloin, kun Goldhagenin persoonaan kohdistuvat ad hominem -hyökkäykset korvasivat asiasisältöön perustuvan ad rem -todistelun. Saksalainen kritiikki toi jatkuvasti esiin kirjoittajan juutalaisen taustan ja muistutti hänen isänsä Erich Goldhagenin kokeneen natsismin Romanian juutalaisghetossa. Tällä pyrittiin kyseenalaistamaan Goldhagenin objektiivisuus ja saamaan hänet näyttämään isänsä kärsimyksiä saksalaisilla maksattavalta kustajalta. Goldhagenin

tieteellisen arvon alentaminen hänen biografiaansa viittaamalla paljastaa, että keskustelu ei pysytellyt historian viileässä ja etäisessä diskurssissa. Jotkut näkivät saksalaisessa kritiikissä jopa merkkejä juutalaisvihasta (Köhler 1996, 14-16; Markovits 1996, 233; Vogt & Vogt 1996, 552).

Huomion arvoista oli myös kirjoittajan *amerikkalaisuuden* korostaminen. Kritiikin toistellessa Goldhagenin ”amerikanjuutalaisuutta” on vaikea sanoa kummalle määreistä painotus kuuluu. Äänessä oli paitsi saksalaisille puhuva juutalainen myös sodan häviäjille puhuva voittajavaltojen edustaja. Puhe ”länneestä” sodanjälkeisen Saksan uskonnon korvikkeena (Wippermann 1997, 50) on varmaankin liioittelua, mutta saksalaisuuteen kyllä kuuluu sensitiivisyys länsikritiikkiä kohtaan. Avautumista ja identifioitumista länteen (ja siis voittajiin), ja tähän liittyvää idealisointitaipumusta on tulkittu taisteluksi arvottomuudentunteita vastaan (Mitscherlich & Mitscherlich 1991, 77-83). Joka tapauksessa Josef Joffen (1996b, 170) kysymys on paikallaan: Olisiko kirjasta syntynyt moista myrskyä, jos kirjoittajan nimi olisi ollut Peter Müller . . . ?

Tieteellisten erimielisyyksien selvittelyn pelisääntöihin ei kuulu kirjoittajan intentioiden arvailu. Koston ja täsmentymättömien saksalaisvastaisten poliittisten päämäärien lisäksi Goldhagenin motiivina pidettiin rahanhimoa. Häntä syytettiin tietoisesta amerikkalaisille mediamarkkinoille tähdätystä provokaatiosta sekä toisten kärsimyksellä ja yhdistyneen Saksan pelolla rahastamisesta (Schirmacher 1996a, 105; Wehler 1996, 208). Yhdistettynä uskonnollis-etnisen taustan korostamiseen muodostuu stereotyyppinen kuva ahneesta juutalaisesta.

Kuvaavaa kommentaattoreiden halulle kyseenalaistaa Goldhagenin pyrkimykset on hänen leimaamisensa vastuuntunnottomaksi, moraalittomaksi, vaaralliseksi tai pahantahtoiseksi (Augstein 1996, 109; Dönhoff 1996, 7; Joffe 1996a, 168; Wehler 1996, 208). Kirjan pelättiin paitsi lietsovan saksalaisvihaa myös herättävän uudelleen juutalaisvastaisuutta (Dönhoff 1996; Kopelew 1996). Jos näin kävisi, osoittaisi se Goldhagenin esittäneen antisemitismin olemuksen todemmin kuin hän luultavasti itsekään aavisti. Suosiota selitettiin paitsi myyvillä yksinkertaistuksilla myös kirjoittajan nuoruudella (Goldhagen on syntynyt 1959) ja sympaattisella ulkomuodolla (Ullrich 1996a, 2). Tämä kaikki on sitä, mitä Goldhagen itse (1996c, 14; 1997, 240) nimittää lukijoiden aliarvioinniksi, näennäiskeskustelun virittämiseksi ja ”Saksan historiassa ainutlaatuisiksi harhaanjohtokampanjaksi”.

7.1.5 Sittenkin kollektiivisyys?

Goldhagen ei kirjassaan kertaakaan edes epäsuorasti viittaa kollektiiviseen syyllisyyteen, vaan pitää syyllisyyttä aina henkilökohtaisena ja tapauskohtaisesti arvioitavana. Hän hylkää kollektiivisen syyllisyyden kategorisesti itse kirjassa, saksankielisen laitoksen esipuheessa sekä lukuisissa myöhemmissä kirjoituksissa ja haastatteluissa. Saksassa tyypillisin keino tehdä Goldhagenista epäilyttävä oli kuitenkin esitellä hänet kollektiivisen syyllisyyden langettajana (Ebbinghaus 1996; Mommsen 1996; Nolte 1996; Rowold 1996). Kollektiivisyysysteesi tulkittiin usein jopa koko kirjan ydinsanomaksi (Schirrmacher 1996a, 101).

Kirjoittajan vetäminen mukaan keskusteluihin, joihin ei tämä kirjassaan ota osaa, on epäreilua argumentointia. Strategiaa, jossa huomio johdatetaan pois pääasiasta, kutsutaan nimellä ”red herring” (savusilli). Esimerkiksi kun Saksan ulkoministeri Kinkel tyytyi Goldhagen-debattia kommentoidessaan vain kiistämään kollektiivisyysyyden (Heil 1996, 9), oli kyse juuri savusillin vetämisestä pois keskustelun kohteesta. Kieltämällä kollektiivisyys ei ole sanottu vielä mitään varsinaisista teeseistä. Toinen perusteetta Goldhagenin suuhun pantu väite kertoo *kaikkien* saksalaisten olleen henkilökohtaisesti syyllisiä. Niinpä myös vastarintaliike otettiin aseeksi Goldhagenia vastaan. Saksalaisen kritiikin ambivalenssia kuvastanee sitaatti Jan Phillip Reemtsmalta (1996, 1): ”Goldhagenin materiaali ei riitä väittämään (ja rehellisyyden nimissä on tunnustettava ettei hän väitäkään), että kaikki saksalaiset olisivat yhtä valmiita murhiin”.

Walter Zrenner (1996) liikkui jo absurdiuden puolella käyttäessään Goldhagenin käsitystavasta käsitettä ”völkisch” (kansallinen, kansaa koskeva), sillä sen konnotaatiot ovat natsien jäljiltä edelleen arveluttavia. Sukua edelliselle on tulkinta, jonka mukaan Goldhagen selittää holokaustin saksalaisella ”kansanluonteella” (Heil 1996, 9; Wehler 1996, 198; Wolfssohn 1996, 130). Muita versioita ovat esimerkiksi ”peritty juutalaisviha” (Mommsen 1996, 15), ”maallistunut perisynti” (Jeissmann 1996), ”biologinen kollektivismi” (Jäckel 1996, 191) ja ”geenit” (Dönhoff 1996, 7). Saksalaisten vihainen reaktio kohdistui omaan väärintulkintaan Goldhagenista saksalaisia omana lajinaan pitävänä äärimmäisen erillistieteeseen kannattajana. Kulttuuristen kognitiivisten mallien ymmärtäminen tällä tavalla kertoo enemmän kritikoista kuin kritiikin kohteesta.

Saksalaisessa asiantuntijavastaanotossa kollektiivisyysyydellä tavalla tai toisella syyllistävä Goldhagen on enemmän sääntö kuin poikkeus. Anglosaksisessa reseptioaineistossani sen sijaan holokaustia ”saksalaisella luonteella” selittävä Goldhagen esiintyy ainoastaan yhdessä kirjoituksessa

(Smith 1996, 49). Reseptioissa näkyy siis merkittäviä eroja Goldhagenin oikeinluennassa. Saksalainen väärinymmärrys ei selity käsite-eroilla, kuten Andreas Sentker (1996, 33) ehdottaa. Goldhagen kyllä nimittää tutkimusotettaan ”antropologiseksi”, mutta riippumatta siitä, eroavatko anglosaksinen ”anthropology” ja saksalainen ”Anthropologie” käsitteinä toisistaan, tulee selväksi, että kysymys on kulttuuriantropologiasta tai kognitiivisesta antropologiasta eikä biologiasta kuten esimerkiksi Jäckel (1996, 191) väittää. Goldhagenia syytettiin myös saksalaisvihaajaksi ja rasistiksi, joka yksinkertaisesti korvaa antisemitismien antigermanismilla (Nolte 1996, 112). Tällaisissa kritiikin yli- ja ohilyönneissä saksalainen puolustusreaktio tekee itseään näkyväksi. Rolf ja Barbara Vogt (1997, 536, 545) tulkitsevat tämän psykoanalyttisesta näkökulmasta projektioksi. Tiedostamaton lainattu syyllisyydentunto projisoidaan Goldhageniin, joka rankaisee saksalaisia kollektiivisyyllisyys-teesillä. Syytökset käänteisestä rasismista vapauttivat saksalaiset syytteen alta ja tekivät historioitsijasta pahantekijän.

7.1.6 Historiaa ja hysteriaa

Goldhagenin asiantuntijavastaanotossakin siis irrationaalinen emotionaalinen aines sekoittui kriittiseen tarkasteluun. Saksalainen psykoanalyttikko Rolf Vogt analysoi spontaaneja reaktioitaan Goldhagenin kirjaan tullakseen tietoisiksi omista puolustusmekanismeistaan. Hän kertoo vihan sumentaneen työhön tutustumista alusta alkaen. Goldhagenin teesit ja tapa käsitellä Saksaa kuin jotain tuntematonta heimoa tekivät tunteellisen osallistumisen erilläänpitämisen etäännyttävästä kriittisestä ajattelusta vaikeaksi. Lukemisen edetessä Vogt odotti puheen kääntyvän vastarintaliikkeeseen tai joihinkin saksalaisen kulttuurin muihin positiivisiin puoliin. Kun niin ei käynyt, viha vain yltyi. Goldhagen alkoi näyttää isänsä kärsimyksiä saksalaisilla maksattavalta kostajalta. Hän vei saksalaisilta arvons ja sulki heidät sivilisoituneiden ihmisten joukon ulkopuolelle kuten natsit tekivät 60 vuotta aiemmin juutalaisille. (Vogt & Vogt 1997, 511-515.)

Vogtin tunnepaletilla näkyi vihaa, kapinaa, pelkoa ja tunnetta alennetuksi, vainotuksi ja syytetyksi tulemisesta. Hän analysoi itseään ja löysi identifioitumista tekijöihin, mikä teki lukemisen niin tuskalliseksi. ”Ei riviäkään enää!” -ajatuksen rinnalla oli kuitenkin tarve päästä loppuun. Vihasta päästäkseen Vogt kertoo alkaneensa lukea Goldhagenin tekstiä kuten pahantahtoinen kriitikko: kylmän järkevästi kirjoittajan virheitä etsien. (mts.)

Kaikki Vogtin kuvaamat reaktiot näkyvät myös edelläkuvatussa asiantuntijareseptiossa. Äänessä eivät ole vain tieteilijät, vaan ensisijaisesti *saksalaiset*. Historioitsijan subjektipositio ei ole poissulkeva ja täysi identiteetti (LaCapra 1994, 12). Varsinkin Goldhagen-keskustelun kaltaisessa kansallista identiteettiä koskevassa välienselvittelyssä tieteilijän ja kansalaisen subjektipositiot limittyvät. Kuten Vogtin raportoima viileä virhekeskeinen lukutapa kertoo, ei diskurssien tiedostamaton sekoittuminen näy ainoastaan kritiikin raivokkuutena tai muuna tunnepitoisen aineksen eksplikoitumisena. Saksalaisen kritiikin ajoittainen taipumus pysytellä tiukasti metodologisissa kysymyksissä pääsemättä lainkaan substenssiin on myöskin tulkittavissa puolustusstrategiaksi ahdistavan asian edessä. Goldhagenin kirja pakotti lukijan samastumaan tekijöihin ja uhreihin eikä sallinut etäännyttää tapahtumia älyllisten käsitteiden taakse. Juha Siltala (1997, 360) näkee pitäytymisen tutkimusteknisissä yksityiskohdissa tämän tiedostamattoman haasteen välttämiseksi.

Muistin ja historian diskurssien yhteenkietoutuminen näkyy myös tässä tutkimuksellisiin heikkouksiin keskittyvässä välttelystrategiassa. Muisti Noran tarkoittamassa merkityksessä on menneen läsnäoloa nykyisyydessä, ja Goldhagenin tulkinta holokaustista tekee sen muiston uhkaavaksi saksalaiselle identiteetille. Manatessaan esiin myös tunteet Goldhagen aktivoi saksalaista muistia. Tuskallinen menneisyys vaatii etäisyyttä, ja pitäytyminen historiadiskurssissa voi estää uhkaavien teesien kokonaisvaltaisen kohtaamisen. Historiadiskurssin etäännyttävä tieteen kieli saattaa siis olla konfliktissa menneisyyden käsittelemisen prosessin kanssa.

7.2 Muistin eksplikoituminen

Asiantuntijavastaanotossa näkyi vielä yli 50 vuoden jälkeenkin kansallissocialismin jatkuva aktualisuus. Historiadiskurssin reaktiot saavat Goldhagenin kirjan näyttämään yhdeltä uudelta fasadilta kansalliselle arkeologialle, Saksan menneisyyskeskusteluissaan tekemälle identiteettityölle. Merkityssysteemien tiedostamaton limittyminen antoi asiantuntijavastaanotolle sen ambivalentin muodon, mutta vain suuren yleisön puheenvuoroissa tulevat saksalaisen muistin teemat eksplisiittisesti esiin.

Käyttämäni muistidiskurssin tekstit ovat lehtien mielipidekirjoituksia ja teokseen Briefe an Goldhagen (1997) koottuja kirjeitä Goldhagenille itselleen. Julkaistut 77 kirjettä ovat kustantajan valitsemia ja editoimia, ja niiden sanottiin olevan poikkileikkaus yli 700 kirjeestä (sillä poikkeuksella että selkeän antisemitistiset hyökkäykset on jätetty ulkopuolelle). Tämän kokoelman etu lehtiaineistoon nähden on

siinä, että kirjoittajien biografia, varsinkin syntymäaika, tulee paremmin esiin. Luultavasti myös kirjeiden vähemmän julkinen luonne on vaikuttanut aiheen henkilökohtaisen kokemisen suurempaan esiintuomiseen.

7.2.1 Muisti ja häpeä

”Ich danke Ihnen. Ihr Buch sollte in der Welt, besonders aber hier in Deutschland, zur Pflichtlektüre werden.”

(Briefe an Goldhagen, 194)

”Ich wehre mich permanent dagegen, daß Herr Goldhagen, der in wirtschaftlich besten Zeiten geboren und aufgewachsen ist und nie einen Schützengraben gesehen oder eine Bombe hat fallen hören, 50 Jahre nach dem Krieg alle älteren Mitbürger als Verbrecher verteufelt, statt nach einer gemeinsamen Versöhnung für die Zukunft zu suchen.”

(Berliner Morgenpost, 15.9.1996)

Tyypillinen muistin puheenvuoro aloitti kommentoimalla Goldhagenin merkitystä itselle tai Saksalle siirtyen sitten omiin tai suvun kokemuksiin kansallissosialismin ajasta. Mitä pidemmälle keskustelu ajallisesti eteni, sitä ohuemmaksi kommenttien kosketuspinta Goldhagenin teeseihin kävi. Lukuisista puheenvuoroista näkyi, että Goldhagen oli kirjoittajalle syy henkilökohtaisten kokemusten esilletuomiseen ilman historiallista intressiä kirjan teeseihin. Muistelmat käsittelivät kokemuksia paitsi natsismista, myös nyky-Saksan torjunnasta ja vaikenemisesta. Lukuisissa kirjoituksissa Goldhagenia kiitettiin muistuttamisesta ja rohkeudesta sanoa kiellettyjä asioita. Kirjaa pidettiin tarpeellisena ja odotettuna. Tunnepitoinen muisti operoi selvästi historiadiskurssia enemmän häpeän, syyllisyyden ja vastuun käsitteillä. Viime kädessä on mahdotonta ratkaista, synnyttikö Goldhagen-keskustelu *uusia* tunteita vai *kanavoiko* se jo olemassaolevia. Varsinkin kirjeissä manifestoituva liipaisinvaikutus, kirjan teesit ohittava omien muistojen purkaminen, vihjaa kuitenkin Goldhagenin toimineen tunteiden katalysaattorina. Keskustelu alkoi ruokkia itse itseään.

Historiadiskurssi tuomitsi Hitler’s Willing Executionersin sekä huonoksi tutkimukseksi että haitalliseksi menneisyyden kanssa toimeen tulemiselle. Paitsi että Goldhagen levitti ilmeisen virheellisiä väitteitä olivat niiden herättämät tunteet historian näkökulmasta häiriötekijöitä tiellä kohden objektiivisen tiedon avulla tapahtuvaa menneisyyden hallintaa. Muistin ja historian käsitykset oikeasta Vergangenheitsbewältigungista poikkeavat täysin toisistaan. Muistidiskurssi suhtautui jo

määritelmänsä mukaisesti emotionaalisesti Goldhagenin teeseihin peilaten niiden merkitystä omaan itseen.

Muistin puheenvuorot olivat historidiskurssin näkökulmasta usein absurdeja. Ne tulkitsivat Goldhagenia väärin, ja ohittivat kirjan ydinteetit vielä perusteellisemmin kuin asiantuntijavastaanotto. Muistia liikutti ennen kaikkea tekijöiden tavallisuus siinä missä historiadiskurssi liikkui enemmän Goldhagenin antisemitistitulkinnassa. Silloin kun mielipiteitä ylipäänsä perusteltiin, se tapahtui yleensä viittaamalla henkilökohtaisiin kokemuksiin. Historian objektiivisuudesta ei näkynyt jälkeäkään. Kriittisesti Goldhageniin suhtautuvat muistidiskurssin äänet kyseenalaistivat itse natsismia kokemattoman mahdollisuuden lainkaan ymmärtää tuota aikaa.

Saksalaisuus oli oleellinen ja eksplikoituva osa muistidiskurssia. Goldhagenille lähetetyissä kirjeissä saksalaiset kertovat siitä syyllisyydestä ja häpeästä jota saksalaisena olemiseen liittyy. Puhe on hyvin suoraa. Goldhagenilta pyydeltiin jopa anteeksi saksalaisten hänen perheelleen menneisyydessä aiheuttamaa kärsimystä. Häpeää tunnettiin oman kansan virheistä, mutta vielä useammin niiden kieltämisestä. Sama havainto näkyy natsien jälkeläisten kertomuksissa siitä, kuinka syyllisyyttäkään sietämättömämpää on siitä vaikeneminen (Sichrovsky 1990). Kaikkein useiten häpeä kohdistui saksalaiseen asiantuntijavastaanottoon ja kritiikin tasoon. Koko aiemman tutkimuksen tavoitteet julistettiin mitättömiksi ja suututtaviksi. Goldhagenin rohkeutta käydä saksalaista historioitsijarintamaa vastaan ylistettiin. Historiatiedettä syytettiin inhimillisen otteen kadottamisesta, yhteyttä vailla olevien detaljien luettelemisesta, tekijöiden puolustelemisesta, syyllisyyden kieltämisestä ja valehtelemisesta. Ei siis ihme että Frank Schirrmacher (1996b) valitti suuren yleisön reagoineen aivan kuin aiempaa tutkimusta ei olisikaan. Moni kirjoitus oli syntynyt Goldhagenin julkisten keskustelutilaisuuksien innoittamana. Saksalaisten historioitsijoiden kykenemättömyys ymmärtää mistä Goldhagenin teeseissä muistidiskurssin mielestä oli kysymys synnytti varsinkin nuoremman sukupolven edustajissa häpeää ja raivoa.

7.2.2 Kolmas sukupolvi ja toinen syyllisyys

Vaikka muistin reseptio yleisesti olikin positiivisempi kuin historian, oli tästä poikkeuksiakin. Hitler's Willing Executionersia vastaan hyökättiin rajusti myös muistista käsin. Tunteet olivat liikkeellä riippumatta siitä hyväksyikö vai hylkäsikö kirjoittaja Goldhagenin teesit. Muistidiskurssin kaksijakoisuus selittyy erilaisilla käsityksillä oikeasta tavasta tulla toimeen natsimenneisyyden kanssa.

Noralainen muisti on menneisyyden elämistä nykyisyydessä, elävää yhteyttä muistin kohteeseen, mikä holokaustin todellisuuden kohdalla on vaikeaa tai mahdotonta. Vihamielisesti Goldhagenin teeseihin suhtautuivat lähes poikkeuksetta nimenomaan kansallissosialismin ajan itse kokeneet iäkkäämmät kirjoittajat. Heidän reaktioissaan näkyy turhautuminen ikuiseen syyllistämiseen. Muistidiskurssissa Goldhagenia uskoivat ne, jotka pitivät tuskallisenkin menneisyyden kohtaamista tarpeellisena. Vanhemman polven äänissä Vergangenheitsbewältigung kuului pikemmin haluna unohtaa. Tungettelevaa sanomaa vastaan käytiin puoli vuosisataa vanhoin aseina - ”en tiennyt mitään”, ”syy oli Hitlerin”, ”vastarintaakin oli”, ”saksalaiset eivät ole muita pahempia ihmisiä”. Goldhagenia muistutettiin myös siitä, että amerikkalaiset tappoivat intiaanit, pommittivat Dresdenin ja räjäyttivät ydinpommin.

”Sollen nur wir Deutsche, die damals gelebt und in irgendwelche Funktionen gewirkt haben, gedemütigt werden, oder fürchten Sie, daß der seit Jahrhunderten durch Hetze gegen die Juden verdorbene Volkscharakter weiterschwärt, wenn er nicht durch rücksichtslose Brandmarkung gekennzeichnet und so von allen Völkern der Welt kritisch beobachtet und eingedämmt wird? [...] Sie wollen richten. Und es fällt vernichtend aus, Ihr Urteil. Auch für mich! Aber ich nehme ihn nicht an, Ihren Urteilsspruch.”

(Briefe an Goldhagen, 166.)

Kaikkein oleellisin havainto natsismin ajan itse kokeneiden reseptiosta on se, että meidän ja niiden, siis saksalaisten ja pahojen natsien erottelu pysyi voimakkaana. Ne, joilla ei voi olla omaa henkilökohtaista syyllisyyttä sen sijaan ottivat omakseen Goldhagenin tavan puhua juuri ”saksalaisista” syyllisinä. Nuoremmat vieläpä ottivat jatkuvasti ”meistä” puhuessaan tämän syyllisyyden itselleen. He näkivät itsensä olevan vastuussa myös sen tunnustamisesta, kantamisesta ja siitä oppimisesta. Natsimenneisyyden käsittelemättömyyttä kutsutaan saksalaisten ”toiseksi syyllisyydeksi” (Doering-Manteuffel 1996, 6). Goldhagen-keskustelussa sitä kantoi paradoksaalisesti kolmas sukupolvi, aikalaisten jälkeläisten jälkeläiset.

Nuoremman sukupolven vastaanotossa näkyi halu ja kyky tuskalliseenkin menneisyyden kohtaamiseen, ja usko siihen, että tämä on oikeaa Vergangenheitsbewältigungia. Myös nämä äänet kertoivat olleensa aluksi vastarinnassa, mutta voittaneensa lopulta vastenmielisyytensä. Goldhagen edusti heille vaikenemisestä vapauttajaa, joka tukki valheellisen pakotien torjuntaan ja tukahduttamiseen. Sosiaalisesta tilauksesta kertoo se, että hyvin moni kirjoittaja sanoi kaivanneensa tällaista kirjaa. Hitler’s Willing Executioners näyttää tässä tulkintamallissa olleen jonkinlaista

tarpeellista sokkiterapiaa. Lukuisat kommentit kertoivat myös Hitler's Willing Executionersin myötä muuttuneesta kuvastaan natsismista ja holokaustista.

”Ihr Buch ist die Antwort meiner Generation auf die (bewußt oder/und unbewußt) ideologisch verkürzende und verschleiernde ”Sachlichkeit” unserer Eltern- und Großelterngeneration. Das Buch, auf das ich - und sicher nicht nur ich - seit Jahren gewartet habe.”

(Briefe an Goldhagen, 58)

7.2.3 Derealisaation rakoilua

Yhteistä muistin puheenvuoroille oli se, että ne lähestyivät aihetta yksilöllisen ja kollektiivisen minäkuvan kautta. Henkilöhistoria, emotionaalinen aspekti ja Goldhagenin teesit elivät rinnakkain. Jos yhdistää muistin ja historian käsityksen Hitler's Willing Executionersista, välittyy kuva huonosta kirjasta, joka onnistui liikuttamaan. Toinen diskurssi puhui huonoudesta ja toinen liikutuksesta. Ei siis ihme, etteivät ne ymmärtäneet toisiaan. Historiadiskurssi vähätteli yleisön kykyä ymmärtää historiallista kysymyksenasettelua ja muistidiskurssi kummasteli historioitsijoiden kyvyttömyyttä ymmärtää, mistä kirjassa todella oli kyse. Kumpikin oli omasta merkityssystemistään käsin oikeassa.

Alexander ja Margarete Mitscherlich nimeävät tutkimuksessaan *die Unfähigkeit zu trauern* (1991) tärkeimmäksi kollektiiviseksi puolustusmekanismiksi kolmannen valtakunnan jälkeisiä syyllisyyden ja surun tunteita vastaan *derealisaation*. Sillä tarkoitetaan jonkun ajatuksen eristämistä kontekstistaan, ennen kaikkea kognitiivisen aspektin erottamista emotionaalisesta yhteydestään. Oikeastaan derealisaatio on itsestään selvä osa tieteellistä metodologiaa (Vogt & Vogt 1997, 551). Tämä tulee ilmeiseksi kritiikissä, joka epäsuorasti tuli syyttäneeksi Goldhagenia juuri derealisaation murtamisesta, kokemuksellisen puolen tuomisesta mukaan tarkasteluun (Raulff 1996; Mommsen 1996, 14-15). Saman asian voi ilmaista muistin ja historian käsittein. Goldhagen onnistui luomaan muistin paikan rikkoessaan muistin ja historian poissulkevuuuden.

7.3 Keskustelun kehitys

Keskustelun todelliset rintamalinjat eivät siis rajoittuneet historian alaan. Silloinkin kun teemana oli Goldhagenin kirjan tieteellinen arvo, taustalla vaikuttivat syvemmät voimat. Pian keskustelu nousi toiselle tasolle siinäkin mielessä, että kommentit käsittelivät kirjan teesien sijasta itse keskustelua

kirjasta. Varsinainen asia, jos se nyt koskaan oli tärkeimpänä teemana, alkoi jäädä metakeskustelun varjoon. Kritiikin korvasi kritiikin kritiikki.

Käynnissä oli oikeastaan useampi samanaikainen keskustelu eri teemoista, joita yhdisti niiden käsittely Goldhagenin kirjan kautta. Goldhagen itse erottaa viisi eri keskustelua kirjan ympärillä. Ensinnäkin keskusteltiin antisemitismin olemuksesta ja saksalaisten suhteesta juutalaisiin. Toinen keskustelu koski kansallissosialismin olemusta, ja samalla yksilön ja kollektiivin suhdetta. Kolmas aihepiiri oli holokausti ja sen tekijät. Neljänneksi teemaksi nousi vähitellen Hitler's Willing Executionersin vastaanotto, keskustelu keskustelusta. Viides keskustelu, osin implisiittisenä taustalla väijyen, käsitteli viimein syyllisyyden ja vastuun vaikeita kysymyksiä. (Goldhagen 1997, 222-223.) Tutkielmani liikkuu tämän jaottelun neljännessä ja viidennessä aihepiirissä. Tarkemmin sanottuna olen reseptioon nojautuen tutkinut menneisyyden kanssa toimeen tulemisen tilaa.

Keskustelu muutti muotoaan ajan kuluessa. Myös historiadiskurssi muuttui hyväksyvämmäksi Goldhagenin teesejä kohtaan. Historioitsijat pysyttelivät asemissaan tieteilijöinä, mutta myös positiivisia arvioita esimerkiksi Goldhagenin rohkeudesta tabujen rikkojana alkoi kuulua. Volker Ullrich (1996b, 226) jopa toivoi 60-luvun Fischer-debatin muistuttavan Goldhagenin teilaajia siitä, kuinka silloin erehdyttiin tyrmäämään kirja jonka teeseistä sittemmin on tullut saksalaisen historiatieteen yleishyödykkeitä. Goldhagenin kyseenalaisin keinoin tapahtuneen mitätöintiyrityksen julkinen kritiikki ehkä laimensi historioitsijoiden kielen terävyyttä. Goldhagenin keskustelukiertueella Saksassa aiemmin kiivaasti reagoineet kriitikot olivat pehmentäneet kantaansa, ja keskustelu pysyi paremmin asiassa. Ehkä tärkein oli jo tullut sanottua, ja tuomion jälkeen palattiin päiväjärjestykseen. Joka tapauksessa sävy muuttui, ja niin myös keskustelun painopisteet. Keskustelun edetessä yhä useampaan historiadiskurssin puheenvuoroon vieläpä ilmestyi havaintoja saksalaisesta puolustusreaktiosta. Kritiikin kritiikin jälkeen myös itsekritiikki ilmestyi historiadiskurssiin. Jotkut keskustelijat siis ilmaisivat olevansa tietoisia vastaanoton häiriötekijöiden mahdollisuudesta.

7.4 Muita keskusteluja tarkasteluajanjaksolla

Välittömänä kulttuurisena kontekstina Goldhagen-keskustelulle ovat samalla diskurssiareenalla saksankielisissä lehdissä esiintyvät sellaiset kansallissosialistista menneisyyttä käsittelevät kirjoitukset, jotka eivät ainakaan suoraan liity tutkittavaan debattiin. Näistä 940 artikkelista ei ole

tarkoitus tehdä tekstianalyysiä, vaan lyhyesti taustoittaa Goldhagenin vastaanoton saamia ulottuvuuksia esittelemällä niitä konventioita, joita natsimenneisyydestä puhumiseen liittyy.

7.4.1 Teemoja

Kuten aineiston volyymi osoittaa, on julkinen keskustelu kansallissosialismista mittavaa. Aiheeseen päädytään mitä moninaisimmista asetelmista. Tässä aineistossa ei esiinny mitään edes etäisesti Hitler's Willing Executionersin teesejä muistuttavaa. Suuria aiheryhmiä tarkasteluajanjaksolla olivat natsirikollisia (lähinnä entistä SS-upseeria Erich Priebkeä) vastaan käydyt oikeusjutut (151 artikkelia), natsioikeusistuimien tuomitsemien ihmisten rehabilitointi (48 artikkelia), muistomerkit (57 artikkelia), kansallissosialismin uhrit (58 artikkelia), heille maksettavat korvaukset (24 artikkelia) ja erilaiset uhrien muistoa vaalivat tilaisuudet ja näyttelyt (30 artikkelia). Yleistä historiaa käsitteli 100, natsivarallisuutta (lähinnä Sveitsiläisillä tileillä) 49 ja natsismista kertovaa taidetta 56 artikkelia. Ajankohtaisista tapahtumista, kuten kuolinuutisista tai uusnatsien iskuista, kansallissosialismiin päästiin 123 artikkelissa. Kirjoituksia synnyttäneitä vuosipäiviä olivat Rudolf Heßin kuolinpäivä (18 artikkelia) ja Berliinin olympialaisten avajaiset (12 artikkelia). Hitleriä vastaan 20.7.1944 tehdyn attentaan vuosipäivästä kirjoitettiin 25 artikkelia, mitkä mukaan laskien saadaan vastarintaa käsittelevien lehtijuttujen määräksi 61.

Kansallissosialismista ei selvästikään kirjoiteta pelkästään historiallisesta intressistä, vaan historian toistumisen estämiseksi. Myös kirjoitusten sävy oli sanavalintoja myöten selkeän tuomitseva. Holokausti esitettiin *maailmanhistorian suurimpana rikoksena*, natsismi *historian synkimpänä lukuna*, josta käytettiin laatusanoja *verderblich* (turmeltunut), *mörderisch* (murhaava, hirvittävä) ja *verbrecherisch* (rikollinen). Hitler kuvattiin *psykopaatiksi* ja *Saksan turmelijaksi*. Lainausmerkkien unohtaminen ”Führeristä” sai närkästyntä palautetta. Vastarinnasta puhuttiin korostetun kunnioittavasti, ja yritys erottaa parempi ja huonompi (eli antidemokraattinen tai -semitistinen) vastarinta toisistaan leimattiin revisionistiseksi. Norbert Elias (1990, 432) mukaan vastarinnan ihannoiti on historiallisesta perspektiivistä aivan uutta Saksassa. Ensimmäistä kertaa muistetaan saksalaisia, jotka isänmaan nimissä kääntyvät valtionpäämiestä vastaan. Holokaustin tavallisista tekijöistä ei Goldhagen-keskustelun ulkopuolella sen sijaan näkynyt jälkeäkään.

Wolfgang Wippermannin (1997, 10-33) raportoima siirtymä vertailukiellosta vertailupakkoon ei manifestoitunut lehtikirjoitusten tasolla. Tieteen kentällä kiisteltyä kansallissosialismin

”normalisointia” tai sen rikosten rinnastamista muihin julmuuksiin esiintyi vain muutamassa huolimattomassa viittauksessa DDR:n tai entisen Jugoslavian tapahtumiin. Scientologit tosin vertasivat Saksan kieltäytymistä tunnustaa liike uskonnoksi 30-luvun juutalaisvainoihin. Tämä julistettiin heti loukkaukseksi natsismin uhreja kohtaan. Kansallissosialimin ja holokaustin uhrien muistosta kannettiin selvästi huolta. Rinnakkaisena teemana esiintyi kuitenkin myös saksalaisena olemisen vaikeus, mikä oli pääaiheena 30 kirjoituksessa. Niissä, ja implisiittisesti muuallakin, näkyi tarve positiiviseen kansalliseen omakuvaan. Natsismin instrumentalisoinnin ja ikuisen menneisyyden kanssa painimisen sijaan vaadittiin huomiota nykyisyyden ongelmiin. Saksan pyrkimykset löytää uudelleen itseluottamuksensa valitettiin tulleen tukahduteksi sekä koti- että ulkomailta käsin. Sitä pidettiin väärytenä, että muiden kansojen rikkomuksiin ei kiinnitetä vastaavaa huomiota. Saksan kärsimysten valitettiin jääneen huomiotta, ja siltä väitettiin vieläkin vaadittavan täydellistä syyttömyyttä.

6.7.2 Suuria kysymyksiä

Kysymys siitä kuinka, Goldhagen-keskustelu oli mahdollinen, ei ratkea näppärästi yhteen kirjan teesiin tai tilannetekijään viittaamalla. Herättääkseen keskustelua kirjan täytyy kuitenkin vastata joihinkin tärkeisiin ihmisiä mietityttäviin kysymyksiin. Tausta-aineistoni antaa kuvaa siitä, minkälaisia kulttuurisia arvoja ja konventioita natsimenneisyydestä puhumiseen liittyy. Suhteessa Goldhageniin etenkin kolmen hieman erilaisina variaatioina esiintyvän lauseen toistuva esiintyminen vaikuttaa merkitykselliseltä. Nämä fraasimaisen tiuhaan toistetut lauseet - kiteytyneitä muistia itsessään - ovat:

Wie war es möglich? (kuinka se oli mahdollista?)

Warum die Deutschen? (miksi juuri saksalaiset?)

Nie mehr! (ei enää koskaan!)

Näistä kaksi ensimmäistä ovat muodoltaan kysymyksiä, joihin Goldhagenin kirja tarjosi yhden yksinkertaisen vastauksen. Tämä ei ratkaise ongelmaa Goldhagenin suosiosta, mutta kertoo kyllä jotain siitä, minkälaista päämäärää hänen tutkimuksensa saattaa palvella. Tässä kohden on kuitenkin varottava yksinkertaistaviin tarveselityksiin turvautumista. Dan Diner (1990, 97, 111) nimittää ”*Wie war es möglich* -kysymystä esitieteelliseksi, joka herää intuitiivisesti ja refleктоimatta. En pääse lehtitekstien tasoa lähemmäs arkitajuntaa, mutta aineistonikin sisältää jotain aidosti kokemuksellista.

”Ei enää koskaan!” -konsensuksen ilmeisin yhteys Goldhagen-debattiin on keskustelussa näkyvä Goldhagenin antisemitismi-tulkinnasta virinnyt puhe historian toistumisen mahdollisuudesta.

8 GOLDHAGEN JA SAKSAN KULTTUURINEN ITSEMÄÄRITTELY

8.1 Puheenvuoro suuressa saksalaisessa keskustelussa

Saksan lähimenneisyyden kohtaaminen sai uusia muotoja Goldhagenin kirjan laukaisemassa keskustelussa. Tästä useimmat havainnoijat tuntuivat olevan samaa mieltä. Jotkut jopa väittivät tärkeimpien ja samalla tuskallisempien kysymysten julkisen käsittelyn olevan todella mahdollista vasta nyt. Samalla käsitys kirjasta joka keskustelun aloitti ei ole kovin mairitteleva. Herää väistämättä kysymys ”Goldhagenin halukkaista kuuntelijoista”. Miksi heikkotasoiseksi väitetty opinnäyte nousi vedenjakajaksi vuosikymmenien vakavan tutkimuksen jälkeen?

Olen lähestynyt ongelmaa keskustelun syistä eri tasoilla, jotka voi tiivistää kolmeen luokkaan. Ensimmäinen selitystaso lähtee Goldhagenin teoksesta (luku 2). Keskustelun ilmeisimmät alkuehdot olivat holokausti kirjan aiheena ja Goldhagenin teesien jyrkkyys. Tähän ryhmään kuuluvat myös julmuuksien yksityiskohtainen esittäminen, kirjassa kuultu moraalinen ääni ja kielen realismi (luvut 5.5 ja 6.2.2). Goldhagen-debatin omat pohdinnat keskustelun syistä rajoittuvat pääasiassa kirjan ominaisuuksiin.

Toinen taso syntyneen kohun selittämiseksi liittyy Goldhagenin henkilöön (luku 7.1.4). Kirjoittajan persoona, ikä, ulkomuoto, biografia (varsinkin isän holokaustikokemus) ja oletetut intentiot näyttelivät yllättävää roolia keskustelussa. Tärkeää taustaa oli Goldhagenin juutalaisuuden lisäksi hänen amerikkalaisuutensa.

Kolmas ulottuvuus on se konteksti, jossa Goldhagenin viesti vastaanotettiin. Hitler’s Willing Executioners esiteltiin tieteellisenä tutkimuksena, ja historiadiskurssin reaktiossa oli mukana aiemman natsismi- ja holokaustitutkimuksen perintö (luku 4). Vielä tärkeämpi konteksti on Saksa, sen Zeitgeist ja historiallisen identiteetin tila (luku 5). Goldhagenin muotoilun täytyi osua yksin historiallisen tilanteen kanssa, jotta sanottavalle saattoi syntyä kaikupohjaa. Oleellisia saksalaisen

menneisyyskeskustelun tilan kannalta ovat varsinkin sukupolvikysymys (luku 5.3) ja yhdistyneen Saksan kasvanut jännite muistamis- ja unohtamishalun välillä (luku 5.4).

Täysin riippumatta Goldhagenin intentioista tai hänen teesiensä totuus- tai uutuusarvosta oli reaktio niihin ainutlaatuinen. Hitler's Willing Executionersin kiivaan tunnepitoinen vastaanotto yllätti myös tekijän itsensä (Goldhagen 1997, 217; Ridderbusch 1996). Tieteellistikään arviointia ei voi erottaa kansallisesta loukkaantuneisuudesta - siksi omituisia reaktioita saksalainen kritiikki sisälsi. Keskustelu palveli harvemmin holokaustin arvoituksen selvittämistä kuin kansallisen identiteetin puolustamista. Mielipiteet jakautuivat jyrkästi myös siinä, nähtiinkö Goldhagenin jyrkkien teisien edistävän vai haittaavan saksalaista menneisyyden kanssa toimeen tulemisen projektia. Ristiriidat johtuivat siitä, ettei keskustelu tunnistanut niitä erilaisia merkityssysteemejä, joista käsin Goldhagenia luettiin. Muistilla ja historialla on erilaiset päämäärät.

8.2 Goldhagen rajojen rikkojana

Pierre Nora tutkimusotteessa kuuluu kaipuu menetettyyn maailmaan ja levottomuus modernin edessä. Hänelle historioitsija on puoliksi pappi ja puoliksi sotilas, joka värvätään kansakunnan palvelukseen (Englund 1992, 303-304). Nora mukaan historioitsijan rooli muistinsa menettäneessä yhteiskunnassa tulee tärkeämmäksi. Mutta mitä enemmän hän tavoittelee tieteellisyyttä, sitä huonommin hän onnistuu tehtävässään estää historiaa muuttumasta pelkäksi historiaksi (mts. 320). Vieraantuneen muistin aikakaudella tarvitsemme jonkun kompensoimaan menetystä, tuomaan menneisyyttä luoksemme, tekemään elotonta eläväksi. Koskaan aiemmin ei tarve menneen kokemiseen, mudan tuntemiseen jalkojen alla, ole ollut suurempi. (Nora 1997a, 12-14.) Jos muta korvataan vereen tahriutuneella manttelilla, tulee kuvatuksi historioitsija Goldhagen. Hän ainakin tyydyttää lukijansa tarpeen menneen emotionaalista kokemisesta.

Kuten Fritz Fischer 60-luvulla, laukaisi Goldhagen kiistan rikkomalla saksalaisia tabuja. Hän kosketti kiellettyä kuvatessaan yksityiskohtaisesti holokaustin kauhuja. Myytti liukuhihnamaisesta tappokoneistosta näyttää valheelliselta Goldhagenin esittelemän vähemmän kliinisen kuvan rinnalla. Samalla Goldhagen haastoi vielä suuremman tabuaiheen: legendat vain käskyjä totelleista ja mitään holokaustista tietämättömistä saksalaisista. Goldhagen ei tietenkään ollut ensimmäinen näillä vesillä liikkuja, mutta historiankirjoitukselle harvinainen tunteita herättävä kerronta, jossa kuultu moraalinen ääni yhdistyy sanoman yksinkertaiseen voimaan ja pelottavuuteen, vei viestin tavallista paremmin

perille. Reaktiossa näkyi myös eräänlaista kaksoisnärkästyä. Varsinkin nuorempaa polvea kuohutti itse asian lisäksi myös havainto vuosikymmenten massamittaisesta vaikenemisestä.

Hitler's Willing Executioners ei siis antanut lukijansa tarkkailla holokaustin tapahtumia turvallisen välimatkan päästä. Vielä oleellisempaa turvaetäisyyden vähentämisenä pidän sitä, että huolellisesti ylläpidettyä eroa pahojen natsien ja tavallisten saksalaisten välillä ei Goldhagenin jälkeen ollut niin helppo säilyttää. Tulkinnat tekijöiden lukumäärästä ja varsinkin tappajien vapaaehtoisuudesta pureutuivat saksalaista muistia rauhoittaviin myytteihin. Goldhagenin ymmärrettiin julistavan myös yleisempää sanomaa siitä, kuinka periaatteessa kenestä hyvänsä voi tulla tappaja siihen sopivassa tilanteessa. Tämä on osaksi väärinkäsitys, sillä Goldhagen ei kysynyt miten ihmiset voivat olla niin julmia toisilleen vaan miksi saksalaiset toteuttivat holokaustin. Väärinymmärryksen yleisyydestä johtuen voi Goldhagenin kuitenkin katsoa tulleen ravistelleeksi myös perustavampaa tappajien ja tavallisten ihmisten dikotomiaa.

Kollektiivisen identiteetin perustavin merkitysmalli on todellisuuden jakaminen *meihin* ja *muihin* (Kaunismaa 1997, 226). Goldhagenin kirjan arvo saksalaiselle minäkuvalle on sen saamassa symbolisessa merkityksessä historiallisen tajunnan konstruoinnissa (vrt. Englund 1992, 300). Valtio on noralaisittain puhtaasti symbolinen konstruktio, ja kollektiivinen identiteetti syntyy itsen tunnistamisessa sen symboleista ja myyteistä. Goldhagenin teesit uhkasivat yhdistäviä myyttejä mitään tietämättömistä ja vain käskyjä totelleista saksalaisista. Esittäessään tavalliset saksalaiset tappajina Goldhagen herätti epävarmuutta siitä, keitä ”me” olemme. Siksi on tärkeää kiinnittää huomiota vielä yhteen rauhoittavaan etäisyyteen, jota Goldhagen *ei* kyseenalaistanut. Hän nimittäin korosti kulttuuristen kognitiivisten mallien mahdollisuutta muuttua, ja kiisti useaan otteeseen johtopäätöstensä yleistettävyyden nykysaksalaisiin kiittäen Saksan demokraattista oppimiskykyä (Goldhagen 1997, 246, 250). Vaikka Goldhagenin kanta ymmärrettiin myös väärin, oli natsi-Saksan ja nyky-Saksan perustavien erojen korostaminen yksi keskustelun mahdollistaneista tekijöistä. Sietokynnys ei ylittynyt, kun puhe oli ikään kuin toisesta maasta. Voisi puhua Goldhagenin aiheuttamasta sopivasta ärsytyksestä, joka oli riittävä tunteiden irtipäästämiseksi, mutta ei liiallinen pakottaakseen täydelliseen torjuntaan. Oleellisinta oli intentio muistaa, mikä on ehto muistin paikan syntymiselle (Nora 1997b, 639).

8.3 Goldhagen-keskustelu muistin paikkana

Muistin ja historian yhteistyö - muistin paikan välttämätön syntyehto sekin - oli Goldhagenin tapauksessa kouriintuntuvaa. Holocaust-filmi kertoi samankaltaisen tarinan kuolemankoneistoa käynnissä pitäneistä tavallisista saksalaisista, mutta teki sen anekdoottimaisesti ja visuaalisesti (Joffe 1996a, 18). Goldhagenin työssä yhdistyivät tunteisiin vaikuttaminen sekä tieteen systemaattisuus ja täsmällisyys. Tämä huomio ei tee oikeutta Noran muisti - historia-erottelun monipuolisuudelle, mutta selittää osaltaan Goldhagen-keskustelun saamia muotoja.

Kansallista identiteettiään Goldhagenin kirjasta etsivä ei puhunut samasta asiasta kuin tutkimuksen metodologisia puutteita pöyhivä tieteilijä. Goldhagenin tutkimuksen tieteellinen arvo ei ratkaissut sen tärkeyttä sille, joka etsi menneisyydestä itseään. Historiadiskurssin asiantuntija ei ole asiantuntija siinä, missä tiedollinen ulottuvuus törmää tietoisien ja tiedostamattoman rajaan. Menneisyyden kanssa toimeen tuleminen ja kansallinen genealogia ovat prosesseja, joissa yksin tieteen rooli ei ole ratkaiseva.

Pierre Nora kuvaa sitä, kuinka muistin yksilöllistyessä jokaisesta tulee oma historioitsijansa. Tämä liittyy kiinteästi paitsi individualisoitumiseen myös kasvaneeseen käsitykseen yksilöstä menneisyytensä muovaamana (Hutton 1997, 9). Goldhagen-keskustelussa muistamisen kentän individualisoituminen näkyi saksalaisten haluna etsiä itse vastauksia historiadiskurssin ulkopuolelta. Muisti kysyi Goldhagenin teesien merkitystä omalle minuudelle. Huomion arvoista on myös se, että implisiittisesti esiin nouseva identiteettikysymys ei kierry minkään uusyhteisöllisyyden ympärille, vaan kyse on halusta merkityksellistää nimenomaan kansallisvaltion historiaa. Kansallissosialistinen menneisyys muistamisen kohteena sisältää yhteisiä ja yhteisöllisiä elementtejä, ja reaktio Goldhagenin tulkintaan osoittaa, että aihe ei ole saksalaisille lainkaan yhdentekevä.

Goldhagen-keskustelun tarkasteluun liittyy vaara sen erityisluonteelle sokeutumisesta. Keskustelun ulkopuolisissa konteksteissa rakentuu varmasti aivan toisenlaisia minuuksia, jotka nojaavat muihin määrittämiin kuin ”saksalaisuuteen”. Semioottisesti suuntautunut sosiologia näkeekin minuuden rakentuvan staattisen roolin sijasta joustavasti vaihtelevina roolipositioina (Jokinen ym. 1993, 37-40). Goldhagen-keskustelussa samallakin äänellä vuorottelivat tieteilijän, uhrin, tekijän, sivustaseuraajan tai jälkeenpäin syntyneen diskurssit. Zygmunt Baumanin ratkaisu taas on korvata identiteetin käsite ”itsensä kokoamisella” (Jallinoja 1995, 45). Moninaisuudestaan huolimatta identiteetti on käyttökelpoinen käsite. On huomioitava, että kiista natsimenneisyydestä voi aktivoida

”kansallisvaltion jäsen” -minän tavalla, josta ei saa problematisoimatta vetää sitä johtopäätöstä että saksalaisuus olisi aina aktiivinen merkityssysteemi identiteetin rakentumisessa. Kansallisvaltion historian viitekehyksen merkityksettömyyttä ei Goldhagen-keskustelun valossa kuitenkaan voi hyväksyä, ja identiteetin käsite kuvaa hyvin sitä, mikä keskustelun pinnan alla väreilee.

Kansallissosialismia koskevissa menneisyyskeskusteluissa saksalainen lukija on muihin nähden tietenkin epäsymmetrisessä tilanteessa. Hänen esittämistään mielipiteistä etsitään herkemmin merkkejä torjunnasta tai kansallisen identiteetin epävarmuudesta. Saksan maksaessa korvauksia uhreille se nähdään itseinhon torjuntana, tai ongelman redusointina rahakysymykseksi ja siten osana menneisyyden steriloinnista. Median antaessa tilaa Goldhagen-keskustelulle se tulkitaan vihjeeksi syyllisyydentunnosta. Ilmeinen ylitulkittamisen vaara on siis olemassa. Goldhagen-keskustelussa todistusaineisto menneisyyden välttelystä on kuitenkin raskauttavaa. On vielä korostettava sitä, että yksityistä muistia ei saa samastaa julkiseen. Aineistoni ei ulotu yksityiseen muistityöhön, eivätkä mitkään keskustelut tai julkiset monumentit - muistin paikat - suoraan määritä yksityistä muistamista (vrt. Peltonen 1997, 94).

Menneisyyttä voi konstruoida oikeastaan mistä tahansa, mutta muistin paikaksi voi kutsua vain sellaista muistamisen kohdetta, joka on tärkeä kollektiivin itsemäärittelyn kannalta. Noralle muistin paikka on kansallisen identiteetin synonyymi (Kritzman 1997, 18). Hitler’s Willing Executioners kollektiivisen muistamisen kohteena vastaa mikä hyvänsä muistomerkkiä, sillä muistin paikka syntyy vasta saamissaan tulkinnoissa. Nämä tulkinnat yhdessä muodostavat Goldhagen-keskustelun. Se eroaa perinteisistä holokaustin muistomerkeistä siinä, että niiden viestinä on tyypillisesti ollut etäisyyden ylläpito (Lüdtke 1993, 560). Goldhagen-keskustelu on saksalaiselle kollektiiviselle tajunnalle muistin paikka, joka tekee vähemmän yleiseksi ja etäiseksi muistamisen kohteeksi sekä vaikean menneisyyden, että myös ne nimettömät uhrit joita tuo menneisyys tuotti.

Keskustelun taustalla on havaittavissa paitsi tieteellistä vastakkainasettelua ja yksilöllistä juurien etsintää myös yleisempää halua antaa tapahtuneelle jokin merkitys. Vaikka faktoja ja tulkintaa ei dikotomisesti erotettaisikaan, vaan käsitettäisiin jatkumoksi, kuuluu holokaustin ”merkitys” varmasti tuon jatkumon tulkitsevaan päähän (Browning 1992, 33). Se, että vaatimus yhdestä oikeasta lukutavasta ylipäänsä elää julkisessa keskustelussa on kiinnostavampaa, kuin se mikä tuo oikea tapa olisi. Muisti ei edes etsi yhtä totuutta. Holokausti merkityksellistyy niin monilla tavoilla, että siitä ei voi löytää kovaa ydintä. Oikeaa vastausta menneisyyden kanssa toimeen tulemisen prosessin nostattamiin kysymyksiin ei voi olla, ja siksi konsensuksen etsintäkin on kyseenalainen projekti..

Keskustelun luonteen ymmärtämisen, ja myös muistin ja historian yhteistyön kannalta eri tulkintarepertuaarien tiedostaminen on tärkeää. Alexander ja Margarete Mitscherlichin (1991) psykoanalyttinen *derealisaation* käsite, kognitiivisen sisällön irrottaminen emotionaalisesta kontekstistaan, istuu hyvin Noran teoriaan muistista ja historiasta. Derealisaatio on yleinen tendenssi holokaustin tutkimuksessa, mikä selittää menneisyyden käsittelyn pinnallisuutta (Vogt & Vogt 1997, 551). Kohtaamatta jääneestä traumasta ei pääse eroon vaan se palaa uudelleen ja uudelleen (Mitscherlich 1997, 491). Niin ikään psykoanalyysin näkökulmasta kirjoittava Dominick LaCapra (1994, 197-200) pitää kokemuksellisen autenttisuuden ja kriittisen etäisyyden *yhdistämistä* välttämättömänä toistopakosta pääsemiseksi.

Kun Goldhagen-keskustelu nousi toisen kertaluvun keskusteluksi - keskusteluksi keskustelusta itsestään - se alkoi ihmetellä omaa olemassaoloaan ja ristiriitojaan. Saksalaisissa menneisyyskeskusteluissa muisti on aiemminkin tiedostamattomasti limittynyt historiaan. Vanhoja asioita toistavista tai tieteellisesti/taiteellisesti keskinkertaisena pidetyistä puheenvuoroista on noussut historiadiskurssin kannalta perusteeton kohu. Uskon, että osa toistuvasta keskustelujen syitä pohtivasta metatason tyhjäkäynnistä olisi ollut vältettävissä mikäli ei oltaisi jääty yhden diskurssin vangeiksi.

Keskittyminen muistin ja historian välisiin jännitteisiin on tietenkin hurja pelkistys. Tämän kaksinaisuuden piiloon jättäminen, ja keskustelun käsitteleminen yhtenä ja jakamattomana kokonaisuutena olisi kuitenkin vielä harhaanjohtavampaa. Kysymys ei ole keskustelun teemojen erilaisuudesta tai siitä, että Hitler's Willing Executioners jakoi mielipiteet jyrkästi. Eri merkityssysteemit eivät yksinkertaisesti kohtaa vaikka puhe olisi samastakin aiheesta. Kokonaishakuisuudesta tai pelkistämistavasta (Jokinen ym. 1993, 26) johtuen nämä ristiriidat jäivät Goldhagen-keskustelussa piiloon. Asioiden hahmottaminen kokonaisuuksina pelkistää sosiaalista todellisuutta väärinkäsityksiä aiheuttavalla tavalla. Muistin ja historian diskurssien erottelu tiivistää mielestäni jotain oleellista siitä moninaisuudesta, jolla holokaustin totuudenmukaiseen ja samalla kunnioittavaan esittämiseen pyritään.

LÄHTEET

Adler, Jerry (1996): Geschichtsstunde. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Anheier, Helmut K. (1997): Studying the Nazi Party: "Clean Models" versus "Dirty Hands". American Journal of Sociology 103, July 1997 s. 199-209.

Ankersmit, F. R. (1997): Remembering the Holocaust: Mourning and Melancholia. Luentomoniste Turun yliopiston History and Memory -symposiumissa 9-10.10.1997.

Arning, Matthias (1996): Jetzt stellt der Kritisierte den Kritikern die Fragen. Frankfurter Rundschau 6.9.1996.

Augstein, Rudolf (1996): Der Soziologe als Scharfrichter. Teoksessa Julius H. Schoeps (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Bartov, Omer (1996): Ganz normale Monster. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Becker, Leena (1998): Uusi historiakiista muhii yhdistyneessä Saksassa. Helsingin Sanomat 3.12.1998.

Begley, Louis (1996): Das ganz gewöhnliche Volk. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Beisel, David R. (1997): Europe's Killing Frenzy. Journal of Psychohistory. Volume 25, No. 2, Fall 1997 s. 201-211.

Berghahn, Volker R. (1996): Der Weg in die Vernichtung. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Bernstein, Richard (1996): Haben die Deutschen die Judenmord begrüßt? Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Boger, Hartmut (1996): Ohne Anlaß zur Assoziation Horrorfilm. Frankfurter Allgemeine Zeitung 24.8.1996.

Bolesch, Cornelia (1996): Historie oder Hysterie. Daniel Goldhagen begegnet seinen deutschen Kritikern. Süddeutsche Zeitung 6.9.1996.

Briefe an Goldhagen (1997): Siedler, Berlin.

Broszat, Martin (1987a): Die Ambivalenz der Forderung nach mehr Geschichtsbewußtsein. Teoksessa Graml, Hermann & Henke, Klaus-Dietmar (Hg.): Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unserer Geschichte. Beiträge von Martin Broszat. R. Oldenbourg, München.

Broszat, Martin (1987b): Plädoyer für eine Historisierung des Nationalsozialismus. Teoksessa Graml, Hermann & Henke, Klaus-Dietmar (Hg.): Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unserer Geschichte. Beiträge von Martin Broszat. R. Oldenbourg, München.

- Browning, Christopher R. (1992): German Memory, Judicial Interrogation, and Historical Reconstruction: Writing Perpetrator History from Postwar Testimony. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution". Harvard University Press, Cambridge.
- Brustein, William (1997): Who Joined the Nazi Party and Why?. American Journal of Sociology 103, July 1997 s. 216-221.
- Bubis, Ignatz (1998): "Moral verjährt nicht". Der Spiegel 49/1998 s. 50-54.
- Coughlin, Ellen K. (1996): "Willige Vollstrecker". Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- de Rudder, Anneke (1996): Verpaßte Change. Das Urteil von Nürnberg und die Deutschen. Die Zeit 16.8.1996 s. 10.
- Diner, Dan (1990): Perspektivenwahl und Geschichtserfahrung. Bedarf es einer besonderen Historik des Nationalsozialismus? Teoksessa Pehle, Walter H. (Hg.) (1990): Der historische Ort des Nationalsozialismus. Fischer, Frankfurt am Main.
- Diner, Dan (Hg.) (1993): Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit. Fischer, Frankfurt am Main.
- Diner, Dan (1993): Zwischen Aporie und Apologie. Über Grenzen der Historierbarkeit des Nationalsozialismus. Teoksessa Diner, Dan (Hg.): Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit. Fischer, Frankfurt am Main.
- Doering-Manteuffel, Anselm (1996): Die Interessenten des Vergessens. Frankfurter Allgemeine Zeitung 10.8.1996 s. 6.
- Dürr, Volker & Harms, Kathy & Reuter, Lutz R. (eds.) (1990): Coping with the Past. Germany and Austria after 1945. The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Dönhoff, Marion Gräfin (1996): Mit fragwürdiger Methode. Warum das Buch in die Irre führt. Die Zeit 9.6.1996 s. 7.
- Ebbinghaus, Frank (1996): Warum ganz normale Männer zu Tätern wurden? Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- Edwards, Derek & Middleton, David (eds.) (1990): Collective Remembering. SAGE, London.
- Edwards, Derek & Middleton, David (1990): Introduction. Teoksessa Edwards, Derek & Middleton, David (eds.) (1990): Collective Remembering. SAGE, London.
- Ekardt, Hans-Peter (1996): Goldhagen in Einklang mit vielen jüngeren Entwicklungen in der US-Amerikanischen und europäischen Soziologie. Frankfurter Rundschau 14.9.1996.
- Elias, Norbert (1990): Studien über die Deutschen: Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert. Suhrkamp, Frankfurt (Main).

- Englund, Steven (1990): The Ghost of Nation Past. *Journal of Modern History* 64, June 1992 s. 299-320.
- Ertel, Manfred & Hawranek, Dietmar & Spörl, Gerhard & Steingart, Gabor & Wiegrefe, Klaus (1998): Schuld und Schlußstrich. *Der Spiegel* 49/1998 s. 30-38.
- Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (toim.) (1997): Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. *Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja* 54. Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi.
- Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (1997): Muisto. Teoksessa Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (toim.): Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. *Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja* 54. Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi.
- Fetscher, Iring: Political Anti-Semitism in Germany: Its Rise and Function. Teoksessa Dürr, Volker & Harms, Kathy & Reuter, Lutz R. (eds.) (1990): *Coping with the Past. Germany and Austria after 1945.* The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Finckenberg, Nina (1997): Hitler elinkautisena rangaistuksena. Toisen maailmansodan tapahtumat ja niiden perintö joidenkin saksalaisten kirjailijoiden teoksissa. Esitelmä 20.3.1997 Professori Hentilän Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen seminaarissa ”Saksalaisten vaikeudesta tulla toimeen menneisyytensä kanssa”.
- Forsén, Annette (1997): Goldhagendebatten. *Historisk Tidskrift för Finland* 1/1997 s. 77-81.
- Frei, Norbert (1996a): *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit.* C.H. Beck, München.
- Frei, Norbert (1996b): Ein Volk von ”Endlösern”? Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern?* Hoffman und Campe, Hamburg.
- Friedländer, Saul (1990): Die ”Endlösung”. Über das Unbehagen in der Geschichtsdeutung. Teoksessa Pehle, Walter H. (Hrsg.): *Der historische Ort des Nationalsozialismus.* Fischer, Frankfurt am Main.
- Friedlander, Saul (1992): Introduction. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): *Probing the Limits of Representation. Nazism and the ”Final Solution”.* Harvard University Press, Cambridge.
- Friedlander, Saul (ed.) (1992): *Probing the Limits of Representation. Nazism and the ”Final Solution”.* Harvard University Press, Cambridge.
- Gamson, William A. (1997): On Coming to Terms with the Past. *American Journal of Sociology* 103, July 1997 s. 210-215.
- Glötz, Peter (1996): Nation der Killer? Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern?* Hoffman und Campe, Hamburg.
- Goldhagen, Daniel Jonah (1996a): Goldhagen antwortet seinen Kritikern. *Die Zeit* 14.7.1996 s. 5.
- Goldhagen, Daniel Jonah (1996b): *Hitler’s Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust.* Little, Brown and Company, London.

Goldhagen, Daniel Jonah (1996c): Das Versagen der Kritiker. Die Zeit 2.8.1996 s. 9-13.

Goldhagen, Daniel Jonah (1997): Eine Antwort auf die Briefe meiner Leser. Teoksessa Briefe an Goldhagen. Siedler Verlag, Berlin.

Graml, Hermann & Henke, Klaus-Dietmar (Hg.): Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unserer Geschichte. Beiträge von Martin Broszat. R. Oldenbourg, München.

Günther, Klaus: Ein leichter Sieg? Wissenschaft und Moral - Eine Anmerkung zur Debatte um Daniel Goldhagen. Frankfurter Rundschau 23.7.1996.

Habermas, Jürgen (1987): Eine Art Schadensabwicklung. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Habermas, Jürgen (1987a): Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München

Habermas, Jürgen (1987b): Geschichtsbewußtsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesrepublik. Teoksessa Habermas, Jürgen (1987): Eine Art Schadensabwicklung. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Habermas, Jürgen (1987c): Vom öffentlichen Gebrauch der Historie. Das offizielle Selbstverständnis der Bundesrepublik bricht auf. Teoksessa "Historikerstreit", R. Piper, München.

Hannula, Mika (1997): Menneisyys on läsnä nykyisydessä. Helsingin Sanomat 3.4.1997.

Harris, Robert (1996): Die schreckliche Wahrheit. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Heil, Johannes (1996): Nicht die Kritiker, der Kritisierte hat versagt. Süddeutsche Zeitung 19.8.1996 s. 9.

Hentilä, Seppo (1993): Kansakunta historian kahleissa. Teoksessa Hentilä, Seppo & Karjalainen, Erkki & Valta, Raija: Saksa - voima Euroopan keskellä. Painatuskeskus, Helsinki.

Hentilä, Seppo & Karjalainen, Erkki & Valta, Raija (1993): Saksa - voima Euroopan keskellä. Painatuskeskus, Helsinki.

Hentilä, Seppo (1994): Jaettu Saksa , jaettu historia. Kylmä historiasota 1945-1990. Historiallisia Tutkimuksia 183. Suomen Historiallinen Seura, Tampere.

Herbert, Ulrich (1993): Arbeit und Vernichtung. Ökonomische Interesse und Primat der "Weltanschauung" im Nationalsozialismus. Teoksessa Diner, Dan (Hg.) (1993): Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit. Fischer, Frankfurt am Main.

Herbert, Ulrich (1996): Die richtige Frage. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Hilberg, Raul (1990): Tendenzen in der Holocaust-Forschung. Teoksessa Pehle, Walter H. (Hg.) (1990): Der historische Ort des Nationalsozialismus. Fischer, Frankfurt am Main

Hilberg, Raul (1997): The Goldhagen Phenomenon. *Critical Inquiry* 23. Nr. 4. Summer 1997.

Hildebrand, Klaus (1991): *Das Dritte Reich*. R. Oldenbourg Verlag, München.

Hintsala, Merja (1996): *Psykoanalyysi ja muisti(t)*. Teoksessa Määttänen, Kirsi & Nevanlinna, Tuomas (toim.): *Muistikirja - Jälkien jäljillä*. Like, Helsinki.

”Historikerstreit”. *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung* (1987). R. Piper, München.

Hoenig, Matthias (1996): *Historiker in Deutschland zwischen Selbstbewusstsein und Sorgen*. Berliner Morgenpost 21.9.1996.

Hoffmann, Gunter (1996): *Die Welt ist wie sie ist*. Die Zeit 27.9.1996 s.10.

Holz, Harald (1996): *Humanität nicht bloß hierzulande ein dünner Firnis*. Frankfurter Allgemeine Zeitung 14.9.1996.

Hutton, Patrick (1997): *Mentalities, Matrix of Memory*. Luentomoniste Turun yliopiston History and Memory -symposiumissa 9-10.10.1997.

Häikiö, Martti (1998): *Konsensus vai totuus vuoden 1918 diktatuurista?* Helsingin Sanomat 25.2.1998.

Ikävalko, Sanna (1997): *Auschwitz ja Hitlerin Endlösung - valheita menneisyydestä?* Esitelmä 3.4.1997 Professori Hentilän Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen seminaarissa ”Saksalaisten vaikeudesta tulla toimeen menneisyytensä kanssa”.

Jallinoja, Riitta (1995): *Sosiologiaa postmodernisuudesta: Zygmunt Bauman*. Teoksessa Korhonen, Keijo (toim.): *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Gaudeamus, Helsinki.

Janhunen, Marko (1997): ”Soldaten sind Mörder” -keskustelu Saksassa 1931-1996. Esitelmä 3.4.1997 Professori Hentilän Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen seminaarissa ”Saksalaisten vaikeudesta tulla toimeen menneisyytensä kanssa”.

Jary, David & Jary, Julia (1991): *Dictionary of Sociology*. Collins, Glasgow.

Jay, Martin (1987): *Introduction*. Teoksessa Jay, Martin (ed.) (1997): *An Unmastered Past. The Autobiographical Reflections of Leo Lowenthal*, University of California Press, Berkeley - Los Angeles - London.

Jeismann, Michael (1996): *Die deutsche Erbsünde. Michael Friedmann im Gespräch mit Daniel Goldhagen*. Frankfurter Allgemeine Zeitung 22.7.1996.

Joffe, Josef (1996a): *Goldhagen in Germany*. The New York Review of Books. November 28th s. 18-21.

Joffe, Josef (1996b): ”Die Killer Waren normale Deutsche, also waren die normale Deutsche Killer”. Teoksessa Julius H. Schoeps (Hg.): *Ein Volk von Mördern?* Hoffman und Campe, Hamburg.

- Johnson, Paul (1996): Eine Epidemie des Hasses. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993): Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993): Diskurssianalyysin kuvakulmat. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.
- Jäckel, Eberhard (1996): Einfach ein schlechtes Buch. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- Kaunismaa, Pekka (1997): Keitä me olemme? Kollektiivisen identiteetin käsitteellisistä lähtökohdista. Sosiologia 3/1997 s. 220-230.
- Kershaw, Ian (1994): Der NS-Staat. Geschichtsinterpretationen und Kontroverse im Überblick. Rowohlt, Hamburg.
- Kopelew, Lew (1996): Im Widerspruch zur Geschichte. Die Zeit 27.9.1996.
- Kovala, Urpo: Teksti elämänhistorian kehyksessä. Teoksessa Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (toim.) (1997): Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi.
- Kritzman, Lawrence D. (1997): In Remembrance of Things French. Teoksessa Nora, Pierre (ed.): Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions. Columbia University Press, New York.
- Kwiet, Konrad (1993): Judenverfolgung und Judenvernichtung im Dritten Reich. Ein historiographischer Überblick. Teoksessa Diner, Dan (Hg.) (1993): Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit. Fischer, Frankfurt am Main.
- Köhler, Otto: Unter Deutschen. Konkret 10.10.1996 s. 14-17.
- LaCapra, Dominick (1992): Representing the Holocaust: Reflections on the Historian's Debate. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution". Harvard University Press, Cambridge.
- LaCapra, Dominick (1994): Representing the Holocaust. History, Theory, Trauma. Cornell University, Ithaca and London.
- Lang, Berel (1992): The Representation of Limits. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution". Harvard University Press, Cambridge.
- Langer, Lawrence L. (1997a): Kirja-arvostelu. Journal of Jewish Studies 48, No. 2, Autumn 1997 s. 415-416.
- Langer, Lawrence L. (1997b): Kirja-arvostelu. Journal of Jewish Studies 48, No. 2, Autumn 1997 s. 416-419.
- Le Goff, Jacques (1992): History and Memory. Columbia University Press, New York.

- Lüttke, Alf (1993): Coming to Terms with the Past: Illusions of Remembering, Ways of Forgetting Nazism in West Germany. *Journal of Modern History* 65, September 1993 s. 542-572.
- Maissen, Thomas (1996): Geteilte Vergangenheit wieder vereinigt. Der Umgang mit dem Dritten Reich in der DDR und der BRD. *Neue Zürcher Zeitung* s. 7.
- Margalit, Avishai & Motzkin, Gabriel (1997): Die Einzigartigkeit des Holocaust. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 45, 1/1997 s. 3-18.
- Markovits, Andrei S. (1996): Störfall im Endlager der Geschichte. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern?* Hoffman und Campe, Hamburg.
- Mitscherlich, Alexander & Mitscherlich, Margarete (1991): Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens. Piper, München.
- Mitscherlich, Margarete (1997): Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten. Anlässlich von Daniel Jonah Goldhagens Buch "Hitler's willige Vollstrecker". *Psyche*, Juni 1997 s. 479-493.
- Mohr, Reinhard (1998): Total normal? *Der Spiegel* 49/1998 s. 40-48.
- Mommsen, Hans (1993): Auarbeitung und Verdrängung. Das Dritte Reich im westdeutschen Geschichtsbewusstsein. Teoksessa Diner, Dan (Hg.) (1993): *Ist der Nationalsozialismus Geschichte? Zu Historisierung und Historikerstreit.* Fischer, Frankfurt am Main.
- Mommsen, Hans (1996a): Die Dünne Patina der Zivilisation. *Die Zeit* 30.8.89 s. 14-15.
- Mommsen, Hans (1996b): Im Räderwerk. Betroffenheit und Anschauung des Grausamen führen nicht auf den Grund des Holocaust. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 7.9.1996 s. 37.
- Määttänen, Kirsi & Nevanlinna, Tuomas (toim.) (1996): *Muistikirja - Jälkien jäljillä.* Like, Helsinki.
- Nolte, Ernst (1987a): Die Sache auf den Kopf gestellt. Gegen den negativen Nationalismus in der Geschichtsbetrachtung. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München.
- Nolte, Ernst (1987b): Vergangenheit, die nicht vergehen will. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München.
- Nolte, Ernst (1987c): Zwischen Geschichtslegende und Revisionismus? Das Dritte Reich im Blickwinkel des Jahres 1980. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München.
- Nolte, Jost (1996): Sisyphos ist Deutscher. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern?* Hoffman und Campe, Hamburg.
- Nora, Pierre (1997a): *Between Memory and History. General Introduction.* Teoksessa Nora, Pierre (ed.): *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions.* Columbia University Press, New York.

Nora, Pierre (1997b): *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. Teoksessa Revel, Jacques & Hunt, Lynn (eds.): "Histories". *French Construction of the Past. Postwar French Thought*. The New Press, New York.

Nora, Pierre (1997c): *From Lieux de mémoire to Realms of Memory*. Preface to English Language Edition. Teoksessa Nora, Pierre (ed.): *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions*. Columbia University Press, New York.

Nora, Pierre (ed.) (1997): *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Volume I: Conflicts and Divisions*. Columbia University Press, New York.

Pehle, Walter H. (1990): *Vorbemerkungen des Herausgebers*. Teoksessa Pehle, Walter H. (Hg.): *Der historische Ort des Nationalsozialismus*. Fischer, Frankfurt am Main.

Pehle, Walter H. (Hg.) (1990): *Der historische Ort des Nationalsozialismus*. Fischer, Frankfurt am Main.

Peltonen, Eeva (1997): *Muistojen sodat - muistien sodat*. Teoksessa Eskola, Katarina & Peltonen, Eeva (toim.): *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54*. Jyväskylän yliopisto, Saarijärvi.

Popper, Karl (1974): *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset*. Otava, Keuruu.

Reemtsma, Jan Philipp (1996): *Die Mörder waren unter uns*. Daniel Goldhagens Buch "Hitlers willige Vollstrecker" - eine notwendige Provokation. *Süddeutsche Zeitung* 24./25.8.1996. Feuilleton-Beilage s. 1.

Raulff, Ulrich (1996): *Herz der Finsternis*. Daniel Jonah Goldhagens *Ästhetik des Grauens*. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 16.8.1996.

Revel, Jacques & Hunt, Lynn (eds.) (1997): "Histories". *French Construction of the Past. Postwar French Thought*. The New Press.

Ridderbusch, Katja (1996): "Mit dieser Reaktion habe ich nicht gerechnet". Daniel Goldhagen im Gespräch. *Die Welt* 7.9.1996.

Rosenthal, A. M. (1996): *Einige normale Deutsche*. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg*.

Rowold, Manfred (1996): *Herausforderung an die Historiker*. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg*.

Santner, Eric L. (1992): *History beyond the Pleasure Principle: Some Thoughts on the Representation of Trauma*. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution"*. Harvard University Press, Cambridge.

Savonen, Tuomas (1996): *Historian ankara taakka*. *Yliopisto* 11/1996 s. 28-30.

Schiffers, Udo M. (1996): *Goldhagens schriller Aufschrei*. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 28.8.1996.

Schirmmacher, Frank (1996a): *Hitlers Code*. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): *Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg*.

- Schirmacher, Frank (1996b): Wunderheiler Goldhagen. Frankfurter Allgemeine Zeitung 13.9.1996.
- Schneider, Rolf (1996a): Ein Historiker und das Marketing. Berliner Morgenpost 7.9.1996 s. 3.
- Schneider, Rolf (1996b): Im Dienste der Debatte, nicht der Erkenntnis. Berliner Morgenpost 6.8.1996.
- Schoeps, Julius H. (Hg.) (1996): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- Senocak, Zafer (1996): Das selbstzufriedene Deutschland hat sich als unsicheres und schnell beleidigtes Konstrukt geoutet. Süddeutsche Zeitung 19.8.1996 s. 9.
- Sentker, Andreas (1996): Deutscher Irrtum. "Anthropology" heißt nicht Anthropologie. Die Zeit 23.8.1996 s. 33.
- Setälä, Päivi & Suvanto, Pekka & Viikari, Matti (toim.) (1983): Historiankirjoituksen historia. Gaudeamus, Helsinki.
- Sichrovsky, Peter (1990): Syntynyt syylliseksi. Natsien lapset kertovat. WSOY, Juva.
- Siltala, Juha (1997): Miten kansakunnan kohtalo vaikuttaa yksilön habitukseen? Tiede & Edistys 4/1997 s. 358-367.
- Smith, Dinitia (1996): Ein Interview mit Daniel Goldhagen. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.
- Sontheimer, Kurt (1996): Vergangenheitsbewältigung auf italienisch. Süddeutsche Zeitung 23.7.1996.
- Steinbock, Dan (1980): Sisäistetty herruus. Poliittisen luonteenlaadun kritiikkiä; Taiteellisen tutkimuksen kokeilu. Otava, Keuruu.
- Stürmer, Michael (1987a): Geschichte in geschichtslosem Land. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München.
- Stürmer, Michael (1987b): Was Geschichte wiegt. Teoksessa "Historikerstreit". Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. R. Piper, München.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) (1997): Semioottisen sosiologian näkökulmia. Gaudeamus, Tampere.
- Suoninen, Eero (1993): Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysin aakkoset. Vastapaino, Tampere.
- Ullrich, Volker (1996a): Goldhagen und die Deutschen. Die Zeit 13.9.1996 s. 2.
- Ullrich, Volker (1996b): Hitlers willige Mordgesellen. Ein Buch provoziert einen neuen Historikerstreit: Waren die Deutschen doch alle schuldig? Teoksessa Julius H. Schoeps (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Ullrich, Volker (1996c): Vertraute Töne. Der Goldhagen-Streit erinnert an die Fischer-Kontroverse. Teoksessa Julius H. Schoeps (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Viikari, Matti (1983): Saksan historiankirjoitus ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. Teoksessa Setälä, Päivi & Suvanto, Pekka & Viikari, Matti (toim.) (1983): Historiankirjoituksen historia. Gaudeamus, Helsinki.

Vogt, Barbara & Vogt, Rolf (1997): Goldhagen und die Deutschen. Psychoanalytische Reflexionen über die Resonanz auf ein Buch und seinen Autor in der deutschen Öffentlichkeit. Psyche, Juni 1997 s. 494-569.

Warpenius, Katariina (1997): Asiantuntija- ja maallikkokuvat ehkäisyvalistuksessa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.): Semioottisen sosiologian näkökulmia. Gaudeamus, Tampere.

Wehler, Hans-Ulrich (1988): Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum "Historikerstreit". C. H. Beck, München.

Wehler, Hans-Ulrich (1996): Wie ein Stachel im Fleisch. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

White, Hayden (1992): Historical Emplotment and the Problem of Truth. Teoksessa Friedlander, Saul (ed.): Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution". Harvard University Press, Cambridge.

Wiesel, Elie (1996): Little Hitlers. Teoksessa Schoeps, Julius H. (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Winkler, Heinrich August (1996): Offen bleiben für die politische Kultur des Westens. Die Welt 29.7.1996 s. 7.

Winkler, Heinrich August (1998): Lesarten der Sühne. Der Spiegel 35/1998, 180-181.

Wippermann, Wolfgang (1997): Wessen Schuld? Vom Historikerstreit zur Godhagen-Kontroverse. Elefanten Press, Berlin.

Wolfsohn, Michael (1996): "Die Deutschen" - ein Volk von willigen Judenmördern? Teoksessa Julius H. Schoeps (Hg.): Ein Volk von Mördern? Hoffman und Campe, Hamburg.

Zimmermann, Hans Dieter (1996): Antifaschismus als therapeutisches Theater. Ein Versuch, die westdeutsche Moral zu erklären. Frankfurter Allgemeine Zeitung 9.9.1996 s. 10.

Zrenner, Walter (1996): Spurensuche. Die Welt 19.8.1996.

AINEISTO

Kansallissosialismia käsittelevät artikkelit seuraavista lehdistä:

Berliner Morgenpost, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurter Rundschau, Neue Zürcher Zeitung, Süddeutsche Zeitung ja die Welt aikaväliltä 16.7.1996 - 15.9.1996.

Die Zeit aikaväliltä 12.4.1996 - 27.9.1996.